

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

2017
5

Gyárfás Endre prózája | Vaszilij Bogdanov, Kalász Márton,
Tóbiás Krisztián versei | Dobás Kata, Ferenczi Zoltán,
Maksa Gyula, Mészáros Márton, Nagy Levente tanulmányai
| Sárosi Mátyás és Szabó Kriszta képregénye | Kritikák
Tomba Andrea, Vida Gábor, Németh Gábor, Egressy
Zoltán, Krulik Zoltán és Veres Attila könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

Szerkesztők:

Biró Annamária (*tanulmány*), Demus Zsófia (*képregény*), Vass Norbert (*kritika*),
Vincze Ferenc (*főszerkesztő*), Zsávolya Zoltán (*szemle*)

Főmunkatársak:

Buda Attila, Csillag István, Zahari István, Zsolnai György

Korrektor:

Kovács Emőke

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1462 Budapest, Pf.: 629.

Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif@racio.hu

www.szepirodalmifigyelo.hu

Szerkesztőségi titkár: Rodics Eszter

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Megjelenik minden második hónap végén

Előfizetési díj: 3000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

Agria, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Búvópatak, Confessio,
Credo, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion,
Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Hid, Hitel, Irodalmi Jelen,
Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget,
Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló,
Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Palócföld,
Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, Prae, Sikoly,
Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Szörös Kő, Tekintet, Tempevölgy, Tiszatáj,
Új Forrás, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely, Vigilia, Zempléni Múzsza

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,
terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban
és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány

Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke

ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

Vaszilij Bogdanov: <i>Megérkezés Ithakába</i> (Látó, 2017/7.)	3
Kalász Márton: <i>Nápoly</i> (Parnasszus, 2017/2.)	5
Bakos Gyöngyi: <i>Mesterséges halmazállapot</i> (Élet és Irodalom, 2017. augusztus 11.)	6
Egressy Zoltán: <i>Baranyai Makacs</i> (Jelenkor, 2017/7-8.)	7
Demus Gábor: <i>így, utólag sincs benne semmi hősie</i> (Tiszatáj, 2017/7-8.)	13
Tóbiás Krisztián: <i>Re: Formáció</i> (spanyolnatha.hu, 2017/4.)	15
Juhász Tibor: <i>Cegajosok</i> (Ex Symposion, 96. szám)	17
Gyárfás Endre: <i>Ez nem robinzonád</i> (Ezredvég, 2017/4.)	18

■ REFORMÁCIÓ

Mészáros Márton: <i>A nyomtatás szerepe a reformáció sikerében</i>	29
Nagy Levente: <i>Reformáció, népi vallásosság, románok</i>	47
Dobás Kata: <i>„Ilyen kár örvendők a reformátusok, de csak az asszonyok”</i>	59
Maksa Gyula: <i>„Titeuf találkozása Kálvinnal”</i>	71
Ferenczi Zoltán: <i>Hol vesztítettük el a történetünket?</i>	80

■ KÉPREGÉNY

Szabó Kriszta – Sárosi Mátyás: <i>Menhely</i>	90
---	----

■ KRITIKA

Bányai Éva: <i>Bőbeszédű (el)hallgatások</i> (Tompá Andrea: <i>Omerta. Hallgatások könyve</i>)	98
Szilágyi Szilvia: <i>Testbe írt történelem, testbe írt táj</i> (Vida Gábor: <i>Egy dadogás története</i>)	103
Csuka Botond: <i>A róka kárt okoz</i> (Németh Gábor: <i>Ez nem munka</i>)	107
Varga Kinga: <i>Lepkeszárnnyon</i> (Egressy Zoltán: <i>Júlialepké. Harminckét vallomás</i>)	111

Albert Dorottya: „Tengernyi szomorúság, csöppnyi idill” (Krulik Zoltán: <i>Az utolsó papírrepülő</i>)	115
Pintér Bence: <i>A sötétség ideát van</i> (Veres Attila: <i>Odakint sötétebb</i>)	120

■ REPERTÓRIUM

2017. július–augusztus (Zahari István)	126
Számunk szerzői	146

Lapszámunk borítóján Sárosi Mátyás grafikája látható.

Lapunk megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti
Együttműködési
Alap

SZEMLE

Vaszilij Bogdanov

MEGÉRKEZÉS ITHAKÁBA

*elválás Crnjanskitól**

Több évtizedes hányattatás,
felesleges kitérők, feltételes megállók,
mámorító és émelyítő kalandok,
visszanyelt nemek, ki nem mondott igenek,
tagadások, fogadkozások, hallucinációk,
árulások és elárultatások, menekülések
és menetelések után a vándor hajója
végül is kiköt az ithakai kikötőben.
Az emlék jelenében vagyunk,
örökös feltételes módban.
Lehet, hogy vár ránk Pénélopé,
és elkészült a szőnyeg,
lehet, hogy nem vár,
és a molyok már régen
felzabálták a fonalakat.
Fehér madarak keringőznek

* Milos Crnjanski többször feltűnik Vaszilij Bogdanov öregkori verseiben. Dalmáciai utazásuk során, Hvar szigetén találkoztak, s felelevenítették múltba merülő, diadalmas ifjúságukat, és végkimerülésig vitakoztak, életről, halálról, költészetről, és kihívásként Crnjanski Adyrról mesélt, s versét ajánlotta fordításra. A találkozást, a fordításkísérléseket, végtelen vitáikat a két változatban is fennmaradó, *Ördöglakat* című hosszú versciklusában is megörökíti. Ismerkedésük a múlt homályába vész, Párizsban találkoztak 1920 robbanó tavaszán, a háború után, s a szerb költő rendszeresen eljár az emigráns orosz költőkkel találkozni, beszélgetni a Lúdláb Királynőbe, ahogyan ez a régi kocsmájukat megörökítő kései versciklusából is kiderül. Párizsi megismerkedésükkor már megjelent Crnjanski első verseskötönyve, az *Ithaka* lírája. Hvari találkozásuk után leveleztek is, Crnjanski elküldötte nagyapámnak londoni regényét, verseit, halála megdöbbentette az infarktus után lábadozó nagyapámat, talán ezért választotta ezt a távolságtartó formát, tudta, érezte, hamarosan, ha más körülmények között, más formában, de úgyis találkozunk. – *Tatjana Bogdanova*

a tiszta levegőben,
 hamarosan partra lépsz,
 és megkezdődik az új élet.
 Kissé ideges vagy, izgatott,
 túl sok vitorlás a kikötőben,
 túl sok idegen hajó.
 Ismered a történet végét,
 mégis borzongsz,
 vajon tényleg minden hideglelősen
 ugyanúgy ismétlődik?
 Még meggondolhatod magad,
 hajód orrát még visszafordíthatod,
 szánthatod tovább a végtelen,
 hazudozó tengert,
 ahogyan eddig.
 Választanod kell, kitárul Ithaka.

Bogdán László fordítása

Látó, 2017/7.

■ 1948-ban született Sepsiszentgyörgyön. Verset és prózát egyaránt ír. József Attila-díjas.

Kalász Márton

NÁPOLY

er Eva Filippini

Mármost ki ül, ott Nápolyban, e partokig se szűnő
 hideg novemberi esőn – ki kémked
 le a szálloda ablakán, szorongva a homályból
 az olcsó kávézó szeszélytelen alvó fényszögéből (a szeméthegey
 amúgy elvetve, kint se szépek szerény kiváltást); talán
 egyetlen napsütéses délóra ma Capri
 szigetét fürkésző távol hunyorgásunk – az öböl, fönt a városűző:
 busz, évült ülésén; várva, ki ketten,
 a fehér tajték kíméletlenül hódolna, lent: a váré
 egyetlen parány hajó, nézd mi vitt volna, ha eljutunk: mire
 leereszkedtünk, ringott; zuhogott, s ha úgy vidd –
 tüntetve (némán, diákok), épp ne sorvadnunk, ma sodorhat
 színen mindent – kedv, mint, kedvesem, így: hisz eljutottunk,
 időgyötörtek álma – váratlant tár e hóvihar, hány nap: épp mi
 jussunk haza?

Parnasszus, 2017/2.

■ Kalász Márton 1934-ben született Sombereken. Verset és prózát egyaránt ír, műfordítással foglalkozik. József Attila- és Kossuth-díjas, a Nemzet Művésze.

Bakos Gyöngyi

MESTERSÉGES HALMAZÁLLAPOT

A Zsigmond téren áthelyezték a zebrát, két méterrel van arrébb.
 Mindig a régihez állok,
 mármint ahol a régi volt, most is látszik halványan a felfestés.
 Nem azért állok oda, hanem megszokásból,
 pár hónap alatt megszoktam.
 Beállok oda, ahol nincs is lámpa.
 Nem gondolkodom rajta, csak odaállok, mert így szoktam,
 úgy közlekedem a városban, hogy nem kell rajta gondolkodni,
 megyek magamtól, rutinszerűen.
 Elvezettem így Prágáig egyszer. Többször is.
 Rutinból csinász dolgokat,
 rutinból köszönök Bélának, ő a portás,
 hol tegez, hol magáz, nem tudok rájönni, mitől függ.
 Néha szeretnék sokáig vonatozni, olyan helyre,
 ahol nem tudom, mikor vált zöldre a lámpa.

Élet és Irodalom, 2017. augusztus 11.

■ 1985-ben született Budapesten. Prózát és verset ír.

Egressy Zoltán

BARANYAI MAKACS

Dél előtt bukkan rá a megfelelő megoldásra, az internet segít, sziloplasztot kell beszereznie, lehetőleg sürgősen. Nem csak a vásárlás aktusa lesz meglepő, hiszen hát nem szokott ilyesmivel foglalkozni, a szó maga is vadonatúj, most találkozik vele először. A kád és a fal közé használható típus volna jó, nem a fugázós verzió. Majd érdeklődik. Minden lazul, a lakásban is, meg egyébként is, kellene már valami jó erős kapaszkodó. Kezd tűrhetetlenné válni az elengedés, a szétesés, a tönkremenés, tárgyszinten orvosolhatók szerencsére a problémák, de ez most nem hiányzott, ez a legfrissebb baj, ez a fürdőszobai résnövekedés.

Dél felé jár az idő, és még mindig nem indult el az egzotikus nevű termékért, egyelőre kávé főz, ma a harmadikat készíti. Nagyot reccsen a parketta a lába alatt, ahogy forró poharával a szobája felé tart a konyhából, romlás, lazulás tapasztalható itt is, csak ez nem veszélyes annyira, a víz ezzel szemben nagy úr, befolyt a fal mellé, és nyilvánvalóan megindult már az alsó szomszéd felé. Határhelyzet és -pillanat, cselekvési utolsó csepp és pont: egyszer és mindenkorra meg kell állítania a dolgok egymástól való eltávolodását. Indul azonnal, barkács- vagy festékboltot keres. Valami OBI-szerűséget. Praktikert.

Délután, halvány napsütés, sétál, a fasort nézegeti, mielőtt hazatér. A fák túl szabályosan, egymástól centiméternyire ugyanakkora távolságban sorakoznak. Akár tetszhetne is neki ez a szigorúság, valami ilyesmire vágya az életével kapcsolatosan, de valahogy nem esik jól a látvány, a kelleténél komolyabb szabályosságtól műjellegűek lesznek a nyárfák, így aztán olyanok, mint a plázacikák. Örül a felismerésnek, magáért a felismerésért hálás, befelé, magának. Muszáj határozottnak és lényeglátónak lennie; nem elégséges, de minimálisan szükséges feltevése ez annak, hogy vállalni tudja a felelősséget, és hogy megteremtse a stabil alapokat a sikeres elinduláshoz. Ezt szabták neki nemrégiben feladatul.

Lámpaoltáskor felidézi a kineziológus múlt heti diagnózisát és a kúra lényegét, a tudatosítandó és ismétlendő szavakat, a felelősséggel és a stabil alapokkal kapcsolatosakat. Tudja már, hogy nem védett egyik kapcsolata sem, elakadás gyöttri, gyerek- és fiatalkori eredetű, titokzatos módon, máig ható kisugárzással. Az anyasággal és a válto-

zással függ össze, anyjával és kudarcos kötődéseivel, rég eltemetett dolgokkal. A saját karizmai árulták el a szakembernek a titkait, kapott két konkrét dátumot, sajnos képtelen felidézni bármi akkorra datálható rosszaságot, az első idején másfél éves volt, a másodikra vonatkozó amnézia már furcsább, huszonhét esztendő plusz négy hónapos korára illene emlékeznie.

Reggel váratlanul frissen ébred, ez meglepetés, mert nem aludt jól, a buggyanó, kitörni készülő öröm oka a nap folyamán érkező masszázsos lány, érkezésének tudata. Mindig nagyon várja őt, a meggyőzhetlent, akinek mindig igaza van, pedig jó lenne néha lebeszélni valamiről, csupán csak egy ócska kis győzelem zamatos ízéért, de nem, nem lehet. Munkakapcsolatban állnak, masször-masszázsolt relációban, ez az egyetlen luxus, amit megenged magának, az egyetlen testi. Jobban várja a lányt a kelletténél, túlértékeli időnkénti jelenlétét, pontosan tudja, ahogy azt is, hogy nem kellene beleengednie magát semmi visszavonhatatlanba. Tesz majd ellene, ha veszélyessé válna a helyzet. Most viszont izgalmas, új gondolata támad, nem zárja ki, hogy vele abszolválhatja a sziloplasztos ragasztás-akciót. Nem sokkal később megszűnik a felvillanyozottság, egyáltalán nem tartja ezt jó ötletnek.

Délben erősödik a kitaszítottság-érzés, a napnak magasan ez a legüresebb része, főleg szabadság idején, azon van, szabadságon, ezekben a semmilyen órákban tűnik a legtávolabbinak a megfogalmazott cél, amely nem más, mint a döntéseivel kapcsolatos biztonságba kerülés. Az ezt megsegítendő mondatot szorgalmasan ismételteti napok óta, ébredés után és elalvás előtt, az ajánlásnak megfelelően, ez az egyik a három varázsszöveg közül. Jaj, nem is ma jön a masszázsos lány, elnézte a napot, kicsit összetörik, bárcsak gyorsan adna az élet valami jót mára, sok lesz neki a majdnem huszonnégy órás várakozás.

Postás csenget bele kettőt a kora délután rettenetes unalmába, itt a jóság, megjön, határozat érkezik a rendőrkapitányságtól, mégsem kell befizetnie a parkolási büntetést, az ideiglenesen és mindenekelőtt sunyin kirakott megállni tilos tábla valóban nehezen látható helyre került, helyt adtak a fellebbezésének, bizonyítottság hiányában megszüntették a *közúti közlekedési szabályok kisebb fokú megsértése szabálysértés elkövetése* miatt indított eljárást.

Később, a délután derekán olvassa csak el figyelmesen a hosszú indoklást, a kapitányság felkereste a közterület-felügyeletet, a vonatkozó útszakaszra érvényes tiltó jelzőtábla pontos hollétével és a büntetett jármű helyzetével kapcsolatban, melynek következtében megállapítást

nyert, hogy *maximum az autó első kerekei nyúlhattak túl 110 méteren, ez zavaros kissé, milyen 110 méter, mindegy, a lényeg, hogy a tábla elhelyezése alkalmatlan volt arra, hogy a közlekedőket a szükséges és elégséges információval lássa el az úton fennálló tilalmakról, köteleességekről.*

Kora este jut eszébe, hogy nem evett semmit egész nap. És az is, hogy a változás teszi őt bizonytalanná, ezt mondta a kezelőasszony, a félelem akadályozza, a félelem a változástól, a lány csak nevet majd ezen, amikor elmeséli neki, mert el fogja, mindent el szokott, ami nem szerelem, de a lelkével kapcsolatos, miközben a testét gyömöszölteti vele. A szép masször egyébiránt nem hisz hókuszpókuszokban, ő a földön jár, csontokban hisz, izmokban, ízületekben, rostokban, de csakis gyúrásszinten, nem gondolja, hogy tapintásokra bármiféle válasz érkezhethetne egy felkartól.

Nem tud aludni, ez most rossz éjszaka, a tévét kapcsolgatja, nem köti le semmi, megint előveszi a fejléces hivatalos levelét, újra átolvassa, újra büszke, mert végre kiállt magáért, idézik benne a közúti jelzőtáblák megtervezésének, alkalmazásának és elhelyezésének követelményeiről szóló rendeletet, amely egyértelműen meghatározza, hogy *több jelzőtábla azonos tartószerkezeteken való elhelyezése esetén egy tartóoszlopon három táblánál többet nem szabad elhelyezni, és hogy ebbe a szokványos kiegészítő tábla (távolság, irány, időtartam) nem számít bele. A norma a vizsgált esetben nem teljesült.*

A háromnál több valóban sok, szinte mindenképp, mondogatandó mondatból sincs több, nem kerülik el figyelmét az összefüggések, tulajdonképpen még a távolság-irány-időtartam jelleg is felfedezhető lenne. Itt a hajnal, kékülésbe kezd a világ, és ő még mindig a kineziológia, valamint a szabálysértési eljárás kapcsolatrendszeréről gondolkodik, félálomban természetesen. Beúsznak a hajnal fényei, jön ma a lány, ma tényleg jön, és ő mesél majd neki, a tegnapiáról többet, magáról kevesebbet, ehelyett inkább a gyógyító mondatok értelmét kellene elemezniük, főleg a másodikét.

Érkezik is, vidám, mint mindig, mosolyogva lép be, kipakolja a kenceficéit, ahogy se reggel ez már, vérbeli délelőtt, indul a masszázs, és jön a mondat is, az elemzendő, a hajlandóságról szól. A masszázsoltnak hajlandóságra van szüksége ahhoz, hogy a magával és a környezetével kapcsolatos dolgokba kellő energiát fektessen. Fontos az is, hogy ezt úgy is érezze. Némi bökkenőt okoz mindkettejüknek a kis kiegészítés, toldás, ez az úgy is érezze pluszdolog, miért kell külön hangsúlyozni, ehhez képest semmiség a harmadik szentencia, az annyi csak, hogy

vagyok, aki vagyok, és elfogadom magam. Nem tűnik megoldhatatlan feladatnak. Ettől még lehet az.

Dél van, szalad az idő, még nem megy a lány, még bőven nem, most értesül a sziloplasztos pluszmunkáról, felnevet, vállalja, végül is ideális időpont ez fürdőszobai ténykedésre, a keze ügyes, segíteni szeret, még kíváncsi is, ráadásul pár perc az egész. Felmerül a még tovább maradás, esetleg egy közös ebéd, a közelben számtalan lehetőség kínálkozik, van-e halaszthatatlan dolga, nincs, de azért ez mégiscsak két váratlan, meghökkenítő újdonság számára, egy sziloplaszt-munka és egy ebédmeghívás. Bármennyire szeret ellentmondani, ezúttal nem áll ellent, nem látja értelmét a nehézfűjskődésnek.

Délutánig eludvariaskodnak egymással, fél öt felé mondja azt a lány, hogy *rád se akarok nézni*, kapja a választ, *már rám néztél*, rég túl vannak az ebéden, két fogást tartalmazott, visszatértek a lakásba, és most játsszák ezt a ránézés-meccset, *igen, már megtörtént a rád nézés*, mondja a lány, *de az nem számít, de igen, attól függ, hogy érted, az apámra emlékeztetsz, miért, ő se néz rád, miközben rád néz*, kérdezi a masszázsolts ember, *de, ő is. A Pécs környéki gyerekkoromra, az apámra emlékeztetsz a fasz önfejtéségeddel, te vagy önféjű, dehogy, én fele annyira se vagyok az, mint az apám, dehogynem, mit dehogynem, nem is ismered, mindegy, nem vagyok önféjű, de, az vagy, ha bor lennél, az lenne a neved, hogy Baranyai Makacs.*

Van egy kis bor otthon, nem baranyai, egi. És nem makacs, hanem bikavér. A kád és a fal között szürke csík, szépen megszáradt, az ajkuk nem tud, mert vagy isznak, vagy csokolóznak. A masszázsozás kölcsönös most már, nem gyógyászatilag ajánlott, annál élvezetesebb típusú, éjszaka majd egyszerre ébrednek fel, nincs zaj, nem ordít részeg, ugat kutya, semmi ilyesmi, valami hullámhossz-stimmelés lehet az ok. Ó, elalvás előtt elmaradtak a mondatok, az érintett bosszús, nehogy kárba vesszen a befektetett energia, mindegy, kellemes órákon vannak túl, voltak, akik voltak mindketten, vannak is, a Pécs környéki lány fülében mókusos fülbevalót csillant meg a redőny résein át besütő holdfény.

A kötődési problémás ember az éjszaka derekán látja meg a jobb fület, illetve veszi észre rajta-benne az állatot. Nyílik a masszörszem, *az óra még Ázsiában van*, mondja, *milyen óra*, ja, nem is mondta, most akkor elrontotta a meglepetést, rendelt egy tigriseset online, *kinek?, nekem?, igen, hogy attól erősnek érezd magad.* Nem tud sokat a fiúról, de hogy a tigris a kedvenc állata, azt igen, mert azt már mondta, még első alkalommal, egy erőteljesebb derékra térdelés közben, nem biztos, hogy jó ötlet volt a rendelés, riadalmat okozhat, menekülésre készíthet, eset-

leg kapcsolatakarást jelez, talán hülyeség volt, a lány szabadkozik, *dehogy lesz kapcsolat*, mondja a fiú, *egy órából, egy ázsiai tigrisből, dehogy.*

Csend következik, nem voltak szerencsés mondatok ezek, hajnalban tudatosodik csak a kimondójukban, mennyire nem, fekszik a szép vendég, nézője elbizonytalanodik, nem tudja eldönteni, elhangzott-e a diskurzus, vagy csak álmodta az óradolgot, fülbevalót mindenesetre nem lát a lány fülében, ez akkor el is dönti a dilemmát, bár teljesen valószínűtlen így, muszáj lenne tisztázni. Ébred az alvó, de nem kap kérdést, a masszázsolts nem meri megkérdezni, hova tűnt, levette-e, volt-e egyáltalán, mi a helyzet a tigrissel, hülyén venné ki magát, mi van, ha mégis álmodott.

Reggel semmi zavar, pedig az volna adekvát, valami kisebb-nagyobb kín, némi mellébeszélés, terelgetés, szó sincs ilyesmiről, gyorsan ellenőrzik az elvégzett munka hatékonyságát, minden rendben, a kád és a fal között immár semmi rés, ha tényleg befolyt korábban víz, akkor be is szorult, előbb-utóbb leszivárog az alsó szomszédhoz, elpárologni ugyanis nemigen tud. A következmények megjósolhatatlanok. A lány visszaalszik, édesen hortyog, szállásadója érzi már a teljes elveszést, most szerelmesedik bele menthetetlenül az alvó angyalba, ezt nagyon nem akarta.

Csaknem kifröccsen a szíve délelőtt, megint hibázott, reggel se mondta el a mondatait, pótolnia kell minél előbb, de még az éjszakán tűnődik, az imént távozott lány szavaira gondol, arra akar emlékezni, de csak az illatát tudja felidézni, lekísérte, a ház előtt összefutottak a szomszéd sráccal, vele később kerül majd kapcsolatba a masször, először csak üzen neki, de milyeneket, hogy hívja meg a fiú a srácot az ő nevében valamire, most volt a névnapja, mindegy, mire, amit inni akar, *de hát nem vagytok olyan viszonyban, dehogynem, nem, egyszer találkoztatok a ház előtt*, olyan makacs, nincs mit tenni, meg fogja hívni.

Déltől csetelnek egy hosszabbat, az ebédje emiatt elmarad, dehogy-dehogynem csata bontakozik ki a képernyőn, a lány egyszer csak azt írja, *te úgyis bármit megteszel nekem, láttam a szemeiden, nem teszek meg bármit, dehogynem, nem, majd meglátod*, most íródik le először a mondat, ami már kimondatott, *ha bor lennél, az lennél, amit mondtam, Baranyai Makacs lenne a neved, igen, ezt már mondtad, mondtam, de nem vagyok az, de igen, nem, ehhez ragaszkodom.*

Délután vásárlás, a piacon zöldség, a DM-ben fogkrém és tusfürdő, a közértben egyebek, sok mindenfélét kell venni, elsősorban bort, az a legfontosabb, este jön megint a lány, most először nem masszázsolni,

most először csak úgy, a munkakapcsolatnak a jelek szerint vége, van még egy fontos dolog, el ne felejtse, elalvás előtt nem szabad kihagyni a gyógyító dolgokat. Most mintha nem lenne szükség rá, most kicsit megjött az élet, de aztán majd megint nagyon kell, amikor eltűnik a lány, és már a névnapost gyógyítja a szerelmével.

Annyira várja, hogy az este alig akar megérkezni, végre sikerül neki, és akinek jönnie kell vele, jön mindjárt az észvesztő illatával, elhatározza, mit igen, mit nem, nem tesz meg például mindent csak úgy, figyel magára, végső soron erősödnie kell, nem gyengülnie. Ha önbizalmat tud adni a lány, adjon erőt is hozzá, akár saját maga ellenében, míg meg nem érkezik, még el akarja mondani a szöveget, ne húzza vele az értékes lányidőt. Elalvás előtt kéne, de elalvás talán nem is lesz.

Csöndben, halkán mondani nem ér, hangosan kell magába kürtölnie, három mondat összesen, mi lesz már, el kellene kezdeni, hopp, megérkezett, most csönget fel, jön őt az élethez ragasztani, csak nehogy túl erős anyagot használjon, nagyobb lesz a szakadás fájdalma, beengedi egy gombnyomással, könnyed mozdulat, de milyen komoly döntés, apró semmiségek, felenged, ajtót nyit, befogad, az van, amit akar, de akkor is, ezek a dolgok nem többek a szabadság euforikus, gyönyörű, elernyesztő illúziójánál, ugyanakkor mégiscsak irányítja a saját életét, mindjárt nyílik a lépcsőházban a liftajtó, nincs több idő, szembefordul az előszoba tükrével, szinte kiabálva kezdi, aztán megijed, nehogy kihallatsszon, amit mond.

Döntéseimben biztonságban vagyok, és abban is érzem magam.

Hajlandóság van bennem arra, hogy a magammal és a környezetemmel kapcsolatos dolgokba a kellő energiát fektessem be, és úgy is érzem.

Vagyok, aki vagyok, és elfogadom magam.

Az utolsó két szó suttogásba halkul, haldoklik, hal, mert csapódik a liftajtó, az érkező kettőt lép, nem kell se csengetnie, se kopognia, aki várja, kinéz a kis kémlelőablakon, de csak viccből, mielőtt szélesre tárja az ajtót.

Jelenkor, 2017/7-8.

Demus Gábor

ÍGY, UTÓLAG SINCS BENNE SEMMI HŐSIES

vagy bátor, valami mégis, ha mai fejfel végigpillantok a tortúrán.

először is, vidéki kiskamaszként nem ismertem ki magam a fővárosban, ennek ellenére (épp emiatt is?) csatangoltam a tanórák után, találomra fölszálltam trolikra, buszokra, hosszan bámulgathattam, csatakos, novemberi napok voltak, csak a végállomásoktól fordulva kellett már vigyázni azokra a megállókra, melyek ágainál eltértem a kollégiumig vivő vonaltól.

egyszer egy hatalmas bohócfej, s valami iszonyat régről földerengett, de a *nagycirkuszba* nem mertem bemenni. nem tudom, mi vitt rá a fürdőre. honnan volt pénzem (biztosan kérték a diákigazolványt), honnan volt úszónadrágom (béreltem vagy vittem?), hová raktam, hol őriztem az öltözőszekrény bilétáját, tébláboltam-e, amint a tusolót kerestem, milyen volt az első belemártózás, milyen a benti, s milyen a *kastély* kinti, fagyban is üzemelő medencéibe, s miként figyeltem az *időre* (mert pontosan kellett visszaérni), mikortól nyugtalanított a készülődés? csak feltételezhetem, hogy ezek, az egy-egy ismeretlen fürdőbe lépve ma is rám nyíló kérdések akkor is szorongattak, és éppúgy

összesültek – persze a hajdan nyers szorongás a leülepedett tapasztalatok rétegein át mára inkább készttet, zsidobongó izgalom. a *széchényiből* az maradt

meg, ami egy katonának
 az ostromból: semmi, az ernyedés (egy föllélegző
 városban), a túl könnyű alkar, mellyel
 tapadsz a medence pereméhez, a gőzbe vont
 sakktáblák, a helybéliek fesztelen szövegelése, a kora este, a lámpák
 párából s a párába vesző hótól
 gomolygó udvara. a szaunában egy napról
 napra küzdő atléta fekvőtámaszozik, mert „*az ekkora meleg
 jobban égeti*”

a zsírt”. melyből rajtam
 akkorra már bántott, hogy sok volt. miatta egyre
 inkább – a leghőbb emlék, ama feszes,
 fiúsra nyírt, szőkeségéhez tengerszíndresszes nő. aki újra
 és újra (szintén) egyedül, s aki napok után maga már erősebben vonzott
 oda, mint bármi, a sistergő
 kova, a karom hogy mégsem rántom el
 majd, ha
 a szauna összezsúfolna, s hosszú pillanatig hozzáér.

Tiszatáj, 2017/7-8.

Tóbiás Krisztián

RE: FORMÁCIÓ

Én kis tenyérnyi nádtutajokat
 eregetek a kanálisban
 saját építésű nádtutajokat
 nem is értem mire ez a fakszni
 mire föl
 mire le
 mire leúsznak egészen
 le a fekete-tengerig
 le a vaskapun át
 ahogy a bolgárkertészek
 eldobott szalmakalapjaik
 minden fakszni nélkül
 a tavaszi áradáskor
 vízbe sodort szalmakalapjaik
 mire úsznak
 lefelé
 nagyapám a bolgárkertészekről tanult
 csirkeszARBól cigarettát sodorni
 vagy fordítva
 mindenesetre hasznára voltak egymásnak
 internacionálisan
 mielőtt még visszaúsztak
 tutajon visszasodródtak
 a fekete-tengerig
 azóta gyöngyhalászatból élnek
 kertészkednek a fekete vizek alatt
 gyomlálják a korallzátonyokat
 céhbe tömörült kis
 kukacok csövecskéit
 takarítják
 mint a porszívót
 zsákállatok
 csövecskéit
 formációit

labirintusait
művelik
minden fakszni nélkül
én meg úsztatom utánuk
tenyéryi kis nádtutajon
a korallfehér csirkeszart.

spanyolnatha.hu, 2017/4.

Juhász Tibor

CEGAJOSOK

A téglaszárító-fészererekhez hasonló építményeket a gyár vezetősége alakította át lakásokká. A munkálatok során az alapozással és a szigeteléssel sem törődtek, így az esőzések idején a víz, ami égszakadáskor bokáig ért a sufniházak utcáin, bezúdult az ajtók alatt. A telepre az '50-es években vezették be a villanyt, egy évtizeddel később a felső, magasabban fekvő kisebb részekben a vízellátást is megoldották. A gyár területén közösségben éltek a cegajosok, az egymásra épített téglabarakkok szűkössége miatt mindenki tudta, mi történik a szomszédban. Több generáció is felnőtt a körkemencék és a raktárak, a feltornyozott téglacserétek között. Munkahelyük csak néhány percnyi távolságra volt az otthonuktól, így ezek az emberek a kezdetektől fogva tudták, hogy hol ér véget a gyár és hol kezdődik a telep.

Ex Symposion, 96. szám (2017)

Gyárfás Endre

EZ NEM ROBINZONÁD

Szülei zsellérek voltak egy gróf dunántúli nagybirtokán. Cselédházban laktak, ott szerelmesedtek egymásba, össze is házasodtak, és már útban volt a gyerek, amikor az embert besorozták, és kurta kiképzés után a Második Magyar Hadsereg katonájaként az orosz frontra hajtották. A Botond nevű, rádióval ellátott gépkocsi legénységébe tartozott, de nem mint rádiós, hanem mint az őrség tagja. Kétszer sebesült meg, hadikórházban is volt, negyvennégy nyarán szerelték le. Odahaza közben megszületett a gyermek, kisfiú. Beteges volt, fél évesen meghalt. Az apa, amikor hazatért, megverte az asszonyt, amiért – szerinte – nem tudott vigyázni az örökösre.

A földosztáskor a nagybirtokból hat hold jó földet kapott, búzát és rozst vetett, kisebb részben hüvelyeseket. A falu szélén házat kezdett építeni, vályogból, rokonai segítségével. Negyvenhat tavaszára már állt a ház, később a nyugatra menekült gróf méneséből lovat vettek.

Amikor széthordták a kastély könyvtárát, a családhoz is jutott egy szép album. A benne látott kép és történet adta az apának az ötletet, hogy már az új házban született kislányát Emesének kereszteltesse. A csecsemőt az anyatej elapadása után is bőségesen táplálták, úgy eszegette az omlós kolbászt, mint más apróságok a málét. Meg ne ismétlődjék a kis Lali végzete! A szüléskor a baba hibájából történt valami, ami miatt az asszonynak nem lehetett több gyereke.

A családnak hamarosan be kellett lépnie a termelőszövetkezetbe. Újabb ok volt, hogy az erős, makkegészséges szőke lánykát ne a paraszti életre neveljék. A négyelemis szülők – az apa a fuvarosok között, az anya a libatenyésztő brigádban dolgozott – szerették volna, ha Emese a tanult emberek közé emelkedik. Látták, orvosnak nem való – elfordult, amikor a liba nyakát a szeme előtt vágta el –, az ügyvédek csalónak tartották, az agronómus a paraszthoz áll közel. Elhitték, hogy itt a vas és acél országa épül, mérnökre biztosan szükség lesz, és ha a lány felnő, városban lakik majd, nem mocskolja magát ganéval-vérrel, nem fulladozik pelyvától-libatolltól.

A községi tanács rendbe hozatta a kifosztott, pusztulásra ítélt grófi kastély egyik termét. A faluba száműzött egykori balerina, aki úri pártfogója miatt bűnhődött, ott tanígtatta a hat-nyolc éves kislányokat,

tündérkékeknek nevezte őket, és Emesét különösen tehetségesnek tartotta. A hivatalosság nem akadékoskodott, hiszen az „élenjáró” szovjet balett s persze a magyar is tiszteletnek örvendett.

Ötvenhétben a táncosnő-tanító disszidált. Emese még általános iskolás volt. A balett-tanulást csak a városban folytathatta volna, de nem lehetett megszervezni az utazást. Az újabb térszbe kényszerítés megerősítette a szülőket, hogy lányuknak nem szabad a faluban maradnia.

Gimnáziumba írtatták, a városba költözött, kollégista lett. Jól érezte magát, barátkozó természetű volt, énekkarba járt, újra próbálkozott a balettel, de a mester azt mondta: a néhány év kihagyás, valamint a hízársra mutató hajlam miatt nem lehetne a táncművészetben hivatásos. Ekkor már a szülők sem nézték jó szemmel a „laza erkölcsű” pályát.

Nem vágyódott haza, bár időnként bántotta a lelkiismeret, hogy nincs otthon. Részegeskedő, megkeseredett apja ugyanis egyre gyakrabban verte az anyát, holott amíg együtt laktak, ezt ritkán engedte meg magának.

A fiukat Emese aszerint vizsgálta, hogy jó férj lehetne-e belőlük. Akit alkalmasnak gondolt, azt a kor divatos szóhasználatával káderezni kezdte: iszik-e az apja, rettegésben tartja-e a családot. Ha a válasz igenlő volt, a fiú már nem is érdekelt többé.

Az érettségihez közeledve belátta, hogy a mérnökség nem neki való. Matek? Fizika? Nem ment rosszul, de nem tudta lekötni. Az énekkar idős karnagynője elmondta, hogy fiatal korában népdalgyűjtő utakra járt, ismerte Kodályt, Bárdos Lajost. Emese elhatározta, hogy ő is népdalgyűjtő lesz. Evégett a zeneakadémiát, de legalább a konzervatóriumot kellene elvégeznie. Hangszeren nem játszott, énekhangja nem bizonyult elég erősnek. Neki sem futott a felvételi vizsgáknak.

Szerencséjére akkortájt alakult meg egy főiskola, ahol könyvtárosokat és művelődési házak számára előadókat, „középkadereket” kezdtek képezni. Parasztszármazású lévén az elsők között vették fel. Szüleit nem kérdezte meg, utólag közölte velük döntését és az eredményt.

Másik város, valamivel nagyobb, mint a gimnáziumos, másik kollégium, más fiúk, köztük már katonaviseltek is, de hasonló érdeklődésűek, mint ő: szeretnek olvasni, zenét hallgatni, lehet velük – ahogy mondta – emberi dolgokról beszélgetni.

A Beatles-rajongás már nálunk is javában tombolt. A hazai együttesek eleinte az angolokat, amerikaiakat, ausztrálokat utánozták, de kezdtek már keresni a népi hangot, elektromos gitárjaikon népdalok

vagy azokra hajazó melódiák szólaltak meg. Terjedt a televíziózás, vetélkedők, ki-mit-tudok helyi válogatói és pesti döntői lelkesítették a fiatalokat. Lázongtak az iskolaköpeny, az egyensapka ellen, küzdöttek a farmerért, a hosszú hajért, a hosszabbított kimaradásért, ám életükbe az ital még csak módjával, a drog egyáltalán nem szüremkedett be.

Emese is eljárt a hétvégi koncertekre, kedvelte a magyaros stílusban játszó bandákat, táncolt, randevúzott – ártatlanul –, barátokra vadászott, de nem nehézfegyverzettel. Irigylte azt az évfolyamtársnőjét, akit gyerekkori, már a nevelőotthonban megszeretett barátjával együtt vettek fel.

Egy alkalommal, amikor a város iskoláinak énekkarai versengtek, Emesének megtetszett az egyik kórus. Nem az éneklésük – az átlagos volt –, hanem az, hogy a pódiumra nem a szokványos fehér blúzbaningben, sötét szoknyában-nadrágban vonultak és sorakoztak fel. Tarka otthoni vagy inkább játszótéri ruhákban szaladtak be több oldalról. Egyesek álltak, mások törökülésben helyezkedtek el, karjukat lóbálták, tekintetüket nemcsak a karnagyra fordították, hanem egymásra meg a közönségre is.

Ez a természetes, örvendezett Emese, így énekelgettek régen a falusiak, semmi merevség, ez az a hagyomány, amit folytatni kell.

Megismerkedett a karvezetővel, a nála alig idősebb énektanárral, Fruzsínával. Már a név is a Jókai-hősnőkre emlékeztette. Jó barátok lettek. Termetük hasonló volt, cserélgették hát egy-egy ruhadarabjukat. Hosszúra engedett hajukat mindketten lófarokba kötötték, kedvenc könyveiket kölcsönadták egymásnak, és kurta szabadidejükben együtt sétáltak a parkban.

Fruzsina helybéli volt, hivatalnokszülők lánya. Emese rábeszélte, hogy ne elégedjék meg a konzervatóriumi végzettséggel, iratkozzék be, legalább levelezőre, az ő főiskolájára, nemcsak a diploma végett, hanem hogy ha a műveltség terjesztésére érez elhivatottságot, több dologhoz értsen.

A következő évben – nem egyazon évfolyamon – már kollégák voltak. Emese átadta régi jegyzeteit Fruzsínának, aki viszont megtanította őt gitározni.

Nyáron együtt mentek egy balatoni gazdaságba gyümölcsszedő táborba. Egy ízben Emese elvitte barátnőjét a maga szüleihez, de a pálinkától állandóan kótyagos apja és mártírképpel tébláboló anyja a vendéglányban szánalmat keltett iránta, márpedig ez rosszul esett neki.

Emese egy évvel korábban végzett, mint Fruzsina. Másik, távolabbi város művelődési otthonában kapott gyakornoki állást: neki kellett foglalkoznia az amatőr együttesekkel és két szakkörrel. Fruzsínával két-háromhavonta még találkozott, de aztán a barátnő férjhez ment, otthon maradt szülővárosában, és barátságuk polifón muzsikája úgy járt, mint Haydn Búcsúszimfóniája: szólamai sorra hallgattak el, s végül egyetlen dallam maradt, a kölcsönös levélváltás.

Amikor a két lány megismerkedett, Fruzsina már nem volt szűz. Ezt az „előnyt” Emese fölénynek érezte, legalább is olyan érzelmi, tapasztalati varázskörnek, amelyen ő kívül rekedt. Másodévesen föladta korábbi elképzelését, hogy az esküvőig, a nászéjszakáig őrzi a lilomot. Nem pusztán érzékiségének türelmetlensége sarkallta, hanem az is, hogy egyre több romló, elbomló házasságról szerzett tudomást, melyben – ahogy hallotta vagy kikövetkeztette – a szexuális diszharmónia volt a válság előidézője. Neki tehát, gondolta, az alapot kell megteremtenie azáltal, hogy rátalál a legnagyobb gyönyört adó társra. A többi, úgy vélte – nemhiába tanult marxizmust – csak felépítmény lesz.

Az egyik házibulin – még főiskolás korában – kiszemelte magának a hórihorgas, gesztenyebarna, bogárszemű Károlyt, aki földrajzot és biológiát tanított abban az iskolában, ahol Fruzsina az énekkart vezette. Gyanította, de nem merte megkérdezni, hogy barátnője lefeküdt-e már a nőtlen fiatalemberrel. Tanárember, jóképű, tisztának, ápoltnak tűnik. A beavatáson túl még lehet is belőle valami. Jobb lenne, persze, ha már beleszeretne, teste-lelke vágyakoznék az ölelésére. De hát mindenki tudja, hogy a szerelemhez több út vezet.

A bulit követően, miután tíz résztvevő hat vörösboros palackot ürített ki, Emese fölcsont Károly albérletébe. Osonnia kellett a házínéni miatt. A férfi türelmes és gyöngéd volt vele, forrósodó testét végigcsókolt, és úgy simogatta, hogy a lány gátlásai gyorsan oldódtak.

Hamar tudomásul vette, amit egyébként eleve sejtett, hogy Károlynak ő nem több mint újabb trófea. Könnyen túltette magát ezen, hiszen nem lett szerelmes. A szüzesség elvesztése után sugárzott belőle valami, amitől bátrabban közeledtek hozzá a főiskola és a házibulik hímei. És ő engedett néhány csábításnak. Fruzsínától hallotta a szót: pillangózom. Pillangózott tehát, ám a virágok nem voltak mindig illatosak. Nemcsak fizikailag nem, de szellemileg, jellemileg sem. Amikor fülébe jutott, hogy egyesek kurvaként emlegetik – csakis a férfiak pletykálhattak, azaz hogy henceghek –, válogatós lett, és alig várta, hogy diplomával táskájában másutt kezdje meg a munkát.

Az új helyen albérletbe költözött. Szállásadója, az ötven körüli, régebben elvált szépasszony, akinek két felnőtt lánya máshol alapított családot, nem ellenezte, hogy Emese férfilátogatókat fogadjon. Feltételül szabta, hogy a lány ne botránkozzék meg az ő „ügyein”, s finoman célzott rá, hogy ne zavarják egymás köreit.

Kezdő fizetésének egynegyede ráment az albérletre. Hazulról nem fogadott el semmi mást, csak a disznótorost. Ruhatára egy farmer-nadrágból, egy nyári meg egy téli ruhából, néhány blúzból és pulóverből állt.

A kultúrházban a művészeti – inkább csak művészkedő – csoportok közelebb álltak a szívéhez, mint a szakkörök. Az utóbbiak munkájába nem mert beleszólni, a táncosok, énekesek, irodalmi színpadosok, bábosok vezetői azonban érzékeltették vele néha, hogy kotnyeleskedőnek tartják. A balettozó kislányokat vizsgaszemmel nézte, ahogy annak idején az ő képességeit, az ő szakmai jövőjét latolgatták. Kedve lett volna egyik-másik szülő buzgalmát lehűteni, de sikerült beleképzelnie magát a botladozó kis fruska helyébe, és hallgatott. A bábosoktól tanulhatott és tanult is: készített néhány jópofa állatbábót, kitalált egy-két trükköt, amiért tiszteletbeli taggá fogadták. Az irodalmi színpadosokat megpróbálta leszoktatni – a háború előtt vidéki színészként tengődő idős rendezőjük rosszallását kiváltva – a deklamálásról, a túl széles gesztusokról, a pátoszos pózolásról.

Szabályos, szép arca, kék szeme, élénk tekintete, arányos termete, nem nagy, de formás keble, hol lófarokba kötött, hol leengedett hosszú szőke haja a figyelem középpontjába állította. Apró szálakból szövődött köréje az intrika hálójá, melyet ugyanakkor szaggattak is a kollegiális mosolyok, díjazó puszik.

A hálószővők egyike, a rendező, ivócimborája volt a kultúrház igazgatójának, az ötvenöt esztendős Bazsi Attilának. Azt híresztelték magukról, hogy az ellenállási mozgalomból ismerik egymást. Annyi lehetett az igazság, hogy a Gyöngyösbokréta mozgalomnak, melynek egykor tagjai voltak, a harmincas-negyvenes években akadtak baloldali résztvevői is. Hogy ők is közéjük tartoztak-e? Volt, aki elhitte, volt, aki nem.

Bazsi Attila népi táncosként kezdte, de ekkorra, a hatvanas évek végére már megpotrohosodott, tokát eresztett, kerek, térszaserű képe belülről az önfeladás vetült ki. Egyedül a testtartás, a kihúzott hát őrzött valamit a táncos múltból.

És a fiatal nők iránti rajongás.

Házasember volt, de tanítónő felesége, úgy rémlett, belefásult a hűtlenkedés ostromozásába vagy panaszlásába. Az igazgató a Ház vala-

mennyi nőnemű munkatársával próbálkozott már, a legtöbbjükkel sikeresen. Még a legjobb szakembernek sem volt könnyű új állást találnia, ahogy akkoriban hivatalosan mondták, a kultúra frontján.

A városi pártbizottság, mely a pedagógusok házasságtöréseit – szerintük bűnös viszonyait – klerikális szigorral torolta meg, Bazsi és még néhány vezető pozícióban ülő férfiú kalandjait elnézte, belevalóságnak, sűrűvérűségnek, faszagyerekségnak enyhítve a feudális szokásjog gyakorlását.

Emese tudta, nem kerülheti el az ajánlatot. Egyrészt mert a Házban ő a legvonzóbb nő, másrészt mert kötelem híján szabad prédának tűnik. Ha elfogadja, jogosan mondják rá, hogy kurva, az a fajta, aki nem pénzért, hanem az állásért adja oda magát. Végso soron mégis csak pénzért. Bazsi aktuális kapcsolata a balettos lányok mesternőjével a pletyka szerint már a végét járta, ám – lévén a hölgy amazon természetű – a direktor nem kockáztatta meg a pas-de-trois-t.

Emese megkísértésének időpontja tehát a tánctanárnő elbocsátó szép üzenetének napjától függött. A lány tucattjával eszelte ki a kifogásokat, a halasztás okait, de tudta, választás előtt áll: enged, vagy új állást keres. Az előbbihez nem fűlött a foga, az utóbbi reménytelennek látszott.

Váratlanul nyílt meg előtte a harmadik út.

A kultúrházbeliek a közeli bútorgyár – inkább csak összerakó üzem étkezdéjébe jártak ebédelni. Emese gyakran került egy asztalhoz a vállalat anyagbeszerzőjével. A magas, vállas, kisportolt barna férfi, mint kiderült, csak három évvel idősebb nála. Katona-, pontosabban határőridejét leszolgáltatta már, előtte pedig négy szemesztert végzett a közgazdasági egyetemen. Hogy miért hagyta abba a tanulást, arra – egyelőre – nem adott kielégítő magyarázatot. Wartburggal járt, és egy hétvégén megkérdezte Emesét, nem akar-e vele Pestre utazni. Vásárlás céljából, tette hozzá hunyorítva, s mindketten tudták, szombat-vasárnap még a fővárosban sem fő tevékenység a vásárlás. A lány igent mondott. A fiatalembert Péternek hívták, barátai többnyire Petkónak becézték.

Emese igent mondott három héttel később is, miután a három héttől kettőnek valamennyi éjszakáját Péter-Petkó kicsiny társasházi lakásán töltötte. A lakást a férfi úgy szerezte, hogy baráti segítséggel és némi pénzzel rávette az építető társaságot és az építő szövetkezetet, hogy „gazdálkodjanak ki” egy ötven négyzetméteres helyiséget később létesítendő műhely, esetleg bolt céljára. Közben Péter engedélyt kért a Tanácstól, hogy boltot nyisson. Használt sportszerekkel szándékozott

kereskedni, vállalva, hogy az ócska ütőket újrachúroztatja, a szánkókat megreparáltatja, a szétrugdalt labdákat új belsőkkel látja el. Korábban népi bútorokkal üzletelt Egerben, de most – ahogy mondta – témát akar váltani.

Miután a lakást megkapta, a boltnyitást nehézségekre hivatkozva elhalasztotta. A bútorüzem leselejtezett termékeivel rendezkedtek be, és karácsony előtt Péter könnyedén emelte át a küszöbön első, és a későbbiekben egyetlennek bizonyult hitvesét, Emesét.

Bazsi Attila behúzta már-már kinyúló csápjait. Újdonsült menyecskével, ráadásul érzékelhető, bár tanúsíthatatlan kapcsolatokkal bíró, szépreményű és kemény öklű ifjú lovag feleségével nem volt tanácsos kikezdenie.

Két évvel később Emese kislányt szült. Péter anyja után Teréznek keresztelték el. Egészséges, ritkán síró lányka volt, és olyan szép, hogy gyerekkeszi tologatás közben a viruló mamának tíz méterenként kellett fogadnia a gratulációkat. Emese gyermekgondozási segílyt kapott, munkahelyére hetente ellátogatott, mutogatta a gyarapodó Tercsit, és őszintén érdeklődött az amatőrök, a szakkörök munkája iránt.

A szülés előtt azt hitte, elegendő ideje lesz, hogy olvasson. A csecsemő körüli teendőkön túl azonban főznie is kellett, mivel férje, megúnván az üzemi kosztot, és megkedvelvén a családi kör hangulatát, hazajárt ebédelni, és természetesen vacsorázni is.

Péter ajánlatot kapott egyik ismerősétől, hogy vállalja el gebinben egy csepeli gépgyár büféjét, melynek a gyáron kívül, a kerület forgalmas pontján még falatozója is volt. Bérbe vehették az utóbbi felett a kétszobás lakást. Vonakodó feleségét azzal győzte meg, hogy visszaköltöznek majd a kisvárosba, ha a gebinből sikerül annyi pénzt „kifacsarniuk”, amennyivel az otthoni kis lakást ráfizetéssel nagyobbra, talán még családi házra is cserélhetik. Csak addig, amíg gyesen vagy, ígérte, hiszen az asszony nem akart munkahelyet változtatni.

Petkónak a bútorüzemi anyagbeszerzés már nem volt eléggé érdekes, sokirányú feladat. A vendéglátás, az igen! Ennek még perspektívája is van. Egyes falatozók akkoriban önkiszolgáló éttermekké léptek elő, az éttermek trösztje szerveződtek.

Emeséék a költözés után is megtartották a kisvárosi lakást, és bérbe adták egy varrónőnek, aki műhelyként – saját elnevezése szerint szalonként – használta.

Csepelen Emese aggódott a férjéért. Túl sokat dolgozik, üzleti tárgyalásai nem egyebek, mint veszekedések, szállítókkal, tisztviselőkkel,

pultosokkal, takarítókkal, bár láthatólag élvezi a sürgés-forgást, a kockáztatást, az ügyeskedést. Tercsit nem adták bölcsődébe. A fiatalasszonynak a gyerek mellett jutott annyi ideje, hogy megtanulja a könyvelést, így spórolva meg a családnak egy adminisztrátor munkadíját.

Már a második gyereket várták, amikor Emese apja hosszabb betegeskedés után májzsugorban meghalt. Anyját három hónappal később temették el, ám hogy neki mi volt a betegsége, nem derült ki. Az elhanyagolt falusi ház, az üres istálló és csűr, a szegényes konyhakert csak púp lett volna a fiatalok hátán, ha nem sikerül a szomszédnak eladniuk.

A varrónőtől visszakérendő lakás és a falusi ház ára, valamint a gebinből kipréselt summa már elég volt, hogy odahaza, a kisvárosban szerény családi ház építésébe kapjanak. Hazaköltöztek. Ismeretségi hálózatának hála, Péter gebinbe vehette a városka egyik közepes, jó hírű vendéglőjét. A tulajdonosnak, a helyi tanácsnak elege lett a szemérmetlenül lopkodó, ráadásul nemegyszer „hálátlannak” bizonyuló addigi üzletvezetőből. Vigye vásárra bőrét a gebines! Ha megél, nekünk is jó. Ha nem, az ő baja.

A „szalont” újra otthonná varázsolták, és egy jutányos áron vásárolt telken építkezésbe kezdtek. A második gyerek, Zoltánka, vasgyúróként indult – azaz egyelőre hempergett – az életpályán. Emese meghosszabbította a gyest, és folytatta a könyvelést, immáron a vendéglőét és a házépítését.

Az országban befulladt az új gazdasági mechanizmus, az önálló kezdeményezések lassultak, gyakran el is akadtak, nőtt a bürokrácia, családi házak álltak legújabb kori váromokként félig készen. „Begyűrűzött” az olajválság, meglódultak az árak, lazult – különösen az építőiparban – az amúgy sem szigorú munkafegyelem. „A Vadászkalaphoz” címzett vendéglő, Petkó gebinje azért jól ment, főként piacnapokon.

Emese fizetésére is szükség lett, elsősorban az építkezés végett. Amikor Teréz-Tercsi betöltötte a negyedik, Zoltán-Zolika a második évét, óvodába illetve bölcsődébe mentek, édesanyjuk pedig visszatért a művelődési házba. Még mindig Bazsi Attila volt az igazgató, habár rosszul állt a szénája, mert néhány szülő följelentette, hogy gyanúsán simogatja a balettos kislányokat, a pénzügyi ellenőrök is találtak nála zavaros ügyeket. Egyes vendégművészek fellépti díjai szokatlanul magasnak tűntek, többnyire a kevésbé felkapott, máshová ritkán hívott, s emiatt a meghívásért „hálás” színészekéi, zenészekéi.

A Tanács és a pártbizottság már-már „leírta” Bazsit, nyugdíjazni akarták, de ő kikunyerált még két évet. Többen tartottak tőle, mert

zártkörű lakomáiknak, melyek tivornyákba torkolltak, ő adott helyet és egyéb hozzájárulást a művelődésnek szentelt házban. Az állami erdőgazdaság vadőre például már a rendezvény előtt egy nappal megjelent egy őzzel a vállán. Az éppen próbát tartó táncos apróságok megsiratták a golyó ütötte állatot. Elhangozhatott a mulatságokon egy s más, ami Bazsinak jól jöhetett a várható vizsgálatok elhárításakor.

A városvezetőség Emesében látta a helyzet kulcsát. Kinevezték igazgatóhelyettesnek. Nem kívánták, hogy belépjen a pártba, csak azt, hogy fokozatosan vegye át az irányítást. Bazsi Attilát majd kárpótolják, például úgy, hogy megteszik gondnoknak az erdőgazdaság vadászházában. Kisebb fizetés, gyengébb hatalom, de ott is megtalálja a számítását, ha nem követ el valami disznóságot.

Emese nem lelkesedett az igazgatóhelyettesi posztért, több a nemszeretem hivatalnokoskodás, erősebb a szirénhang a megalkuvás szirtjei felé, de férje meggyőzte, hogy ha ő nem, akkor majd a törekvő, egyedülálló könyvtárosnő lesz a „kisfőnök”, aki az ő gyes-éveiben került a házba, ráadásul egyetemet végzett, nem „csak” főiskolát. A művészeti csoportok vezetőivel rossz a viszonya.

Igazgatóhelyettesként Emese szinte minden napra tervezett a nagyterembe valamilyen előadást: vidéki színházak vendégjátékát, a rendezőirodától küldött zenészek koncertjét, haknizó társulatok változó színvonalú fellépését, vetélkedőt, filmvetítést. A programok dúsítását azzal a hátsó szándékkal szorgalmazta, hogy az elvtársaknak ne jusson hely a további dári dózásra. Kínos lett volna, ha egy elnök vagy titkár az operettetet, a helyi ki-mit-tudot parancsolja ki a teremből. A műsorterv egyébként is korábban készült el, mint hogy nekik kedvük támadt volna „ünnepelni”.

Egy év múlva Bazsi Attila infarktust kapott. Kénytelen-kelletlen megfogadta főnökei tanácsát, hogy a következő rohamot halassza a békés nyugdíjas éveire, és ne legyen gondja többé sem a kultúra, sem a vadászat házára. Nyugdíjazták. Emese lett az igazgató.

A két gyerek szépen fejlődött, mindkettő ügyesen mozgott, anyjuk járatta Tercsit a házbeli balettra, de amint nagyobb lett, a néptánc felé terelte. Ha balerina nem lesz, az csalódást okoz. Ha néptáncos nem lesz, az kibíráható. Zolika torna edzésre járt, és jól focizott. Még iskolás koruk előtt megtanultak úszni. Emesének is, Péternek is ritkán adatott szabad hétvége, de rutinosan egyeztettek, a gyerekeket bocsánatos bűnként egy-két napra „lógatták” az iskolából, és elutaztak – már Skodával – a Tiszához vagy a Mátrába, több ízben a fővárosba.

Az úgynevezett életre nem költöttek sokat. Ételről-italról Péter vendéglője gondoskodott. Pénzükre az épülő családi ház tátogatta betömheterlen száját. A házaspár csupán a banktól vett fel kölcsönt, baráttól, ismerőstől – elvből vagy óvatosságból soha.

Közösen beszéltek meg az új otthon berendezését. A gyerekek maguk tervezhették meg szobájukat, saját rajzaikkal díszíthették a falat. Szekrényt, ágyat, asztalt, széket a családi házba is Péter szerzett egykori munkahelyétől, a bútorüzemből. A bútor új volt, a módszer a régi: leselejtezés. Emese szőnyegért, függönyért, konyháért, könyvespolcért lett felelős.

A munkahelyi eseményeken, a köznapi teendőkön túl más témákról ritkán beszélgetett a házaspár. A gyerekek már tizenévesek voltak, amikor egy reggel anyjuk tízórait csomagolt nekik, iskolába küldte őket, majd pedig a kávéját szürcsölgető férjéhez fordult, és azt mondta: – Végül is mindketten elértük, amit kiskorunk óta akartunk.

Úgy képzelte, a férfi most a családi házat, a jól menő vendéglőt, az igazgatói státust, a két csemetét sorolja magában.

– Arra gondolok – folytatta Emese –, hogy te is, én is, nagyobb szabadságra vágytunk. Hogy függetlenebbek legyünk. Nem önmagáért a függetlenségért, amelyet maradéktalanul úgysem érhet el senki. Legfőljebb egy remete, egy Robinzon. Hanem hogy, amennyire csak lehet, a magunk elképzelései szerint tegyük a dolgunkat.

Közös életükben először hangzott el a kalandos sorsú brit regényhős neve.

Ezredvég, 2017/4.

Gyárfás Endre 1936-ban született Szegeden. Verset és prózát is ír. József Attila-díjas.

Mészáros Márton

A NYOMTATÁS SZEREPE A REFORMÁCIÓ SIKERÉBEN¹

A reformáció 500. évfordulóján, közeledvén október 31-éhez, természetesen sokasodnak a megemlékezések, az ünnepélyes szónoklatok és a kötelező beszédek, viszont talán érdemes elgondolkozni azon, mit is jelent, mit jelenthet a reformáció 2017-ben. A Szépirodalmi Figyelő felkért szerzői számtalan perspektívából tekintenek a reformációra, vagy a protestáns gondolatiságra, és arra tesznek kísérletet, hogy kérdéseket tegyenek fel. Kérdéseket a nyomdászat szerepéről Luther és Kálvin tanainak elterjedésében, vagy a kevésbé ismert román reformatori törekvésekről, az olvasás kultúrtechnikájának protestáns és katolikus reprezentációiról. Emellett és mindezekhez kapcsolódóan a képregény médiumának a protestáns felekezetek életében betöltött funkciója is terítékre kerül, mint egy olyan médiumé, mely lehetővé teszi a legkülönbözőbb közösségek elérését is. Technika, elterjedés, gyakorlat – foglalhatnánk össze röviden, azonban talán mégsem elégedhetünk meg ennyivel. A kérdés, mit jelent protestánsnak lenni 2017-ben, nem nélkülözi az aktualitását, válaszaink esetlegesesek, és a problémát már a feltett kérdés is jelzi. Hogy milyen egy vastag nyakú kálvinista, vagy egy jó presbiter, az nem feltétlenül fog kiderülni az összeállításunkból, viszont olyan összefüggések sejlének fel, melyek reményeink szerint más megvilágításba helyezik a reformációt. A rá vonatkozó kérdést mindenképp.

A 95 tétel kiszögezésének történetével utóbb elleplezett „kommunikációs hibából” Luther kétségkívül messzemenő következtetéseket vont le, amely alapvetően megváltoztatta kommunikációs stratégiáját. Neil Rhodes és Jonathan Sawday felteszi a kérdést: „Vajon a 95 tétel [Luthertől független] nyomtatásának tapasztalata megtanította-e Luthert valami alapvetőre annak a lehetőségéről, hogy egy skolasztikus disputát hogyan fordítson át egy véget nem érő nyilvános vitává?”² „Elhatároztam – írja Luther Scheurlnak írt levelében – hogy kiadok egy könyvet a búcsú hasznáról és káráról [...] mert nincs tovább kétségem afelől, hogy az embereket megtévesztették.”³ Luther megoldása tehát egy könyv, amelynek kiadásával úgy próbálja visszaszerezni a kommunikáció irányítását, hogy többé már nem egy szűk tudósközösség, hanem a széles (olvasó)közönség számára címzi üzenetét. Egyet kell értenünk Rhodes és Sawday értékelésével, miszerint ezt a gesztust akár úgy is értelmezhetjük: „Luther megértette, hogy a nyilvánosságot nem annyira a saját szavai, mint inkább maga a médium teremtette meg; a nyilvánosság eléréséhez az üzenet célba juttatásának új módszereit kell kidolgoznia.”⁴ Luther újítása, amely nagyban hozzájárult a „papíralapú világ” kialakulásához, egy olyan könyv volt, amely a címe alapján manapság aligha elégítene ki tömeges olvasói igényeket. *A prédikáció a búcsúról és kegyelemről* alig három év alatt 23 kiadást ért meg, hatása nem csupán az olvasókra, de a könyvnyomtatás további fejlődésére is rendkívüli volt. Ezt az első „bestsellert” hamarosan számos rövid német nyelvű és kifejezetten a laikusoknak szánt prédikáció és más vallásos irat követte. A könnyen kezelhető formátumban kiadott, olcsón előállítható és olcsón megvásárolható kiadványokat az olvasók kézzől

- 1 A tanulmány a *Reformáció – közvetítés – nyilvánosság* című kötet *A reformáció nyilvánosságának hálózati modellje* című fejezetének részben rövidített, részben átdolgozott változata. Vö. MÉSZÁROS MÁRTON, *Reformáció – közvetítés – nyilvánosság*, FISZ–Ráció, Budapest, 2014.
- 2 NEIL RHODES – JONATHAN SAWDAY, *The Renaissance Computer*, Routledge, London, 2000, 6.
- 3 *Martin Luther*, szerk. E. G. RUPP – Benjamin DREWERY, Edward Arnold, London, 1971, 25.
- 4 RHODES–SAWDAY, *I. m.*, 6.

kézre adták, így a valódi olvasók száma akár az adott példányszám többszöröse is lehetett. Mark U. Edwards kiemeli: „Az olvasóközön-ség olyan mohón kereste ezeket a kiadványokat, amire a nyomtatás rövid történetében addig nem volt példa. [...] A nyomdák versengtek azért, ki tudja gyorsabban piacra dobni »Martin Luther Agustian«, illetve amint egyre híresebbé vált, egyszerűen csak »M.L.A.« egy-egy új művét.”⁵

Könyvnyomtatás és reformáció összekapcsolhatósága Andrew Pettegree szerint egy folyamatosan újra felfedezett tudományos köz-hely,⁶ többen azonban arra utalnak⁷, jogosak lehetnek azok a kétségek is, amelyek azt hangsúlyozzák, az olvasni tudás rendkívül alacsony arányából adódóan ebben a folyamatban, melyet akár a nyugati világ első tömeges médiakampányaként is definiálhatunk, a könyvnyomtatás szerepét gyakran eltúlozzák.⁸ Edwards szerint az olvasni tudás a német nyelvű területeken a tizenhatodik század elején öt százalékra becsülhető, bár a városokban ez az arány a 30%-ot is elérhette, maga a városi lakosság létszáma nem haladta meg a teljes birodalom népességének 10%-át.⁹ A helyzetet bonyolítja, hogy könyvnyomtatás és reformáció viszonyát illetően a nyolcvanas évektől kezdődően a legradikálisabb állásfoglalások is napvilágot láttak: miközben a legtöbb szerző, így például Pettegree¹⁰ is, pusztán a reformáció gyors sikerét teszi a könyvnyomtatástól függővé,¹¹ Bernd Moeller egyenesen az egész reformációt a könyvnyomtatástól eredezteti: „Könyvnyomtatás nélkül nincs reformáció.”¹² A könyvészettörténeti adatok mindenesetre arra utalnak,

5 Mark U. EDWARDS, Jr., *Printing, Propaganda and Martin Luther*, Fortress Press, Minneapolis, 2005, 163–164.

6 *The Reformation World*, szerk. Andrew PETTEGREE, Routledge, New York, 2000, 111.

7 EDWARDS, I. m., 37.

8 Ezt sugallja A. G. Dickens sokat idézett megjegyzése, miszerint „The reformation was an urban event”, Dickens tehát úgy látja, kizárólag a városokban volt olyan arányú olvasóközön-ség, amelyre a könyvek érdemi hatást tudtak gyakorolni. A. G. DICKENS, *The German Nation and Martin Luther*, Edward Arnold, London, 1974, 186.

9 EDWARDS, I. m., 38.

10 „Minden oldal elismeri a teológiai viták és a széleskörű társadalmi kritika eszközeként a nyomtatott médium hatékonyságát.” Andrew PETTEGREE, *Art = The Reformation World*, szerk. Andrew PETTEGREE, Routledge, New York, 2000, 111.

11 Például: „A reformáció mozgalmának sikere nem lett volna lehetséges anélkül az új lehetőség nélkül, amit a mozgatható betűkkel ellátott könyvnyomtatás kínált.” Holger FLACHMAN, *Martin Luther und das Buch: Eine historische Studie zur Bedeutung des Buches im Handeln und Denken des Reformators*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1996, 175.

12 Bernd MOELLER, *Stadt und Buch = Stadtbürgertum und Adel in der Reformation Studien zur Sozialgeschichte der Reformation in England und Deutschland*, szerk. J. MOMMSEN, Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts London, Stuttgart, 1979, 30. Lásd még: Bernd MOELLER, *Die frühe Reformation als Kommunikationsprozeß = Kirche*

hogy a könyv fizikai jellemzőinek változásai a reformációval egy időben új lendületet kaptak. Az alacsonyabb árak lényegesen nagyobb elérhetőséget tettek lehetővé: a könyvek is kisebbek és lényegesen rövidebbek lettek, Andrew Pettegree adatai alapján az 1518-tól 1544-ig terjedő időszakban a „könyvek” alig fele haladta meg az egy ív terjedelmet, a német kis kvarto (negyedré) röpiratok pedig csak elvétve tartalmaztak 30 oldalnál hosszabb szöveget.¹³ Ekkoriban jelennek meg a címlapok, amelyek nyomdatechnikai szerepükön túl marketingeszközként is funkcionáltak, és ugyanebben az időszakban indult meg a betűk megjelenésének standardizálása, az igazán jelentős kiadók pedig terjesztői központokat is felállítottak, így a modern könyvkereskedelem alapjait is lerakták.¹⁴

A nyomdák robbanásszerű elterjedése kétségkívül összefüggésbe hozható a reformációval: Wittenbergben például 1519-ig mindössze egy nyomda működött (Luther ezért számos iratát Lipcsében nyomtattatta ki), 1521 és 1529 között azonban, nyilvánvalóan a Luther művét kísérő hatalmas érdeklődéstől sem függetlenül kilenc új nyomdász alapított üzletet a városban. Néhány évtizeddel később hasonló folyamat játszódott le a kálvinista Genfben is: míg 1533 és 1540 között mindössze 42 kiadványt publikáltak, alig egy évtizeddel Kálvin megérkezése után (1550 és 1564 közt) már nem kevesebb, mint 527 kiadvány jelenik meg, és 40 különböző nyomda működik a városban.¹⁵ A század közepére Köln és néhány kisebb nyomda (Drezda, Mainz, Ingolstadt) kivételével a német nyelvű területek szinte valamennyi nyomdája (Wittenberg, Nürnberg, Erfurt, Lipcse, Strassburg, Basel) kizárólag a reformáció szellemiségét tükröző műveket jelentetett meg.¹⁶

und Gesellschaft im Heiligen Römischen Reich des 15. und 16. Jahrhunderts, szerk. Hartmut BOOCKMANN, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1994. A számtalan ezt a véleményt megerősítő forrás közül végül álljon itt VI. Eduárd kortárs értelmezése a könyvnyomtatás szerepéről: „De hála legyen az Úristennek, ma fölséges királyunk messzibb juthat háromszáz font ára nyomtatvánnyal, mint annak idején Constantinus jutott volna háromezer fontnyi kézírással. Mert a könyvek hiánya miatt tudtak a római püspökök és segítők minden zsinaton győzedelmeskedni, már az elsőtől fogva.” Idézi: Diarmaid MACCULLOCH, *A reformáció története*, ford. Varga Benjamin, Európa, Budapest, 2011, 129–130.

13 Vö. Andrew PETTEGREE, I. m. Ehhez még: Tessa WATT, *Cheap print and popular piety, 1550-1640*, Cambridge University Press, New York, 1991, 3–7.

14 Vö. Jean François GILMONT, *A reformáció és az olvasás = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 240.

15 Vö. Lucien FEBVRE – Henri-Jean MARTIN, *The Coming of the Book: The impact of printing 1450-1800*, ford. David GERALD, Verso, London, 1997, 193.

16 Vö. BORSA Gedeon, *Általános nyomdászattörténet XVI. század = Régi könyvek és kéziratok*, összeállította PINTÉR Márta, Népművelési propaganda iroda, Budapest, 1974, 77. További részletes adatok: EDWARDS, I. m., 24–32.

Maguk a reformátorok is tudatában voltak a nyomdatechnika reformációra gyakorolt pozitív hatásaival, azt nem ritkán egyenesen Isten által sugalmazott technikának látták, amelynek fő célja és elsődleges funkciója Isten Igéjének és – természetesen – a reformációnak a terjesztése. Luther például így nyilatkozik erről az *Asztali beszélgetések*ben: „A könyvnyomtatás Isten legutolsó és legnagyobb adománya. Hiszen ennek révén Isten meg akarja ismertetni az igazi vallást az egész világgal, a földkerekség határáig.”¹⁷ Az adatokból az is világosan látszik, a példányszámok drasztikus megemelkedése egyértelműen Luther fellépésével hozható összefüggésbe: 1520–1540 között 1500–1520-hoz képest megháromszorozódott a németül kiadott könyvek száma. Minden kétséget kizáróan Luther hatását mutatja, hogy az 1518 és 1525 között kiadott összes német nyelvű könyv több mint egyharmadának Luther a szerzője.¹⁸ 1516 és 1546 közt (a Bibliát leszámítva) 3183 különböző kiadás született Luther műveiből, jelentős részük (2645) németül.¹⁹ Ha itt utalunk Edwards azon megfigyelésére, miszerint a Martin Luther Agustian, az „MLA” brand önmagában is elég volt a könyv eladásához, egyetérthetünk Benedict Andersonnal, aki szerint „minden valószínűség szerint Luther volt az első ismert bestsellerszerző, más oldalról szemlélve pedig, ő volt az első szerző, aki pusztán a nevére alapozva új könyveit is ki tudta adni.”²⁰

Nyilvánvalóan nem lehet eléggé hangsúlyozni a nemzeti nyelvű kiadványok fontosságát sem, amelynek használata ebben az időszakban a társadalmi élet legtöbb területén, a reformációtól és a nyomtatástól függetlenül is terjedőben volt, a könyvnyomtatás azonban kétségkívül drasztikusan felgyorsította ezt a folyamatot. Ennek köztudottan szintén vannak vallási vonatkozásai: míg a reformáció szellemében született könyvek a reformáció elterjedése szempontjából kritikus 1518 és 1524 közötti időszakban²¹ mintegy 75–80, a katolikus iratoknak alig 40%-a íródott németül.²² A nemzeti nyelvek ilyen használatát eleinte számos vita kísérte a modern és a szent nyelvek viszonyrendszeréről: a római oldal természetesen egyfajta deszakralizációnak értékelte, a protestán-

17 LUTHER Márton, *Asztali beszélgetések*, ford. MÁRTON László, Helikon, Budapest, 1983.

18 Vö. Benedict ANDERSON, *Media in Global Context: A Reader*, szerk. Annabelle ŠREBERNY-MOHAMMADI – Dwayne WINSECK – Jim MCKENNA – Oliver BOYD-BARRETT, Arnold, London, 1997, 61.

19 Vö. EDWARDS, *I. m.*

20 ANDERSON, *I. m.*, 61.

21 Edwards a röpiratok megjelenési adataiból azt a következtetést vonja le, hogy az 1518 és 1524 közötti időszakot egy tudatos médiakampány intenzív szakaszának kell tekintenünk.

22 EDWARDS, *I. m.*, 39.

sok azonban meglehetősen tudatosan álltak ki az evangéliumhoz való minél könnyebb hozzáférés mellett (miközben a teológia tudományos nyelve mind Luther, mind Kálvin számára továbbra is a latin maradt).²³ A kálvinisták a század közepétől több tízezres példányszámban adnak ki olyan többfunkciós gyűjteményeket is, amelyek verses zsoltárokat, katekizmust és liturgikus kézikönyvet egyesítettek magukban, ezek szintén az olvasni nem tudókat segítették.²⁴

A római oldal a reformáció korai időszakában feltűnően rosszul reagált ezekre a kihívásokra, amikor a hagyományokat – különösen a hagyományok szóbeli közlését –, a Szentírás szövegével lényegében azonos szintre helyezte, az olvasás terjedését pedig egyenesen korlátozni igyekezett. Dominique Julia összegzése szerint: „A trienti zsinat implicit antropológiája a közösségen belüli eleven kapcsolatokat támogatva, miközben hangsúlyozta az – egyre inkább a pappal azonosított – klerikus és a laikus szerepének különbségét. A papok szerepe a hívek közösségéhez szóló prédikációban, az egyéni lelkivezetésben s a fülgyónás során az isteni Ige követelményeire való figyelmeztetésben állt; a laikusoké pedig ama üzenet fül által való befogadásában és elsajátításában, amelyet az *erre felhatalmazott* hang közvetített nekik. A szentség eléréséhez nincs szükség a szent szövegek közvetlen tanulmányozására.”²⁵ Több mint elgondolkodtató az a tény, hogy még a római egyház által jóváhagyott népnyelvű Bibliák olvasását is engedélyhez kötötték, püspöki vagy inkvizítori jóváhagyás nélkül tilos volt a hívek önálló bibliatanulmányozása. A Sadoval inkvizítor által 1612-ben (!) kiadott *Index* betiltotta „a Bibliának és valamennyi részének bármilyen népnyelvű kéziratait vagy nyomtatott kiadásait”, és „a Bibliának vagy a Szentírás könyveinek minden összefoglalóját és compendiumát, még a történeti jellegűeket is, amelyeket bármely népnyelven vagy tájshozzásban írtak”.²⁶ Az efféle szabályozások bizonyos területeken nem csupán a Biblia elterjedését vetették vissza, mint látjuk, akár évszázadokkal, de az olvasni tudás növekedését is jelentősen lelassították.

A fentiek összegzésekképpen elmondható, hogy a reformáció az újonnan kialakuló protestáns nyomdahálózat együttműködése olcsó,

23 Vö. GILMONT, *I. m.*, 243. Luther egyértelműen fogalmaz: „Szóba kell állni a háziasszonyokkal otthonukban, a gyermekekkel az udvaron, a közemberrel a piacon, s meghallgatni, miként beszélnek, hogy tudjuk, miként kell ezek után fordítani. Akkor majd megértik és felfigyelnek rá, németül beszélünk velük.”

24 *Uo.*, 253.

25 *Uo.*, 268.

26 *Uo.*, 273.

a széles közönség számára elérhető és a korábbiakhoz képest lényegesen magasabb példányszámú kiadásokat eredményezett, amely hamarosan új olvasóközönséget teremtett.²⁷ A nemzeti nyelv használatával pedig olyan réteget is képes volt elérni (kereskedőket, ritkábban nőket), akik nem beszéltek latinul. (Hasonló folyamatok a katolikus egyházban csak mintegy 150 év késéssel és elsősorban francia területekre korlátozódva zajlottak le.) Miközben azonban az a tény, hogy a „szerző” az „olvasóközönség”, a „bestseller”, a „tömeges olvasóbázis” („mass readership”) fogalmai (történetileg) összefüggnek a reformáció történetével, kétségtelenül a könyvnyomtatás fontosságára irányítja figyelmet, továbbra is nyitott maradt az a kérdés, egy olyan időszakban, amikor az írni-olvasni tudás alig ötszázalékos, a nyomtatott könyvek sikere önmagában magyarázhatja-e a reformáció sikerét. (Némi ellentmondás abban is megfigyelhető, hogy a reformációnak a fenti logika alapján egy olyan közönséget kéne megszólítani, amely még nem létezik, hiszen éppen ő teremti meg.) Igazat kell-e adnunk ezek alapján Dickensnek, és meg kell-e állapítanunk, hogy a reformáció (és Luther médiakampánya) az eddig sejtettnél jóval kisebb közönséget ért el? A kérdésre két egymással részben összefüggő válasz is kínálkozik, amit megkísérünk egy harmadik nézőponttal kiegészíteni. Miközben Scribner és Edwards is azt sugallja, a könyvnyomtatás meghatározó, de nem az egyedüli fegyvere volt a reformáció médiakampányának, Werner Faulstich *Medien zwischen Herrschaft und Revolte*²⁸ című nagyszabású összefoglaló munkájának reformációval foglalkozó fejezete egyfajta „multimediális modellként” a reformáció által aktívan használt médiumok részletes és kimerítő kategorizálását adja. A német médiatudós a nyomtatott könyv szerepének hangsúlyozása mellett kiemeli, hogy a reformáció terjedésében, „a nyugati világ első tömeges médiakampányában” a prédikáció, a levél, a Flugblatt (röplap), a Flugschrift (röpirat), a színház, valamint az egyházi ének is rendkívül fontos szerepet játszott, azaz a reformáció tudatosan, programszerűen használta az emberi hordozót, ezt azonban folyamatosan hozzáigazította, később pedig alá is rendelte a modernbb nyomtatott hordozóknak.²⁹ Rainer Wohlfeil sokat idézett megállapításával: „Ezek a kommunikációs megnyilvánulások már nem te-

27 Vö. Michael GIESECKE, *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991.

28 Werner FAULSTICH, *Medien zwischen Herrschaft und Revolte*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998, 143–181.

29 Uo., 177.

kinthetők »különálló közlésfolyamatoknak« sokkal inkább egy olyan temporálisan indexált médiarendszernek, amit a »reformáció nyilvánosságaként« határozhatunk meg.”³⁰

A médiumok egymásra utaltságát tekintve hasonló – ám éppen ellenkező előjelű – következtetésre jut Edwards is, amikor a reformáció nyilvánosságának³¹ működését Hans-Joachim Köhler³² nyomán „kétlépcsős kommunikációs folyamatként”³³ írja le. A kétlépcsős modellt eredetileg Paul Lazarsfeld és Elihu Katz³⁴ dolgozta ki az ötvenes években, elsősorban közvéleménykutatói célokra, de Köhler volt az, aki először alkalmazta a reformáció kommunikációjának leírásához.

Lazarsfeld és Katz rendkívül nagy hatású hipotézise az volt, hogy „a gondolatok gyakran a rádió és a nyomtatott sajtó irányából a véleményformálók irányába, majd tőlük a népesség kevésbé aktív rétegei felé áramlanak.”³⁵ A szerzőpáros érvelése szerint a véleményformálók vagy véleményvezérek médiakitettsége általánosságban lényegesen nagyobb, azaz kimutathatóan több sajtóterméket fogyasztanak, mint a befolyással nem rendelkező csoport tagjai, ami egyfelől azzal a következménnyel jár, hogy a médiumok által hordozott tartalom sok esetben nagyobb hatást gyakorol rájuk, pontosabban nagyobb „a tömegkommunikáción alapuló befolyásra épülő reakciókészségük”, másfelől viszont – és tárgyunk szempontjából talán ez a fontosabb – a médiafogyasztás megnövekedése valószínűbben eredményezi, hogy egy adott személy véleményformálónak váljon.

30 Rainer WOHLFEIL, *Einführung in die Geschichte der deutschen Reformation*, Beck, München, 1982, 123. Lásd még: Rainer WOHLFEIL, „Reformatoren und Öffentlichkeit” = *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*. (Symposion Wolfenbüttel 1981), szerk. Ludger GRENZMANN – Karl STACKMANN, Stuttgart, 1984. A fogalmat részletesen tárgyalja: Holger FLACHMANN, *Martin Luther und das Buch. Eine historische Studie zur Bedeutung des Buches im Handeln und Denken des Reformators*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1996, 174.

31 Mind Köhler, mind pedig Edwards a röpiratokat (Köhler: Flugschrift, Edwards: pamphlet) tekinti a legfontosabb médiumnak.

32 Hans-Joachim KÖHLER, *Erste Schritte zu einem Meinungsprofil der frühen Reformationszeit – Martin Luther. Probleme seiner Zeit*, szerk. Dieter STIEVERMANN, Volker Press, Stuttgart, 1986, 244–248.

33 A kétlépcsős kommunikációs folyamat modelljének recepciójához vö. Christoph VOLKMAR *Reform statt Reformation. Die Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen, 1488–1525*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2008, 580.

34 Vö. Paul LAZARSFELD – Elihu KATZ, *Personal influence*, Free Press, New York, 1955, 309–320. Magyarul: Paul LAZARSFELD – Elihu KATZ, *A kommunikáció kétlépcsős folyamata = Média, nyilvánosság, közvélemény*, szerk. ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert – TERESTYÉNI Tamás, Gondolat, Budapest, 2007, 766–755.

35 LAZARSFELD – KATZ, *A kommunikáció kétlépcsős folyamata*, 766.

A Köhler által a kora újkori viszonyokra applikált modell szerint a 16. század elejének nyomtatott médiumai a korábban sejtettnél lényegesen szorosabban voltak ráutalva az oralitásra.³⁶ Pontosan az olvasni tudás rendkívül alacsony arányából adódóan a röpiratok elsősorban az írni-olvasni tudó rendkívül szűk réteget célozták meg, azokat a neve-lőket, tanárokat, hivatalnokokat, egyszóval véleményformálókat, akik azután szóban adták tovább az írott szövegek tartalmát.³⁷ A korabeli szövegek stíluselemzése is azt erősíti meg, hogy gyakran éppen nem olvasásra, hanem élőszóban való előadásra szánták őket, sőt, Edwards arra is utal, hogy számos röpirat direkt, egyértelmű utasításokat tartalmazott arra vonatkozóan, hogy az olvasó ossza meg olvasmányélményét másokkal is.³⁸ Ezt a hatást – érvel Edwards – megsokszorozza, ha az olvasó hivatásánál fogva sok embert képes megszólítani (prédikátor, tanár stb.). A könyvek és a prédikációk összekapcsolhatóságának fontosságát egyrészt jól mutatja az a tény, hogy az említett kiadványból az utánnomásokkal együtt 1520 és 21 között 13.000 példány készült, így akár csak néhány tíz hallgatót feltételezve, a szóbeli magyarázatokon keresztül akár több tízezer, esetleg még több címzetthez juthatott el az üzenet. Egy ilyen, többek közt mediális szempontból is átmeneti időszakban, a kommunikáció sikerét önmagában sem a régi, sem az új médium nem garantálja, a valódi kommunikációs előnyt leghatékonyabban a két közeg együttműködése biztosítja. Scribner rendkívül elgondolkodtató megfigyelése szerint: az a számbeli növekedés, amelyet ebben az időszakban a *nyomtatott* szónak szoktak tulajdonítani, legalább annyira a *kiejtett* szóra vonatkozik.³⁹

Fontos utalnunk arra, hogy bizonyos felekezeti különbségek is megfigyelhetők a tekintetben, hogy az egyes irányzatok milyen mértékben támogatták a *Biblia* önálló olvasását, vagy mennyire kapcsolták azt össze a prédikációkkal. Ebben az olvasni tudás mellett teológiai megfontolások is szerepet kaphattak. A kálvinista reformáció, amely városiasabb környezetben terjedt el, ahol az olvasni tudás is magas volt inkább, a lutheránus ág kevésbé támogatta az önálló olvasást. Ezt bizonyítják a kiadott Bibliák méretei is, a lutheránus Bibliák leggyakrabban in-folio méretűek, ami inkább a közös, közösségi, nyilvános fölolvásra

szánt és prédikációval kísért bibliaolvasást valószínűsíti, míg a kálvinistáknál ugyanilyen arányban találunk quatro és octavo formátumú Bibliákat is. A „nyilvános” felolvasások azokon a területeken is elterjedtek, ahol liturgikus keretek között nem volt lehetőség az új hit gyakorlására, és nem csak családi körülmények között.

Az egymást kiegészítő médiumok feltételezése láthatóan ellentétben áll azokkal a koncepciókkal, amelyek a hallás kultúrájából a látás kultúrájába történő váltást éles határokhoz (általában a könyvnyomtatás megjelenéséhez) igyekeznek kötni. Noha a váltás maga rendkívül nehezen ragadható meg, és pontos korszakolása is problematikus, számos kutató vélte saját kutatási korszakában megtalálni a váltás kezdő- vagy végpontját.⁴⁰ A kora újkorra vonatkozóan minden bizonnyal Walter J. Ong rendkívül nagy hatású elméletét kell kiemelnünk, amely nem csupán akusztikus-vizuális, precízebben a nyomtatás megjelenéséből következő orális-szkriptuális változás társadalmi hatásait hangsúlyozza, de egyszersmind reformáció és könyvnyomtatás összekapcsolhatóságát is hangsúlyozza.

Bár a nyomtatott szöveg és a kézírás közös tulajdonsága, hogy mindkettő a vizuális térben teszi a nyelvet megtapasztalhatóvá, Ong szerint⁴¹ meg kell különböztetnünk a két írásrendszer tudatra gyakorolt hatásait. A kézírással leírt betűk nem léteznek az írás aktusa előtt, tulajdonképpen mindig az írás folyamatában, azzal egyidejűleg jönnek létre, a betűírás nyomtatása esetében viszont a szavak olyan elemekből állnak, amelyek már az írás előtt is léteztek: „a nyomtatás tehát sokkal erőteljesebben sugallja, hogy a szavak dolgok, mint az írás valaha is tette.”⁴² A kirográfia nem csak egyediségében, identikusságában kötődik szorosabban a vokalitáshoz, mint a tipográfia, de a tekintetben is, hogy az írás a nyomtatás megjelenése előtt, sőt egy rövid átmeneti időszakban azt követően is, másodlagosnak számított a halláshoz képest, fő funkciója az volt, hogy – Ong találó megfogalmazásával élve – a tudást visszatáplálja a szóbeliség világába. A nyomtatott szöveggel szemben a kéziratot viszonylag nehéz volt olvasni, a lassú olvasás segítette a memorizálást, ezért a kéziratok kultúra jóval inkább rá volt utalva a kimondásra, noha inkább támogatta, mint helyettesítette azt.

36 Vö. Hans-Joachim KÖHLER, *Die Flugschriften der frühen Neuzeit. Ein Überblick = Die Erforschung der Buch- und Bibliotheksgeschichte in Deutschland*, szerk. Arnold WERNER, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1987.

37 EDWARDS, I. m., 37–38.

38 Uo., 38.

39 R. W. SCRIBNER, *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*, Taylor & Francis, London, 1987, 65.

40 Vö. Daniel R. WOOLF, *Speech, Text, and Time. The Sense of Hearing and the Sense of the Past in Renaissance England*, Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies 1986/2., 163.

41 Walter J. ONG, *Szóbeliség és írásbeliség*, ford. Kozák Dániel, AKTI-Gondolat, Budapest, 2010, 104–119.

42 Uo., 105.

A különböző olvasásmódok tekintetében a legfinomabb mintázatu modellt Jean François Gilmont kínálja,⁴³ aki szerint az éles váltások helyett inkább azt feltételezhetjük, hogy a kora újkorban több olvasásmód is élt egymás mellett: a néma olvasás, a magányos félhangos olvasás, a szűk körű felolvasás és a liturgikus olvasás, amelynek során a hívek a saját könyvükben a szemükkel is követik az elhangzó szöveget (tipikusan ilyen az énekeskönyvből történő közös éneklés). A követendő olvasásmódról egyrészt a kiadói instrukciók adtak felvilágosítást, másrészt a könyv fizikai jellemzői is determinálták azt (a folio formátum értelemszerűen csak könyvvállványról volt olvasható, míg a sexadecimo köteteket az olvasók mindig maguknál tarthatták). Gilmont lényeglátó összefoglalója így hangzik: „A protestáns egyházak megszerveződésekor, a 16. század végén nem tűnik úgy, mintha változás következett volna be az íráshoz fűződő viszonyban. A vallás területén a szóbeliség megőrizte helyét. Mint Johann Brenz jól megfogalmazta, a vallás a prédikációtól függött, amelynek három formáját ismerték: a legfontosabb a szószékről hangzott el, s ezt egészítette ki a másik kettő, az olvasás és az éneklés. A reformátorok, akiket megrémített a »vad« olvasatokra támaszkodó heterodox eszmék burjánzó bősége, minden eszközzel kézben akarták tartani a teológia fölötti ellenőrzést. A *Bibliához* való hozzáférés a kultusz és a család keretein belül volt lehetséges, s az autorizált kommentárokkal kísért olvasást jelentette. A népszerű olvasás céljára csak a katekizmust és a liturgikus szövegeket tartották fenn. Az olvasás céljának nem annyira új üzenetek felfedezését tartották, mint inkább az alapvető keresztény tanítás megszilárdítását. A csendes olvasást ilyenformán egy tudatos politika eredményeképpen korlátok között tartották, minthogy az ennek lázongó következményeitől való félelem nem volt minden alap nélkül. Az oralitás elsőbbségét ilyenformán a reformáció egyáltalán nem vonta kétségbe.”⁴⁴

Ha ezek alapján emlékeztetünk Katz és Lazarsfeld kétlépcsős kommunikációs elméletére, amely szerint az olvasni nem tudók számára literátus véleményformálók közvetítették az írott szövegek üzeneteit, természetesen fölvethető, hogy az olvasni tudás ebben a korban nem pusztán véleményformáló, de „kapuőri”⁴⁵ (gatekeeper) szerepet is biztosít az olvasni tudók számára. A *véleményformáló* csupán a vélemé-

nyét fejezi ki, és hatása a közösségen belüli elismertségtől függ, a *kapuőr* viszont az a személy, aki *hatalmi pozíciójánál* fogva képes direkt és megkerülhetetlen módon szabályozni az információ áramlását. Feladata tehát nem korlátozódik az információ továbbadására, fontosabb, hogy a nem kívánatos információk terjedését megállítsa. A katolikus egyház a reformáció korai szakaszában egyértelműen ilyen kapuőrökként tekintett saját papjaira. A kapuőr azonban csak akkor működhet sikeresen, ha a kommunikációs hálózat nagy hányadát tudja uralni, alternatív kommunikációs csatornák pedig nem állnak rendelkezésre. A római oldal évszázados médiafölényének tudatában láthatóan nem ismerte föl, amit Luther igen, hogy a könyvnyomtatással kommunikációs helyzete radikálisan megváltozott: a nyomdahálózatok megjelenése idején ugyanis, egy több évtizedig tartó periódusban, az új média szabályozása egyszerűen nem volt hatékonyan megoldható, így ezen időszak média-viszonyait sok tekintetben jobban jellemzi az internetes kommunikáció ellenőrizhetetlensége, mint a későbbi századok szigorú szabályozottsága. A katolikus papok pedig éppen ebben a kapuőri pozícióban látszanak látványos kudarcot vallani. Mindez pedig arra utal, a reformáció legjelentősebb kommunikátora, Luther nem csupán azt érthette meg, hogy a nyomtatáson keresztül összehasonlíthatatlanul több befogadóhoz juttathatja el üzenetét, hanem azt is, hogy a kommunikáció valódi irányításhoz magukat kommunikációs csomópontokat: első lépésben a nyomdákat, második lépésben pedig az olvasni tudó véleményformálókat kell elérnie, neki magának pedig az így létrejövő kommunikációs hálózat középpontjává kell válnia.

Bármennyire meggyőző is a multimedialis és a kétlépcsős modell, elsősorban a hálózati nézőpont képes megmutatni, hogy Luthernek az elsősorban a verbalitással operáló kampánya a kor mediális keretei közt miért volt szinte szükségszerűen sikerre ítélve. A közkeletű vélekedés szerint a protestáns egyháziak decentralizált, demokratikus berendezkedést állítottak fel a hierarchikus római szervezeti modellel szemben, márpedig a hierarchikus, központilag irányított berendezkedés nyilvánvalóan hatékonyabb kommunikációt tesz lehetővé. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy megmutassuk, a reformáció kommunikációjának leírásában a demokratikus-hierarchikus szembenállás korántsem ennyire nyilvánvaló. Szükséges leszögeznünk azt is, hogy az alábbiakban használt hálózatelméleti fejtegetések – kiterjedt empirikus kutatások hiányában, valamint a minta mennyiségi korlátiból adódóan – pusztán analógiának, modellnek tekinthetők, nem

43 Vö. GILMONT, I. m., 251–253.

44 Uo., 262–263.

45 Vö. D. M. WHITE, *The „Gatekeeper”. A Case Study in the Selection of News*, Journalism Quarterly 1950/4., 383–390.

állítható tehát teljes biztonsággal, hogy a következőkben a reformáció kommunikációs hálózataként leírt jelenségcsoport a szó fizikában használatos terminus technicus értelmében is *hálózat*, a modell azonban így is számos nehezen értelmezhető jelenségre magyarázatot kínálhat.

Barabási Albert-László hálózatelméleti kutatásai mutattak rá arra, hogy bármely természetesen létrejött, bármilyen hatalmas hálózat legtöbb pontja – mindössze néhány (a többmilliónyi weboldalból álló web esetében például 19) – közvetítő ponton keresztül, a hálózat legtöbb másik pontjából elérhető. Barabási mindezt azzal magyarázza, hogy az elemek *nem véletlenszerűen* kapcsolódnak egymáshoz: míg ugyanis bizonyos pontok rendkívül nagyszámú kapcsolattal rendelkeznek (internetes példával a *cnn.com*, vagy a *google.com*) másokra csak minimális link mutat. Azokat a pontokat, amelyek nagyon nagyszámú kapcsolattal rendelkeznek, *középpontoknak* vagy *összekötőknek*,⁴⁶ azokat a komplex hálózatokat pedig, ahol az egyes pontokhoz tartozó élek számát a webhez hasonló egyenetlenség jellemzi, Barabási Albert-László *skálafüggetlen hálózatoknak*⁴⁷ nevezi. A skálafüggetlen hálózatokban „a pontok folytonos hierarchiáját figyelhetjük meg, amely a kevés középponttól a sok pici pontig terjed. A legnagyobb középpontot két vagy három valamivel kisebb középpont követi szorosan, majd egy tucat még kisebb következik és így tovább, végül elérkezünk a sok kis pontig”.⁴⁸ Barabási elgondolásában a hálózatokat végső soron az összekötők, a középpontok tartják össze, nélkülük a hálózat szétesne vagy összeomlana.

A reformáció kommunikációs hálójának, illetve ez a „háló” csomópontjainak meghatározásához tehát első lépésben olyan pontokat kell keresnünk, amelyek az átlagos pontoknál több éllel, kapcsolattal rendelkeznek. A Barabási által leírtak alapján, amennyiben a hálózat skálafüggetlen, a középpontoknak kiugróan, már-már valószínűtlenül magas számú kapcsolattal kell rendelkezniük. Ha megvizsgáljuk azt az Edwards által összeállított táblázatot,⁴⁹ amely a reformáció legjelentősebb szerzőinek 1518 és ’25 között megjelent műveit veszi számba az újrakiadásokkal együtt, látható, hogy Luther középponti helyzete aligha vonható

46 *Uo.*, 79–84.

47 Vö. „A véletlen hálózatokban a fokszámoszlás csúcsa azt mutatja, hogy a pontok nagy részének ugyanannyi kapcsolata van és az átlagtól eltérő pontok rendkívül ritkák. Ezért a véletlen hálózatban a pontok fokszámaának van egy jellemző nagysága, egy *skálája*, amelyet a fokszámoszlási grafikon csúcsa határoz meg, és amelyet egy átlagos pont segítségével képzelhetünk el.” BARABÁSI Albert-László, *Behálózva*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2003, 100.

48 *Uo.*

49 EDWARDS, *I. m.*, 26.

kétségbe, hiszen műveinek kétszer annyi kiadása jelent meg, mint az öt követő 17 legjelentősebb szerzőnek együttvéve.

Martin Luther	¹ 465
Andreas Bodenstein von Karlstadt	¹ 25
Urbanus Rhegius	⁷ 7
Philipp Melanchthon	⁷ 1
Huldrych Zwingli	⁷ 0
Johann Eberlin von Günzburg	⁶ 2
Wenzeslaus Linck	⁵ 3
Hans Sachs	⁵ 1
Heinrich von Kettenbach	⁴ 5
Johannes Bugenhagen	⁴ 5
Johann Oecolampadius	⁴ 2
Jakob Strauss	⁴ 2
Ulrich von Hutten	⁴ 1
Hartmut von Cronberg	³ 2
Thomas Müntzer	¹ 8
Wolfgang Capito	¹ 4
Balthasar Hubmaier	¹ 2
Martin Bucer	⁷

A modell azonban bonyolultabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy Luther üzenete nem közvetlenül, hanem különböző közvetítő rendszereken keresztül jut el a címzettekhez. Amennyiben tehát Faulstich és Köhler modelljét is elfogadjuk, a hálózat két alsóbb szintjén újabb csomópontokat találunk: a nyomdák és a „véleményformálók” egyaránt csomópontként definiálhatók. Érdemes újra emlékeztetnünk arra, hogy mind a multimediális, mind pedig a kétlépcsős modell nyomtatás és orális egymásrautaltságát feltételezi. Nem kerülheti el a figyelmünket

az sem, hogy mindkét csomópontrendszer egyszersmind átkódoló rendszer is: a nyomda a kéziratot fordítja át nyomtatással (és teszi széles körben elérhetővé), a „véleményformálók” pedig a nyomtatott textust „fordítják át”, fordítják vissza az orális médiumba, ami az üzenet elterjedése szempontjából szintén kulcsfontosságú, Luther verbalitás-központú kampánya pontosan ezért lehet átütő: a transzformáció sikerét ugyanis az garantálja, hogy a textuális-orális, orális-textuális váltás mindvégig a verbális médiumon belül marad, ami összhangban van Pettegree megfigyelésével is: „Érdemes lehet megfontolnunk azt is, hogy az evangélikus üzenetek lényegesen egyszerűbben voltak terjeszthetők a nyomtatáson keresztül, mint a katolikus üzenetek. Az, hogy az evangélikusok nagyobb hangsúlyt fektettek a szóra, különösen is a Biblia szavaira, alkalmasabb volt az írásbeli argumentációra. Ezzel szemben a katolicizmus inkább a »vizualitásra«, valamint a »rituálékra« összpontosított.”⁵⁰ Ennek hatékony és jó minőségű terjesztésének viszont egyelőre a nyomtatás mint médium szabott (technológiai) gátakat.

Miközben Barabási minden természetes hálózatra alkalmazható modellje természetesen nem határozhatja meg az egyes specifikus hálózatok csomópontjainak konkrét funkcióját (csak általánosságban tudósít arról, hogy megjelennek), esetünkben nyilvánvalónak tűnik, hogy a csomóponti helyzet pontosan az átkódoló funkcióból adódik úgy, hogy a verbális üzenet a kommunikációs háló valamennyi csomópontján képes továbbhaladni. A hatékonyságot tovább erősíti a skálafüggetlen hálózatokban megjelenő másik, már említett törvényszerűség, amelyet Barabási a „gazdag egyre gazdagabb elvének”⁵¹ nevez. A természetes hálózatokban ugyanis a kapcsolódások létrejöttét törvényszerűségek irányítják: egy folyamatosan változó (például növekvő) hálózatban a pontok soha nem lesznek egymással egyenértékűek. Ha a pontok kis csoportjából indulunk ki, amelyhez később újabb pontokat adunk – még ha a kapcsolatok véletlenszerűen oszlanak is el –, azt tapasztaljuk, hogy a régebbi pontoknak exponenciálisan nagyobb az esélyük, hogy kapcsolatokat szerezzenek, mint az újabb pontoknak.⁵² Barabási,

50 Vö. PETTEGREE, *Art*, 81. [A szerző saját fordítása.]

51 Uo., 113.

52 Vö.: „Tegyük fel, hogy minden új ponthoz két él tartozik. Így, ha két ponttal kezdünk, akkor a harmadik pont mindkét előző ponthoz fog kapcsolódni. A negyedik pont a már meglevő három pont közül választhat. (...) Annak ellenére, hogy az éleket véletlenszerűen és demokratikusan osztottunk ki, az A modell pontjai nem lesznek egymással egyenértékűek. [...] Minden pontnak bármelyik pillanatban egyenlő az esélye arra, hogy kapcsolódjanak hozzá, és ez nyilvánvalóan a régebbi pontok számára jelent előnyt. Uo., 118–119.

Jeong és Néda egzakt módszerekkel bizonyítja be, hogy a legtöbb pont sokkal valószínűbben⁵³ kapcsolódik egy már eleve sok kapcsolattal rendelkező ponthoz (vagyis középponthez), mint egy kevesebb kapcsolattal rendelkezőhöz: a kapcsolat tehát *népszerűségi alapon*⁵⁴ történik. (Ezen szabályszerűség megjelenése esetünkben is logikusnak tűnik, a kódolt üzenet dekódolásához elemi érdekünk, hogy dekódoló központokhoz forduljunk.)

A táblázatot szemlélve azonban érdemes lehet még egy rövid kitérőt tennünk. Luther publikációs teljesítménye ugyanis ebben az időszakban olyannyira kiugró, hogy nem is annyira „a gazdag egyre gazdagabb”, mint inkább a „győztes mindent visz” azaz a „Bose–Einstein-kondenzátum” állapothoz közelít, amelyben elvileg megszűnne a skálafüggetlen topológia: „Ahogy a Bose–Einstein-kondenzátumban minden részecske a legalacsonyabb energiaszintre áll be, és a többi energiaszint kiürül, úgy egyes hálózatokban a legalkalmasabb pont *elvileg* magához ragadhatja az összes linket, és *lehet*, hogy a többi pontnak semmit sem hagy.”⁵⁵ A Bose–Einstein-kondenzátum-modell a természetes hálózatokban *hihetetlenül* ritka⁵⁶. Ilyen, a „győztes (csaknem) mindent visz” típusú középponti szerepet Luther természetesen csak a reformációhoz köthető szerzők között töltött be, és ott is csak rendkívül rövid ideig – éppen séggel a kampány legintenzívebb szakaszában –, a könyvkiadás egészét vizsgálva nyilvánvalóan továbbra is a skálafüggetlen topológia érvényesült. Ez a kommunikációs „monopolhelyzet” nagyfokú szervezettséget, és ebből adódóan hihetetlen hatékonyságú üzenetközvetítést tett lehetővé, amellyel az első években egy meglepően atomizált, szervezetlen, a médium sajátosságait figyelmen kívül hagyó katolikus oldal állt szemben. A katolikus hitvitázóknak azon túl, hogy évekig sem anyagi támogatást, sem szervezett szellemi iránymutatást nem kaptak egyházi feletteseiktől, teológiai ellentmondásokkal is meg kellett küzdeniük,

53 Annak a valószínűsége, hogy egy pont új kapcsolatot szerezzen egyenesen arányos meglevő kapcsolatainak számával: egy száz kapcsolattal rendelkező pontnak jó közelítéssel kétszer nagyobb az esélye a kapcsolatszerzésre, mint egy ötven kapcsolattal rendelkezőnek. Vö. H. JEONG – Z. NÉDA – A.-L. BARABÁSI, *Measuring Preferential Attachment for Evolving Networks*, <http://xxx.lanl.gov/abs/cond-mat/0104131>

54 Uo.

55 BARABÁSI, *I. m.*, 143.

56 „A győztes mindent visz» viselkedés, ha jelen van, olyan egyedi és nyilvánvaló hatású a hálózat szerkezetén, hogy nehéz nem észrevenni. Szétrombolja a skálafüggetlen topológiát jellemző középpontok hierarchiáját, és egy csillag alakú hálózattá változtatja, amelyben egyetlen pont magához vonzza az összes linket. Van egy olyan hálózat, amelyben biztosak lehetünk egy pontban, amely hasonlít a Bose–Einstein-kondenzátumra. Ezt a pontot Microsoftnak hívják.” Uo., 145.

amelynek sajátos módon éppenséggel szintén megtalálhatjuk a hálózatelméleti magyarázatát, amint arra (jóllehet kimondatlanul) Pettegree is utal: „Maga a propaganda-kampány, különösen a reformáció kezdeti éveiben, jókora dilemma elé állította a katolikusokat. Az olyan katolikus hitvitázóknak, [...] akik elvi szinten magát a hit dolgairól szóló nyilvános vitát is elleneztek, azzal, hogy beléptek egy nemzeti nyelven folyó röpirat-háborúba, saját vitapozíciójukat kockáztatták, hiszen már maga a médiumban való megjelenésük is mondanivalójuk egyik sarkalatos pontjával állt ellentétben. Igazi tekintélyként csak az egyházat, és annak fejét, a pápát ismerték el, elgondolásuk szerint az egyszerű embernek nem hogy vitatni, de megtárgyalni sem volt joga a hit kérdéseit, ilyen döntéseket csak az egyházi intézményrendszer hozhatott meg.”⁵⁷

Ezen a ponton különös hangsúlyt kaphat a hálózatok hibátűrése. Szintén Barabási kutatásaiból tudható, hogy a skálafüggetlen hálózatok rendkívüli módon ellenállóak a véletlen hibákkal szemben: a hálózatok tulajdonságait gyakorlatilag egyáltalán nem befolyásolja, ha a hálózatból néhány elemet véletlenszerűen kiemelünk: az ilyen hálózatok egyes kutatások szerint a pontok több mint felének meghibásodása esetén is működőképesek maradnak. Az internet működésében több ezer router leállása sem okoz igazi problémát, a társadalom sem omlik össze egyes tagjai halála esetén. Ugyanakkor azonban rendkívül kevés ellenálló a tudatos támadásokkal szemben. Amennyiben a támadás a középpontokat bénítja meg, már nagyon kevés számú elem elvesztése is a hálózat teljes szétesését okozhatja. Nyilvánvalóan nem tudatos hálózatelméleti megfontolásokból következik, mégis feltűnő lehet az is, hogy Luther egy ponton túl már nem csupán a helytelennek vélt pápai intézkedéseket, de magát a pápaság intézményét kezdi el támadni. A pápai kommunikáció a reformáció kezdeti időszakában a fentiek alapján azért volt kudarcra ítélve, mert „Bose–Einstein-kondenzátumként” gondolta el a pápa kommunikációs szerepét, ez a pozíciója azonban sokkal inkább a hagyomány által lefektetett hierarchikus viszonyok által rögzítetten állt fenn, nem pedig kommunikációs alkalmasságából következett (valódi kommunikációs teljesítmény nem állt mögötte), az *alkalmatlan* középpont pedig a hálózati logikában a teljes hálózat szétesését eredményezheti. Az alkalmasság rendkívül nehezen mérhető, mindazonáltal modellezhető fogalma a hálózatelméletben is kulcspozícióba jut, hiszen ebben az elgondolásban elsősorban azt jelenti, milyen mértékben képes

egy adott pont új kapcsolatokat szerezni.⁵⁸ Ginestra Bianconi kutatásai mutattak rá arra, hogy az „alkalmasság” biztosítja azt, hogy a hálózat felépülésében *ne* szükségképpen a régebbi pontok kerüljenek előnybe.⁵⁹

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy a reformáció kampányának középpontjában Luther áll, akinek középponti helyzete alkalmasságából következik (vagyis abból, hogy az ő igen hatékony kommunikációjának eredményeképpen jön létre maga a hálózat), a kampány intenzív szakaszában, már-már „mindent visz” (Einstein–Bose) helyzetben áll, amely később visszaáll egy rendkívül stabil skálafüggetlen topológiához: ez nyilvánvalóan nagyban segíti a kommunikáció sikerét. Vele szemben pedig egy szintén „mindent visz” pozícióban lévő „mesterségesen”, nem az alkalmasságból következően középponti szerepet betöltő pápai kommunikációt láthatunk, amely azonban – többek között teológiai megokolásokból – sem saját hálózatának előnyeit, sem a hálózatépítés új médiumait nem képes vagy nem szándékozik kihasználni. A reformáció 1518 és 1525 közötti, elsősorban anyanyelvű és multimedialis kampánya a fentiek alapján olyan előnyt biztosított a reformációnak, amelyet Róma évtizedeken keresztül nem volt képes megfordítani. Hangsúlyoznunk kell, Luther a nyomtatás használatba vételével *nem* egyszerűen egy széles nyilvánosságot elérő médiumot talált, hanem egyszersmind a véleményformálókhoz vezető legrövidebb utat is. A hálózati modell nézőpontjából a nyomtatás volt az a hiányzó láncszem, amely az addig is létező, elszigetelt kis hálózatokat valószínűtlenül rövid idő alatt egyetlen nagy hálózatba volt képes rendezni. Ettől a pillanattól kezdve a reformáció nyilvánosságában a skálafüggetlen hálózatok logikája érvényesült: megjelentek a középpontok (Luther bestsellerszerzővé vált), a gazdag egyre gazdagabb lett (exponenciálisan nőtt mind a nyomdák, mind az olvasók száma).

Mindezek alapján érdemes megfontolnunk Febvre és Martin felvetését: „nem tudhatjuk meg, mi történt volna, ha valamely korábbi eretnek-

58 „A skálafüggetlen modell mögötti dinamikus kép hasonlít egy zsúfolt egysávos országútra, amelyen minden kocsinak az előtte lévő autót kell követnie. Elkerülhetetlenül a pályára elsőként belépő autó lesz a győztes, a kor legyőzi a sebességet. Az alkalmassági modellben, ahol a pontok különböző alkalmasságúak és különböző sebességgel gyűjtik a kapcsolatokat, a versenyzésre sokkal több lehetőség van. Ez egy széles, többsávos országúton folyó versenyre hasonlít, amelyben különféle gyártmányú és márkájú autók versenyeznek. Az autók egymás után szállnak be a versenybe, a motorháztető alatt mindegyikben különböző motor van, és a kormány mögött különböző tehetségű vezetők. Elkerülhetetlen, hogy a versenyautók lekörozzék a mikrobuszokat és a sportjárműveket.” BARABÁSI, *I. m.*, 137.

59 „A skálafüggetlen modell szerint a hálózatban a pontok kapcsolatainak száma az idő négyzetgyökével arányosan nő. Az alkalmassági modell ettől lényegesen eltérő viselkedést jósol.” *Uo.*, 136.

mozgalom (például a husziták) is rendelkeztek volna azzal az erővel, hogy nyomdákat irányítanak – azzal a hatalommal, amit Luther és Kálvin kitűnően használt, először, hogy Rómát támadják, később pedig, hogy elterjesszék tételeiket”.⁶⁰ Alig valószínű, hogy valaha is eldönthető lesz az a kérdés, vajon a reformáció nyilvánosságának kommunikációs hálózatát Luther zsenialitása, vagy a médiumok sajátos logikája hozta-e létre, az azonban bizonyos, hogy „a nyomtatás korszaka előtt Róma minden az eretnekséggel szembeni háborút könnyedén megnyert, hiszen mindig jobb belső kommunikációs hálózattal rendelkezett, mint a vetélytársai”.⁶¹

60 FEBVRE–MARTIN, *I. m.*, 288.

61 ANDERSON, *I. m.*, 61.

Nagy Levente

REFORMÁCIÓ, NÉPI VALLÁSOSSÁG, ROMÁNOK

*Román látnokok és „enthusiasták” a 16–17. században**

Juhász István a román reformáció sikertelenségének egyik okát a román nép és klérus „temérdek sötétségében és tudatlanságában” látta.¹ A román népi vallásosság babonáságaira és a román pópák tudatlanságára, a 16. századi országgyűlésektől kezdve Geleji Katona Istvánig, Erdély nagy hatású kálvinista püspökéig, sokan hivatkoztak. Meglehetősen nehéz azonban rekonstruálni, hogy miben is állt a pravoszláv román világ népi vallásossága. Hadrovics László amellet érvelt, hogy „az ortodoxia hagyományörző jellege nem tette szükségessé magasabb fokú racionális teológiai műveltség megszerzését.” A görögkeleti papnak elsősorban a „papi hivatás gyakorlásához szükséges külső cselekményeket, a különböző alkalmakra előírt szertartásokat” kellett elsajátítania. Mélyebb teológiai képzettségre és a hittételek alapos ismeretére nem volt szüksége.² A szertartások elvégzését és a hívek fegyelmezését pedig nem a jól szervezett egyházi intézményrendszer, hanem a hagyomány és a szokások biztosították, főleg Erdélyben (ahol nem volt stabil román egyházszervezet), a román pópák számára. A püspökök kinevezésekor a fejedelem által kiadott kondíciókban az erdélyi magyar kálvinista szuperintendensek megpróbálták a népi vallásosságra jellemző praktikák ellen fellépni. A már említett Geleji 1640. szeptember 22-én így írt I. Rákóczi György fejedelemnek: „Hogy a halottakat keresztényi együgyű formán temettesse [a pópa], énekszóval, prédikálással; gyertyázás, tömjénezés és egy babonás ceremónia nélkül, melyekkel az apostolok idejében nem éltek; útiköltséget, eledelt, és egyéb egyet-mást a koporsókba tétetni ne engedjen. Hogy a cintermekben halottjok temetsége felett való gyertyaégetést, vajdagatást, a megholtakkal való beszélgetést, és komondorazást etc. [így] a balgtag községgel elhagyassa. [...] Hogy a péntek megülését az országban

* A tanulmány az NKFI (OTKA) 111 871 sz. pályázat támogatásával készült.

1 JUHÁSZ István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, [1940], 233.

2 HADROVICS László, *Vallás, egyház, nemzettudat. (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)*, ELTE Román Filológiai Tanszék – Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 1991, 14.

szerén szerte az oláhsággal elhagyassa. [...] Hogy a pünkösdi királyné asszony tételt, és a koricásoknak [lányok után járók] táncolásokat közönségesen mindenütt elhagyassa. Hogy a házások esketésében a méznyalítást letétesse.”³

A Szent Péntekhez, vagy más néven Szent Paraszkvához kötődő román néphiedelmek, nemcsak a kálvinista Gelejit, hanem a katolikus misszionáriusokat is megbotránkoztatták. Marcus Bandinus moldvai missziójáról írt beszámolójában (*Codex Bandinus*, 1647–1648) olvashatjuk az alábbiakat: „Vénusz napját, a pénteket, hetenkint Szent Vénusz tiszteletére ünnepélyesen megtartják, szentnek képzelik őt, aki Isten trónja előtt térden állva állandóan könnyeket ontva könyörög azokért, akik őt tisztelik, sőt számosan vakon azt hiszik, hogy kisebb baj Istent bántani, mint Szent Vénuszt. A koldusok is bő alamizsnát kapnak az ő tisztelete miatt.”⁴ Az olasz humanisták – Giovanni Botero (*Le relationi universali*, 1596) és Giovanni Antonio Magini (*Geografia*, 1598) – értesülve a románok Szent Péntek-kultuszáról meg is jegyezték, hogy a románok annyira megőrizték a régi rómaiak vallását, hogy „még ma is Jupiterre és Vénuszra esküsznek.” E humanista hatásra írhatta Bandinus is Szent Pénteket Szent Vénusznak, mivel a latin Venus ~ Veneris szó valóban egybecseng Szent Péntek román elnevezésével: *Sfânta Vineri*.

Szent Pénteknek, a görögkeleti egyház megbecsült szentjének, azonban semmi köze sincs a szerelem istennőjéhez. Legendáját már az 1580–1620 között az aranyosmohácsi (Torda-Aranyos vm.) Grigorie pópa által másolt úgynevezett *Codex Sturdzanus*-ban is megtaláljuk. A legenda szerint Szent Péntek az öreg Agaton és Polfia lánya volt. Ötéves korában elhagyta a szülői házat, hogy Isten ígését hirdesse, és arra kérje az embereket, hogy keresztkedjenek meg az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Emiatt két császár is börtönbe vettette, megverettette, megkínóztatta, de Szent Péntek mindig csodálatos módon megmenekült. Ezt látva sokan megtértek. Kalandjai végén Szent Péntek kész volt meghalni Krisztusért, ezért aztán lefejezték.⁵

A legendának nem a benne elmesélt történet, hanem a történet végére illesztett szabályzat miatt volt nagy hatása. A szabályzat (mely egyébként csak a román szövegváltozatban szerepel) pontosan előírta, hogy mit szabad és mit nem szabad tenni pénteken a híveknek. Az egésznek

3 Ötvös Ágoston, *Geleji Katona István élete és levelei*, Új Magyar Múzeum 1. (1859/ I.), 217–218.

4 DOMOKOS Pál Péter, *A moldvai magyarság*, Fekete Sas, Budapest, 2001, 330.

5 *Codex Sturdzanus*, szerk. Gheorghe CHIVU, Editura Academiei Române, București, 1993, 280–289.

az kölcsönzött különös jelentőséget, hogy a szöveg román szerzője azokra, akik nem teljesítik a péntekre előírt viselkedéskódexet, átkot szórt. Nem kizárt, hogy Geleji és a kálvinista magyar prédikátorok tudhattak a Szent Péntek-legenda végén található szabályzatról és átokról. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a Geleji által megfogalmazott ajánlások a péntek megülésének tiltásáról a kondícióknak a Simion Ștefan, vladikának adott végleges, hivatalos változatából ki is maradtak.⁶ Hogyan írhatott volna alá olyan kondíciókat egy román vladika, mely arra kötelezte volna őt, hogy a híveivel elhagyassa a péntek megüléséhez köthető előírásokat, ha mindezért ott lebegett feje felett a legenda-összeállító átk? De nemcsak rá, hanem a péntek ünneplését megtagadó hívekre is átok várt volna.

Az erdélyi román népi vallásosságnak fontos forrásait képezik a *Codex Sturdzanus* többi darabjai is. Ezek közül most csak *A Szűzanya pokoljárása* című legendát emelném ki. Az apokrif legenda eredeti görög változata a 10. században keletkezett. A 15. századból már szerb és glagolita horvát fordítása is ismert. A *Szűzanya pokoljárása* Magyarországon kevésbé terjedt el. Csak nemrég sikerült találnia Tóth Péternek egy, a 14–15. század fordulóján óslázból fordított latin változatot a gyulafehérvári Batthyaneumban. A *Codex Sturdzanus*-ban szereplő román változatban a történet röviden ez: a Szűzanya szeretné megnézni, hogy miként szenvednek a pokolba került lelkek, ezért Isten engedelmével Mihály arkangyal kíséretében leszáll a pokolba. Ezután következik a pokolban szenvedők felsorolása: örök sötétségben vannak azok, akik nem hittek a Szentháromságban, és abban, hogy Jézust Szűz Mária szülte. Ezután következik a pokol legfontosabb eleme, a tűzfolyó: ebben derékig állnak azok, akik nem tisztelték szüleiket, nyakig állnak benne a kurválkodók, azok, akik megölték és a kutyák elé vetették csecsemőiket, vagy akik eladták saját gyermekeiket, vagy testvéreiket. A fejük búbjáig elmerülve állnak a tűzfolyóban azok, akik hamisan esküdtek a keresztre. A pénzhamisítók lábuknál fogva felakasztva lógnak, miközben hernyók eszik testüket. Azok, akik vasárnap reggel inkább aludtak templomba menetel helyett, tűzfelhőben főnek. Tűzsók jutott azoknak, akik nem álltak fel, mikor a pap belépett a templomba. A hazugok és csalók jutalma: nyelvüktől felakasztva lógni egy vasfán. Azok a papok, akik a szentségek kiszolgálása közben a földre ejtették a Krisztus testét jelképező kenyeret, vagy véletlenül földre loccsantották a vérért jelentő

6 A kondíciók végleges, 1643. október 10-i változatát lásd: JUHÁSZ, I. m., 246–251.

bort, körmeiktől felakasztva lógnak, és koponyáikból tűznyelvek csapdosnak ki. Szárnyas háromfejű hernyók marcangolják azokat a papokat, akik ugyan olvasták a Szentírást, de azt nem értették meg, és nem úgy cselekedtek, ahogy a *Biblia* tanít. Nem kíméltetnek a nők sem: azok a papfeleségek, akik férjük halála után ismét férjhez mentek, körmüktől felakasztva lógnak, szájukból tűznyelvek csapdosnak ki, testüket férgek rágják.⁷ Hasonlóban van részük a paráználkodó apácáknak is: tűzben fekszenek, és testüket szintén hernyók rágják. Tűztóban senyvednek a boszorkányok. A Szűzanya látván ezt a mérhetetlen szenvedést, az angyalokkal együtt Krisztus elé járul, és azt kéri, hogy mentse fel a bűnösöket a szenvedések alól. Ez azonban csak ideiglenesen lehetséges: Krisztus, anyja közbenjárására engedélyezi, hogy Húsvét másodnapjától Pünkösöd vasárnapjáig az elkárhozottak is a mennybe mehessenek, utána azonban vissza kell térniük a pokolba.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a *Szűzanya pokoljárásának* román változatában az egyházi és szociális fegyelmezésre esik a hangsúly. A leghétköznapiabb bűnök (paráználkodás, hazugság, lopás, gyilkosság stb.) mellett az egyházi szabályok elleni vétkek is (például a kenyér leejtése áldozás közben, vasárnap reggeli elalvás stb.) büntetettnek a pokolban. A *Szűzanya pokoljárásának* hatása óriási volt: a leghíresebb román templomok és kolostorok freskóin mai napig látható a fent felsorolt jelenetek többsége. A legenda egyes elemei a román néphagyományban oly nagy jelentőséggel bíró kolindákba is átszivárogtak. A 19–20. században rekord mennyiségben adták ki ponyván. A könyvnek mágikus erőt tulajdonítottak: nem csak olvasása, de már pusztá viselése is szerencsét hozott. Ezért a román parasztok széles bőrvükbe tűzve előszeretettel hordták magukkal.⁸

A népkönyvek óriási hatásának egyik magyarázata abban rejlik, hogy egyes szövegek esetében a fordítók és a másolók kifejezetten előírták a papoknak azt, hogy a népkönyvi legendákat olvassák fel a híveknek: „Minden írástudóra, legyen az vladika, avagy pópa, avagy diák, ha nem olvassa és hirdeti ezeket szálljon rá az égben lakozó Urunk és a háromszáztizennyolc nikeai egyházatya átka. Az, aki azonban hirdeti és hiszi is ezeket az Atya, a Fiú és a Szentlélek áldásában fog részesülni.”⁹ Ilyen szigorú előírásokat még a magyar kálvinista püspökök sem

fogalmaztak meg a román vladikák és papok számára, amikor a káté tanítását, vagy az evangélium felolvasását kérték számon rajtuk.

A görögkeleti papság műveltségéről az első feljegyzéseket a 17. század eleji katolikus misszionáriusok készítették. Bartol Kašić (Cassius) 1612–1613-ban a Szerémségben végzett missziója kapcsán jegyezte fel, hogy a görögkeleti szerbek soha nem hallottak az egyházszakadásról, és nem tudták sem a Tízparancsolatot, sem a Miatyánkot.¹⁰ Pietro Sabbatini a szendrői püspök vikáriusa 1650-ben azt jelentette, hogy a boszniai ferences szerzetesek nem mertek kimenni a bánági szerb és román falvakba esketni a törököktől való félelmükben. Maguk helyett inkább egy könyvet küldtek, melyet a vőlegény és a menyasszony a nászéjszakán a párnája alá tett, ami által a házasságot elhálták, mert szerintük a könyv helyettesítette a papi áldást.¹¹ A jezsuita Andreas Freyberger, aki 1700-ban hathatósan közreműködött Erdélyben a katolikus unió létrehozásában, így jellemezte a román papokat: „Az ostoba és gyanakvó pópák mértéktelenül isznak és zabálnak. A szertartások alkalmával nem a pápáért, hanem a pátriárkáért imádkoznak. Saját maguktól nem képesek prédikálni, megelégszenek azzal, hogy tudjanak írni és olvasni. Ünnepeken és vasárnap a liturgia után egy posztillának nevezett nagyon régi kódexből olvasnak fel, de semmit sem tesznek hozzá a felolvasottakhoz, mert attól félnek, hogy a hívek megszólják őket: csak nem akarsz e szent könyvnél is okosabb lenni? Azt olvasd, ami oda van írva, a többit tartsd meg magadnak.”¹²

Óvatosan kell kezelnünk azonban ezeket a beszámolókat. Több oka is lehetett annak, hogy a beszámolót író misszionárius, vagy a hatalmat képviselő hivatalnok felé a papok és a hívek a tudatlan, műveletlen arcukat mutatták. Emellett egyes kortársak az erős népi vallásosságot úgy értelmezték, hogy a tudatlan görögkeletiek jobban féltek az Istent, mint a kiművelt protestánsok, vagy katolikusok. Nem kisebb személységet idézhetünk ennek igazolására, mint Bethlen Miklóst. 1686 telén a Máramarosban kvártélyozó császári csapatok ellátása érdekében, Bethlen Miklóst és Johann Jakob Kintzing császári hadbiztost azzal bízták meg, hogy írják össze a máramarosi lakosság vagyonát. Egy ilyen vizsgálódás alkalmával Kintzing „egy fátens [vallomástevő]

10 HADROVICS, I. m., 14.

11 TÓTH István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Balassi, Budapest, 2007, 210.

12 Andreas FREYBERGER, *Historica realtio uniois walachicae cum romana ecclesia – Relație istorică despre unirea bisericii românești cu biserica Romei*, ford., bev. Ioan CHINDRIȘ, Clusium, Cluj-Napoca, 1996, 37–39.

7 Ez a részlet erőteljesen reformációellenes, hisz a román papok második házasságát az 1569. évi kálvinista román zsinat engedélyezte, míg a görögkeleti egyházi szabálygyűjtemények (a pravilák) hevesen elleneztek azt.

8 Nicolae CARTOJAN, *Cărțile populare în literatura română*, I., 1929, 77–79.

9 *Codex Sturđanus*, 242.

orosztól, vagy oláhtól azt kérdezte: Micsoda ember lehet az a Jézus Krisztus? Felelé amaz: Ő nem tudja. Mástól meg kinyitván az ablakot azt kérdi: Ezeket a hegyeket ki csinálta? Felel emez: Ő nem tudja. Nékem fordul s mond [Kintzing]: Ezeknek a vallomását fogadjuk-e el annyi gróf, báró nemes és lovag hite ellen, akik ezeket hazug és hitszegő esküvéssel győzik meg. Ezek az emberek csak beszédre és ábrázatra különböznek az állatoktól, de milyenek voltak a fejedelmeitek, főuraitok, papjaitok, miért nem tanították őket? Bizony a mi jezsuitáink így, meg úgy tanítottak stb. Elförtyna a lelkem s mondám: Bizony a mieink rosszul tették, hogy ezeknek tanítását elhanyagolták, de rosszabbul tesznek a tieitek, akik a Szentírástól a nemeseket is eltiltják, és a világiak egész vallása ebből áll: tudja az egyház, tudja a pápa; ezek a görög szertartású parlagi emberek ebben megegyeznek veletek: tudja a pópá; de a protestánsok között a parasztokat is másképp találod. Hány ezer van köztetek is ugyanilyen bárdolatlan? És én mégis azt hiszem, s tapasztaltam is, hogy ezek az egyszerű emberek inkább félnek Istent az esküvésben, mint sok tanult és nemes ember, különösen, akinek alapelve az: az eretnekeknek adott hitet nem kell megtartani.”¹³

Túl azon, hogy a kálvinista Bethlen egész kis hitvitát rögtönzött a katolikus Kintzinggel, érdemes arra is figyelni, hogy miképp ítélte meg az erdélyi főnemes a görög rítusúak tudatlanságát. Egyrészt megszólalt benne a kálvinista főúr felelőssége, hiszen elismerte azt, hogy bizony elhanyagolták a görögkeletiek tanítását. Másrészt az is benne van Bethlen válaszában, hogy ha a görögkeletiek elfogadták volna a kálvinisták tanításait, akkor nem maradtak volna tudatlanok, mert a „protestánsok között a parasztokat is másképp találod.”

Az egyházi és vallási tanításnak és változtatásnak ellenálló mozdulatlan „népi” ortodoxia képének árnyalására Violeta Barbu bukaresti történész azt vetette fel, hogy a reformációnak a népies messianisztikus változata megérintette a görögkeleti románok alsóbb rétegeit is. Példaként, Barbu, a „román” Karácsony György (Gheorghe Crăciun) mozgalmát hozta fel. Szerinte a hatalmas termetű parasztszereztető emberből álló hadsereget szervezett, „melynek nagy része román jobbágypárt volt.” Karácsony 1569-ben seregével körülfalta a törökök által megszállt Törökszentmiklóst. Ezután a sereg elkezdett zsoltárokat énekelni, mert Karácsony azt hirdette, hogy fegyver nélkül, pusztán a zsoltárok éneklésével legyőzik a török helyőrséget. Az akció azonban

13 BETHLEN Miklós *Önéletírása*, I., kiad. V. WINDISCH Éva, Szépirodalmi, Budapest, 1955, 342–343.

balul sült el: Karácsony Györgyöt letartóztatták, majd ki is végezték.¹⁴ Ennyit ír Violeta Barbu erről a szerinte „kiliasztikus-unitárius” nézeteket valló román parasztszereztető, aki révén a román jobbágypárt tömegeihez jutott el a reformáció misztikus változata. Violeta Barbu erőfeszítése mindenképp értékelendő, ha azt vesszük figyelembe, hogy a román szakirodalomban szinte teljesen ismeretlen Karácsony György példájával azt akarta igazolni, hogy „az egyszerű román nép” fogékony volt a reformáció bizonyos irányzatai iránt. A probléma csak az, hogy Karácsony György mozgalmának semmi köze sem volt a román reformációhoz.

A legjelentősebb kortárs (Forgách Ferenc, Brutus Mihály, Istvánffy Miklós), és őket követve 17. századi történetírók (Szamosközy István, Bethlen Farkas) hosszan értekeztek a Karácsony György vezette furcsa vallási parasztmozgalomról. A legautentikusabb beszámolót a volt egri kapitány, Forgách Simon jegyezte le egy, a Forgách Ferenc krónikájához fűzött glosszájában. A későbbi krónikaírók mind Forgách Simon megjegyzését imitálták. A nagybányai, vagy szilágysági származású Karácsony György igazi népmesei Krisztusként lép elének Forgách Simon előadásában: „csillag jár hozzá, és mikor eleget beszélé vele, az kardját kivonsza és az hivelyébe küldi ismeg az kardot, osztán hogy egy cérnaszálon felköt egy szántóvasat, és úgy vágja, hogy ketté szakad, osztán, hogy az beteg és felesége gyermekét elébe vitte és meggyógyult, osztán, hogy az táborban mikor egy hordó bort kikezdetett, megáldotta és hogy osztani kezdette, az egész hada megérté vele. Egy szekér kenyérral megint azon módon.”¹⁵

Karácsony 1570 tavaszán azt kezdte el hirdetni, hogy fegyver nélkül Isten a kezükre fogja adni a törökök által megszállt törökszentmiklósi várat, mert mihelyt a várhoz érnek, Isten tüzet bocsát az égből a várra. Amikor Karácsony serege a vár közelébe ért, a várból valóban füst szállt fel, mivel a törökök épp az összegyűjtött szemetet és lomokat égették el. Az ostromlók isteni jelnek vélték ezt, és fegyvertelenül rohanni kezdtek a vár felé. A török helyőrség azonban ezt észlelve halomra lőtte őket. Híveinek egy része, a kudarc láttán, elpártolt Karácsonytól. Lára kapott az a pletyka is, hogy Karácsony, busás jutalom ellenében a törökökkel együtt előre kitervelte az egészet, azért, hogy így a törökök megszabaduljanak a portyázó, fosztogató seregtől. Háromszáz meg-

14 Violeta BARBU, *România și Reforma la 1534 = Floarea darurilor. Omagiu lui Ion Gheție*, szerk. Violeta BARBU – Alexandru MAREȘ, Editura Academiei, București, 2006, 354.

15 *Humanista történetírók*, vál., jegyz., szerk. KULCSÁR Péter – KULCSÁR Margit, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 978.

maradt fanatikus hívével Karácsony Debrecenbe vonult vissza, ahol a váradi kapitány katonái elfogták és lefejezték. Egy másik változat szerint Karácsony épp fel akarta akasztatni a debreceni bírót, aki nem volt hajlandó számára eleséget adni, amikor a város polgárai bírójuk védelmére keltek, és Karácsonyt levágták.

Révész Imre a fent idézett Forgách Simon-féle bejegyzés alapján azt állította, hogy a „törvénykezéstől való tartózkodás és az eskü megtagadása, ez a két jellegzetesen anabaptista vonás” arra enged következtetni, hogy a mozgalom híveit megérintették az anabaptista gondolatok. Révészben, aki szintén azt vallotta, hogy Karácsony román volt, fel is merült némi kétely a tekintetben, hogy a románokat is megérintette volna az anabaptizmus, de ezt hasonló érveléssel oszlatta el, mint Violeta Barbu: az erdélyi románokra hatott a reformáció, így nem kizárt, hogy az anabaptizmus eszméi is eljutottak hozzájuk: „[Karácsony György] oláh volta [...] talán feltűnő volna egy ilyen sokkal inkább nyugati, mint a görögkeleti kereszténység eszmevilágából táplálkozó s az akkori erdélyi oláhságénál jóval magasabb műveltségi fokra valló mozgalommal kapcsolatban, ha nem tudnók, hogy az erdélyi oláhoknak a reformáció szellemében való evangélizálása már a XVI. század közepén megkezdődik s Erdély önállóságának megszűntéig egyre nagyobb arányokban folyik. A reformatori biblicitással s még inkább az antitrinitárius-anabaptista propagandával együtt aztán legkönnyebben bejuthatott közéjük az apokaliptikus prófécia és a világvége-váró hangulat is. Karácsony György, mint oláh próféta is csak a reformáció Erdélyének talaján képzelhető el.”¹⁶

A helyzet ezzel szemben az, hogy a kortárs történetírók (a két Forgách, Brutus, Istvánffy és a következő generációhoz tartozó Szamosközy is) semmit sem írtak Karácsony etnikai hovatartozásáról. Bethlen Farkas volt az első, aki az események után majd száz évvel románt kreált Karácsony Györgyből: „Szilágy vidékéről [...] származott ugyanis az a bizonyos csaló, név szerint György, családi nevén Karácsony (ez a név a románok között használatos), akinek nem csak az arcát, hanem egész testét csúnya feketeség, és a nyakszirtjétől egészen a hát utolsó csigolyájáig egyenletesen kétujjnyi szélességben feketés anyajegyek borították, amiért azután Fekete Embernek nevezték; alacsony helyről származott közönséges falusi ember volt, mesterségben és szabad művészetekben egyaránt képzetlen.”¹⁷

16 RÉVÉSZ Imre, *Debrecen lelki válsága*, Századok 70. (1936), 188.

17 BETHLEN Farkas, *Erdély története*, II., ford. BODOR András, ellenőrizte GALÁNTAI

Bethlen számára, aki alacsony sorból származik, és zavaros próféciaival megtéveszti az embereket, akik aztán csapatokba verődve kóborolnak és fosztogatnak, nem lehet más, mint román. Teljesen összhangban van ez a kép azzal, amit Bethlen az Erdélyt meghódító Mihály vajda idején fellángolt mozgalmakban részt vevő román parasztokról és papokról írt. „Az erdélyi oláhok ugyanis, velük született lustaságuk miatt igen szűkös és szegényes javakkal rendelkeztek, ezért legtöbbjük az otthoni nyomort tolvajlással, útonállással, fosztogatással igyekezett enyhíteni. Most pedig, hogy az oláh kormányzat [értsd Mihály vajda] pártfogolta álnokságukat, a háború kimenetele pedig növelte vakmerőségüket, azt remélték, hogy bármit tesznek, az büntetlen és megtorlatlan marad. Így tehát ez alkalmából annál kegyetlenebbül garázdálkodtak. [...] Beszélték, hogy Mihály már betörése előtt az egész erdélyi oláh népet, a görögökből kölcsönzött szóval kalugyereknek nevezett papjai titkos munkálkodása révén csöndben a nemesség üldözésére és legyilkolására buzdította, hogy ne csak ő törjön nyílt sisakkal az erdélyi nemesség elpusztítására, hanem mások is, mégpedig titkon végrehajtott orgyilkosságok révén.”¹⁸

Nilván egyik esetben sem az volt a fontos, hogy milyenek is voltak a valóságban az erdélyi román papok és híveik, hanem az, hogy miként látta és láttatta őket Bethlen Farkas. Ha a reprezentációs képlet kész (az erdélyi románok műveletlenek, babonások és a magyar nemesek elleni lázadásra hajlamosak), akkor a valóságban bármilyen, erre a képletre hajazó eseményre rá lehet húzni azt. A fentiek alapján az a véleményem tehát, hogy Karácsony György nem volt román származású és bármennyire is sajnálom, de ellent kell mondanom Violeta Barbunak: Karácsony mozgalma nem bizonyíték arra, hogy az egyszerű román néptömegeket megérintette volna a reformációnak a profetikus-anabaptisztikus vonulata.

Mindez viszont nem jelenti azt is egyben, hogy a román népi vallásosságban ne lettek volna jelen a misztikus rajongás és a profetikus hevület jeleit mutató irányzatok, melyek azonban nem feltétlenül kapcsolódtak a reformációhoz. A csodaváráshoz jobban hozzászólt, eleve a misztikusabb népi vallásosságot megelőző görögkeleti környezetben ez nem lehetett szokatlan jelenség, még akkor sem, ha megbízható forrás kevés van ezen a téren. Báthori G. Mihály 1660. február elsején

Erzsébet – KRUPPA Tamás, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Enciklopédia Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2002, 316.

18 BETHLEN, I. m., V., 192–192.

Debrecenben egész prédikációt mondott egy „nyolc napig magát alunni, és elragadottnak lenni hazudó oláh” ellen. Báthori bő teret engedett a népi vallásosságra jellemző hiedelmek cáfolatának is: „Megcáfolja a hamis jelenéseket [a választott igeszakasz]; midőn a megromlott ember a megholtaktul tudakozik és kérdésedik, mely szorgalmatos tudakozás, az ördög sugallásából vagy, az Istentől pedig erősen meg vagy tiltva. Midőn nem a megholtaktul tudakozik ugyan az ember, hanem az ördögnek jelenéseitől indítván tanácsolják azokat, akik purgatóriumból kijötteknek mondják magokat, mintha a purgatórium volna, és onnét jönnének ki.” De nem csak a holtaknak, vagy a purgatóriumból visszajáróknak nem kell hinni, hanem az „álmodozó entusiastáknak” sem, mondja Báthori. Pedig az elragadtatott oláh próféta nem mondott semmi rosszat: „Jót mondott ez az oláh a mi fejedelmünknek: ha szereti az Istent és az ő parancsolatiban gyönyörködik Budán teszi ki zászlóját [értsd, II. Rákóczi György visszafoglalja Budát, ergo magyar király lesz], melyet ő elragadtatván nyolcad napok alatt értett és tanult.” Báthori szerint az elragadt oláh ugyan jót mondott, de nem elég csak jót mondani, hanem azt jól is kell mondani, hiszen „az ördögök is mondanak jót.”¹⁹

A Báthori előadásában megjelenített nyolc napig alvó oláh látomása kísértetiesen hasonlít a korban szintén nagy karriert befutó lehetkai próféta Drabik Miklós jóslatához. Drabik már 1644-ben egy bizonyos Hodossi révén elküldte látomásainak lejegyzését I. Rákóczi Györgynek. A látomások szerint Rákóczi lesz az evangélikusok megmentője és a magyarok királya. A fejedelem azt üzentte vissza Drabiknak, hogy vigyázzon az ilyen kijelentésekkel, és a biztonság kedvéért a jóslatokat a tűzbe vetette. Később Rákóczi Zsigmondról és II. Rákóczi Györgyről is hasonló jóslatokkal állt elő Drabik. A jóslatokból kiolvasható politikai koncepcióval (II. Rákóczi György szerezzé meg a magyar koronát, a törökök vegyék fel a kereszténységet, majd pedig Rákóczi velük és a svédekkel szövetségbe döntse meg a pápa és a Habsburgok hatalmát) a sárospataki és gyulafehérvári befolyásos prédikátorok nagy része nem értett egyet (Tolnai Dali János, Medgyesi Pál, Johann Heinrich Bisterfeld, Csulai György stb.) Nem kisebb személyiség állt viszont Drabik mellé, mint Jan Amos Comenius, akinek már 1643 óta küldöz-

gette Drabik a jóslatait. Comenius Sárospatakról való távozása után Laurentius de Geer támogatásával 1657-ben kiadta Drabik jóslatait Amszterdamban *Lux in tenebris* címmel, annak ellenére, hogy II. Rákóczi György mindig is ellenezte azok terjesztését. Comenius azonban a könyvből számos példányt küldött szét a főbb protestáns teológusoknak és politikai vezetőknek, majd két év múlva újra megjelentette. A *Lux in tenebris* nagy vihart váltott ki az európai prédikátorok és értelmiségiek körében, és a jóslatokat nyilván Erdélyben is jól ismerték.

Nincs adat arra, hogy a Báthori által idézett mezőbándi román parasztemberhez is eljuthattak volna Drabik jóslatainak folklorizálódott változatai, habár ezt a lehetőséget sem zárhatjuk ki teljesen. Mivel Drabik jóslatait a latinul tudó eruditus olvasóközönség számára publikálta Comenius, ezért szerintem nagyobb a valószínűsége annak, hogy a mezőbándi román Drabiktól függetlenül jóslolhatta azt, hogy II. Rákóczi György visszafoglalja Budát a töröktől. Azt viszont szinte kizártnak tartom, hogy az utrechti, franekeri, leideni egyetemeket megjárta Báthori Mihály ne tudott volna a Drabik–Comenius-féle jóslatokról. Azt is valószínűnek tartom, hogy Báthori nem a mezőbándi látnok híveinek, hanem sokkal inkább a drabiki jóslatoknak hitelt adó, és az azokat terjesztőknek szeretett volna üzeni prédikációjával. Comenius ugyanis, nagy tekintélye miatt, kockázatos lett volna nyíltan támadni, ezért tette meg Báthori a „rajongó” román pópát a hamis próféták és látnokok ellen intézett prédikációja főhősének.

A fentiekben néhány epizód felvillantásával szerettem volna érzékelteni azt a román közeget, amelybe a 16–17. század folyamán megérkeztek a reformáció tanai. Kétségtelen, hogy a reformáció megjelenése a román falvakban és a kezdetleges, de jól bevált román egyházszervezetben komoly feszültségeket okozhatott. Az erdélyi fejedelmeknek ugyanakkor elemi érdekük volt a különböző felekezetek, valamint etnikai és társadalmi csoportok közti feszültségek csökkentése. Ezért a románok vonatkozásában – annak ellenére, hogy a görögkeleti ortodoxia Erdélyben nem volt bevett vallás (recepta religio) – nem találni a vallásüldözés nyomait. A románok vallását-egyházát Erdélyben soha sem tiltották be, nem kényszerítették őket arra, hogy áttérjenek valamely más bevett vallásra, habár ennek lehetőségét sem zárták ki. A népi vallásosság ellen fellépő papi, esperesi és püspöki kinevezések alkalmával előírt kondíciók nem a kálvinista szuperintendensek „intoleráns doktrínái” (Ana Dumitran), hanem a társadalmi fegyvelmezés eszközei voltak, és kiválóan megfeleltethetők a Sebastian Kreiker által elemzett

19 BÁTHORI Mihály, *Hangos trombita*, Debrecen, 1664, 57–59. A prédikáció részletes elemzését lásd: LUFFY Katalin, „Romlás építőinek fognak nevezettni”. *Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2015, 173–175.

evangélikus Kirchenordnungeneknek. A reformáció sikertelenségét sem az erőteljes román népi vallásosság okozta, ahogyan azt Juhász István vélte, ugyanis a népi vallásosság ellenállása a felülről jövő konfesszionalizációs szándékoknak nem erdélyi (román) jelenség csupán. Hasonló folyamatokat figyelt meg Heinrich Richard Schmidt egyes svájci falvakban is. A kálvinista unió sikertelenségének legfőbb oka az volt, hogy a reformációt elfogadó román papok és hívek semmilyen előnyhöz sem jutottak az áttéréssel. Egy 1569. évi országgyűlési határozatot kivéve – mely szerint a reformációra áttért román papoknak minden házasság kötelese volt egy kalangya búzáat adni – egyetlen olyan esetről sem tudunk, amikor a fejedelmek, vagy a földesurak megjutalmaztak volna valakit (például nemességet, vagy birtokot adományoztak volna neki stb.), legyen az román jobbágy, kenéz, pópa, esperes, vagy vladika, pusztán azért, mert az „uniálta magát” a kálvinistákkal. Mindebből következik, hogy azok a románok, akik elfogadták a reformációt, nem kényszerből vagy jutalomért cserébe, hanem lelkiismereti okokból tették azt. A bécsi udvar által felajánlott katolikus unió viszont társadalmi téren, az addigi állapotokhoz képest komoly előnyöket kínált az unitus román papok számára, hisz anélkül, hogy azok külön nemesítésért folyamodtak volna, nemcsak személyükben, hanem tulajdonukban (parochiális telek) is mentesültek volna a jobbágylét és a honorárium megadása alól. Ez lehetett a legfőbb oka annak, hogy a román kálvinizmus a 18. század közepére eltűnt: a román kálvinisták egy része elmagyarosodott; a másik része pedig görög katolikussá lett.

Dobás Kata

„ILYEN KÁR ÖRVENDÖK A REFORMÁTUSOK, DE CSAK AZ ASSZONYOK”

*Bibliavolvasatok és olvasásmódok Kemény Zsigmond
Özvegy és leánya című regényében*

Forradalom és olvasás

Az 1789-es francia forradalom és az olvasás új szokásrendjének párhuzamba állítása már csak azért is releváns kérdésfelvetés,¹ mert az olvasás kultúrtechnikája legalább olyan forradalmi változáson ment keresztül ebben az időszakban, mint a nyugat-európai társadalmi berendezkedés. A folyamat szociológiai-társadalmi vetülete a Jürgen Habermas által is tárgyalt² társadalmi tudat-változás volt, az „egyéni identitás” önmegekonstruálásához különböző megvalósítási technikákhoz fordult: a megváltozott polgári életmód, amely a szalonokból a nyilvános térbe lépett, valamint a kommunikációs háló kiterjesztése ahhoz járulhattak hozzá, hogy a társadalomnak újfajta és egyben innovatív szegmensévé válhassanak. A kommunikációs „éhség” kiszolgálására a legkézenfekvőbb médium a nyomtatott szöveg volt, amelynek lehetőségeit a változó gazdasági és egyre szélesedő könyvpiaci feltételek szolgáltatták – mindez a kereslet-kínálat, termelő és termelőerő kétoldali együttműködésének egyensúlyba hozásával valósult meg.

A Habsburg Birodalom olvasási szokásairól, illetve azon belül a magyar nyelvterület helyzetéről továbbra is nagyon kevés információval, statisztikai felméréssel rendelkezünk.³ Abban azonban minden forrás-

- 1 Lásd erről például a Reinhard Wittmann által is idézett Johann Georg Heinzmann svájci könyvkereskedő feljegyzéseit: Johann Georg HEINZMANN, *Appell an meine Nation: Über die Pest der deutschen Literatur*, idézi: Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 321.
- 2 Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, ford. ENDREFFY Zoltán – GLAVINA Zsuzsa, Századvég–Gondolat, Budapest, 1993, 240–259.
- 3 Néhány a korszakban keletkezett, német és magyar nyelvű statisztika: MAGDA Pál, *Neueste Statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Weygand'sche Buchhandlung, Leipzig, 1832.; FÉNYES Elek, *Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása*, Heckenast, Pest, 1857.; FÖLDES Béla, *Magyarország statisztikája összehasonlítva egyéb államokkal különös tekintettel Ausz-*

elemző egyetért, hogy az olvasói réteget semmiképpen nem tekinthetjük egységesnek: egyfelől az írás- és olvasástudás mértéke nagyon változó lehet, másfelől a földrajzi és gazdasági helyzet szempontjainak vizsgálatakor is nagy hangsúlyeltolódásokkal találkozunk. Az olvasás mikéntjére pedig még kevésbé lehet megnyugtató következtetéseket levonni az iskolázottsági arányokból.⁴

Az olvasási szokások megváltozása kultúrtechnikailag éppen úgy valósult meg, mint a forradalom eseményei: intenzív belső folyamatokkal és – legalább is egy társadalmi rétegre vonatkoztatva bizonyosan – extenzív megvalósulással. A betegségek, járványok terjedéséhez hasonló gyorsasággal egy régi berendezkedés felszámolására irányult, és hatásai egészen sokáig felmérhetetlenek maradtak.

Az „olvasási düh”

A 18. század végére, 19. század elejére a polgárosodás térnyerésével tehát egy újfajta olvasóközönség is megjelent a könyvkiadás piacán. A 18. század utolsó harmada olvasói rétegének nem csupán új elvárásai voltak a nyomtatott szövegekkel kapcsolatosan, de új olvasási szokásai is lettek. Anthony J. La Vopa a rajongás (Schwärmerei) kérdéskörén belül vizsgálja az olvasási düh (reading addiction) társadalmi jelenségét.⁵ Vopa Edmund Burke-öt idézve támasztja alá állítását, mely szerint a francia forradalom és az „olvasási mánia” szorosan összefüggő társadalmi jelenségek voltak, s ő is – a 18. századi értelmezésekhez, például Klaus R. Scherphéhez vagy Christian Garvéhoz hasonlóan⁶ –

triára, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1885. A felmérések némely adatából természetesen lehetne hipotetikusan bizonyos információkat összeállítani, például az iskolázott emberek között nyilvánvalóan kevesebb az analfabéta, ugyanakkor arra nézvést nem rendelkezünk számadattal, hogy ezek között hány fő költött ténylegesen könyvekre, vagy hány ember olvasott rendszeresen, azt pedig végképp nem lehet megmondani, hogy ez az olvasás milyen volt, mire irányult (információszerzésre, szabadidős tevékenységként szórakozásra stb.)

4 A kötelező (12 éves korig) népoktatásról szóló törvény, mely Eötvös József nevéhez kötődik és az analfabétizmus felszámolására irányult, 1868-as (1868:38 tc.). Többek között ezért is tartom elhibáztattnak Stefan Bollmann *Az olvasó nők veszélyesek* című képzőművészeti albuma magyar részének bevezetőjét, ahol Bellák Gábor a női oktatásból von le egyértelmű következtetéseket az olvasói szokásokra vonatkozóan. Vö. Stefan BOLLMANN, *Az olvasó nők veszélyesek: Az olvasó nők a festészetben és a fotóművészetben*, ford. SÁROSSI Bogáta, Scolar, [Budapest], 2008, 149.

5 Anthony J. La VOPA, *The Philosopher and the Schwärmer. On the Career Epitaph from Luther to Kant*, Huntington Library Quarterly 1997/1–2., 100.

6 20. századi értelmezők közül is átvesszük a „korszakhatárt”. Vö. Dominik von KÖNIG,

Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* című művét hozza prototipikus, illetve a jelenséget kiváltó, felerősítő példának.⁷

Az olvasási düh (Lesewut vagy Lesesucht) az intenzív, szakaszos olvasási technika mellett jelent meg, és extenzív megvalósulással párosult.⁸ A szélesedő olvasóréteg egyre nagyobb mennyiségű és – részben a könyvpiac növekedése miatt – többféle könyvet „fogyasztott”.⁹ Problémát jelentett azonban, hogy az addig ismeretlen kultúrtechnikai gyakorlat résztvevői nem voltak „tisztában a biztonságot szavatoló morális dekódolásnak a retorikai megszerkesztettségéből kiolvasható szabályai-val.”¹⁰ Erre pedig a megoldást a művek kanonizálása kínálta.

A kanonizálásra kettős, illetve hármas stratégia épült ki: 1. a könyvkiadás monopolizálása, a szabályozás piaci hátterének kiépítése és biztosítása, 2. az ajánlott olvasmányok kiválogatása, amely a művelődésben nagy szerepet játszó személyek kiváltsága volt, illetve 3. a Habsburg Birodalomban a cenzúra. A kanonizálás a német, majd később a 19. század első felében a magyar nyelvterületen is, a *klasszikus* fogalmához társult. A klasszikus művekkel az intenzív olvasási technika felélesztése volt a cél, hiszen így a gyorsan fogyasztható szövegek (természetesen csak hipotetikusan) kikerülhettek volna a kínálatból. A folyamat azonban nem merült ki egyszerűen ezekben a „racionalizálási” aktusokban, hiszen azt minden olvasás fölött bábáskodni kívánó személy érezte, hogy a képzelőerő nem iktatható ki az irodalmi művek befogadásából. A cél tehát az volt a megfelelőnek tartott művek ajánlásával, hogy a képzelőerő szintézist létrehozó képességét fejleszteni lehessen, vagyis az értelem és az érzékiség között megfelelő egyensúly alakulhasson ki.

Lesesucht und Lesewut = Buch und Leser. Wolfenbütteler Arbeitskreis für Geschichte des Buchwesens 13. und 14. Mai 1976 (Band 1), kiad. Herbert G. GÖPFERT, Dr. Ernst Hauswedell & Co. Verlag, Hamburg, 1976.

7 Susanne Barth szintén a Werther-olvasáshoz kapcsolja az olvasóközönség olvasási szokásainak korabeli jellegzetességeit, az élet és fikció egymásba olvasásának korabeli képzeit. Vö. Susanne BARTH, *Mädchenlektüren. Lesediskurse im 18. und 19. Jahrhundert*, Campus, Frankfurt am Main, 2002, 83.

8 A fogalmakról lásd például WITTMANN, I. m., valamint Roger CHARTIER, *A kődeztől a képernyőig: Az írott szó röppályája*, ford. SARKADI Borbála, BUKSZ 1994/3., 305–311.

9 Az étkezéssel kapcsolatos metaforák (habzsolás, könyvfalás) használata is egyre elterjedtebb lett az olvasási düh jelenségének leírásakor. Ennek forrása a diétetika, az egyensúlyi állapotokkal foglalkozó tudományág. Vö. például Albrecht KOSCHORKE, *Körperströme und Schriftverkehr Mediologie des 18. Jahrhunderts*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2003, 398–404.

10 RÁKAI Orsolya, S. O. S. – *irodalom! Kultusz, kritika és irodalomtudomány „közös forrásvidékén” = Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*, szerk. DÁJKÓ Pál – LABÁDI Gergely, Tiszatáj, Szeged, 2003, 242.

A 18. századi olvasásretorikák rendkívül nagy hangsúlyt fektettek a női olvasókra, mint az olvasási dűhben leginkább veszélyeztetett csoportra. Az általuk olvasott művek, illetve azok olvasási módja kiemelt szerepet kapott a korabeli szövegekben. Az a hely ugyanis, ahol a nők leginkább olvastak, a boudoir volt. Az elzárt szoba – hiszen ellenőrizni nem lehet – veszélyekkel teli helynek bizonyult, s éppen ezért a védelem és „olvasásszabályozás” a nőkre is irányult.¹¹ Papp Júlia tanulmányából kitűnik, hogy az ideális nőképhez a 19. század első felében a nekik szánt olvasmányok is illeszkedtek, amelyek azonban nem csupán magyar nyelven íródtak. A német nyelvű lakosság igényeit ugyanis, különösen Pesten, német nyelven íródott kiadványokkal is ki kellett elégíteni. Az ideálisnak tartott női műveltségről sem volt egyöntetű elképzelés¹² – mint ahogy nyilvánvalóan a magyar (irodalmi) könyvkiadás termékeiről sem. Ami tendenciájában mégis kiemelendő, az a nemzeti érzések erősítésének igénye.¹³

Az olvasási forradalom magyar vonatkozásban éppen a fenti tendencia miatt mutat eltéréseket a nyugat-európaiktól: a kulturális változások Magyarországon ugyanis összekapcsolódtak a politikai és társadalmi reformok alakulásával is.¹⁴

Az olvasók

A fent vázolt folyamatoknak egyik következménye lett az olvasótábor szegmentálódása. A társadalom olvasni tudó rétege immáron nem

- 11 Vö. Susanne BARTH, *Mädchenlektüren: Lesediskurse im 18. und 19. Jahrhundert*, Campus, Frankfurt am Main, 2002, 146. Ehhez lásd még: Martin LYONS, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 348–379.
- 12 A női olvasás tendencializálásáról és normalizálásáról lásd: HORVÁTH Györgyi, *Női olvasás: fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában = Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás lehetőségei*, szerk. LÓRÁND Zsófia – SCHEIBNER Tamás – VADERNA Gábor – VÁRI György, L'Harmattan, Budapest, 2006, 32–50. A reformkori női, egyes személyekhez (Szendrey Júlia) köthető olvasmányokról lásd: POGÁNY György, „Honleányok” és a könyvek. *Leányolvasók és leányolvasmányok a reformkorban*, Könyv és Nevelés 2013/1., 43–55.
- 13 „Ezeknek a mozgalmaknak az eredményeként a nők a 19. században egyre jelentősebb, a történettudományban eddig alig értékelt szerepet kaptak a nemzeti – alkalmanként ezzel összekapcsolódva a női – identitás erősítésében.” PAPP Júlia, „Ti vagytok a polgári erény's nemzetiség védangyali...”. *Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában = A szoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, szerk. PAPP Júlia, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 147.
- 14 A nemzeti művelődés szándékának és a reformkori politikai törekvéseknek a párhuzamosságát Pogány György tanulmánya is kiemeli: POGÁNY György, *I. m.*, 44.

homogén „massza”, amelynek szigorúan meghatározott és normatív módon lehetett a nyomtatott szövegeket és azok értelmezését szolgáltatni, hanem egy heterogén, egyénekből álló közösség, amely a közönség működési stratégiáival és igényeivel lép fel, és amelynek sajátos és egymástól elkülönülő olvasási szokásai lettek. Ez pedig új feladat elé állította nem csupán a könyvkiadókat, de az értelmezőket is: „Az olvasók »csoportosítása« ugyanis néhány kortárs szerint immár nem egyszerűen kívülről jövő »biztonságpolitikai« szempont, hanem magának a korabeli modern irodalomnak a sajátosságából fakadóan, irodalmi és esztétikai szempontok mentén meghúzódo határok eredménye.”¹⁵ Az olvasás veszélyeinek képzetei tehát a 19. században másfajta kultúrtechnikákat is életre hívtak, így aktuális kérdéssé vált a már említett „védelmi háló” kialakítása, amely arra szolgált, hogy az olvasókat megfelelőnek gondolt irányba terelje, és felhívja a figyelmet a műalkotás olvasásának kockázataira.

A korszakban számos magyar nyelvű szöveg is reflektált arra, hogy milyen az olvasottság magyar nyelvterületen, illetve arra, mit olvasnak és hogyan olvassanak az emberek.¹⁶ Kemény Zsigmond egyik folytatásokban közölt cikke is foglalkozik a kérdéskörrel. A *Szellemi tér* címet viselő írás a Pesti Naplóban jelent meg az 1853-as évben. Ebben Kemény az olvasóknak három osztályát különíti el: 1. a művelt ízléssel bírókat, akik széles ismeretekkel rendelkeznek ugyan, de a magyar nyelv és a stílus szépségeit nem ismerik behatóan, tehát a jeles írókat sem tudják megfelelően értékelni, 2. a közgyűlések által pallórozott olvasókat, akik elsősorban politikai röpiratokból, szónoklatokból szerzik műveltségüket, végül 3. a szakismerettel vagy legalább dilettantizmussal – Keménynél természetesen a műkedvelő szónak még nincs pejoratív jelentése – bírókat, akik megfelelő szakismerettel, ízléssel és nyelvi érzékenységgel is rendelkeznek.¹⁷

A Kemény által kidolgozott olvasási stratégia, néhány más kortársával egyetértésben, többek között szövegközlésre is irányult: fontossá vált, hogy értékesnek tartott szövegforrásokhoz juttassák az olvasókat.¹⁸

15 RÁKAI, I. m., 251.

16 Ehhez lásd: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. Fáy András irodalomtörténeti helye*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2000, 159–165. (A „szelétben” történő és az „attente” típusú olvasási technika című fejezet.)

17 KEMÉNY Zsigmond, *Szellemi tér = Uő., Élet és irodalom. Tanulmányok*, szerk., utószó és jegyz. TÓTH Gyula, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 226–227.

18 Szalárdi János *Síralmas magyar krónikája kilencz könyvei*, kéziratok után szerk. B. KEMÉNY Zsigmond, Emich, Pest, 1853.

Az „értékes” szöveg természetesen igényes szépirodalmat is jelentett, s Kemény számára a történelmi múlt hagyományozódása mellett kiemelt fontossággal bírt, hogy az aktuális korszellemnek megfelelő műfajban és témában dolgozzon fel társadalmi jelenségeket. Az olvasóvá nevelés ebben a kontextusban egyben nemzeti érzésű honpolgárrá való nevelés is.

Olvasott sorsok
(Kemény Zsigmond: *Özvegy és leánya*)

Az előzőekből következik, hogy Kemény nem csupán értekező, de szépirodalmi műveivel is igyekezett saját kora kérdéseire reagálni; a jelen horizontjának bevonása a regénypoétikába¹⁹ ugyanakkor nem zárta ki sem a történeti távlat érvényesítését, sem ez utóbbinak a történelmi regény műfajára vonatkozó normatív elképzeléseket. Kemény számára további kérdés tárgya az is, *hogyan* olvasson az olvasóközönség, ezen belül is a női olvasótábor. A kérdés azonban nem csupán értekező szövegeiben, hanem az 1855 és 1857 között megjelent *Özvegy és leánya* című regényben is megtalálható. Az olvasásnak a 19. századi diskurzusát Kemény leginkább ebben a művében érintette, és ez szoros összefüggésben jelenik meg a regényben a különböző Biblia-olvasatokkal, amelyek, mint látható lesz, nem feltétlenül a különböző vallási felekezetek magyarázó elveiként mutatkoznak meg.

A Biblia-olvasók

A Szentírást három szereplő is kiemelt szöveggé olvassa a regény során: Tarnócziné, Csulai és Mikes Móric. Tarnócziné kizárólag a Bibliát és a vallásos jellegű szövegeket olvassa.²⁰ Az előíró jelleg a szereplő bibliamagyarázati retorikájában is nagyon erőteljes:

- 19 Szegedy-Maszák Mihály szintén hasonló álláspontra jut Kemény-monográfiájában: „Bármennyire is idegenkedett Kemény attól, hogy közvetlenül tanító jelleggel ruhazza föl az irodalmat, a közvetett nevelést nagyon is fontosnak tartotta.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Kalligram, Pozsony, 2007², 171.
- 20 Gönczy Monika tanulmánya részletesen foglalkozik a szereplők olvasmányaival, az általuk felidézett és működtetett szövegekkel, és meggyőzően bizonyítja, hogy az egyes alakok, különösen Tarnócziné milyen „törlésekkel” és elhallgatásokkal idézi szentenciózusan a Bibliát. Gönczy Monika, *Az Özvegy és leánya szövegvilágai. Palimpszeszt-kedély*, Studia Litteraria 38. (2000), 84–113.

Sára!, olvasd föl az Énekek énekéből a II. rész[t], mely így kezdődik: „Én Sárannak rózsája vagyok és gyöngyvirág. Mint az almafa az erdőnek fái között olyan az én szerelmesem az ifjak között. Az ő árnyékában fölette igen kívánok ülni; mert az ő gyümölcse gyönyörűséges az én inyemnek.” Ez a szép hölgy, ki így szól, Sára, az igaz reformált hit [...].²¹

Tarnócziné az értelmezés folyamatát szintén hierarchikus rendszerre építő szövegmagyarázatként prezentálja, amikor férjének vagy cseledeinek olvas fel és tart bibliamagyarázati előadásokat.

Ha a szentléleki várkastély vendég nélkül volt s Rebekka hogy férjét mulattassa, a hosszú deczemberi estéken, még hosszabb egyházi vitatkozásokat olvasott föl [...] Midőn pedig a rokkapörgetés közben Rebekka valamelyik barátnéjának, vagy ha ilyes nem volt kéznél, vén dajkájának, az örökben tartott kis apródnak, a bibarczfalvi eklézsia papnéjává nevelt belső-leánynak és a fonásra beparancsolt jobbagynéknak egész lelkesedéssel fejtegeté az azon hitesszmét [...].²²

Az idézet így folytatódik: „hogy a’ ki idvességre választaték, bár menyinyit vétkezzék, erővel is üdvezülhet; de ki kárhozatra választaték haszinten olyan volna mint szent Dávid, szent Péter és szent Pál, okvetlenül elkárhozni fog [...]” Az elbeszélő nem a református hitesszmét, az eleve elrendelést helyezi ironikus távlatba, hanem Tarnócziné magyarázó elvét. Megelőlegezhető már itt: a regénybeli katolikus és református vallás sem állítható szembe egymással, sokkal inkább a regényszereplők által képviselt olvasatok – ezt mindenestre a regény egyik korabeli olvasója nem így érezte: az *Özvegy és leánya* első kiadásának OSZK-ban található példányában (jelzet: 89.724/6–8) ugyanis az alábbi bejegyzés

- 21 KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, I., Emich, Pest, 1855–1857, 9–10. A továbbiakban az *ÖsL* rövidítést használom az idézett kötet feltüntetésével.
- 22 *ÖsL*. I., 3–4.
A szembeállítás érzékelése és érzékeltetése még 20. századi értelmezésekben is megjelenik: „A regény sok talánya közül az egyik, hogy a református vallású és a nagyenyedi kollégiumnak oly sokkal adós Kemény Zsigmond miért éppen egy bigott kálvinistában testesíti meg a rosszindulatú türelmetlenséget. [...] S miért lett a legvonzóbb alak éppen egy jezsuita, Mikes Móric, holott a XIX. századi liberális közvélemény nem feltétlenül a XVII. századi jezsuitákban látta a szívbéli nemesség, az eszményi felvilágosultság, nagylelkűség és jóindulat képviselőit.” IMRE László, *Elbeszélői magatartás és értékelés az Özvegy és leánya-ban* (Kemény regényírói módszeréhez), It 1990/1., 93.
Imre László a speciális elbeszélői magatartást fogalmazza meg egyik lehetséges válaszként, amely nem a végletesség vagy valamiféle abszolút igazság nevében jár el.

olvasható a III. kötet 234. oldalán: „Ilyen kár örvendők a reformátusok, de csak az asszonyok.”

Tarnócziné felidéri a családi körben történő felolvasások kultúrtechnikáját, melyben a családfő, vagy esetleg a gyermekek olvasták fel a vallásos szövegeket – az elbeszélő ironikus viszonyulása nem esetleges és nem is kifejezetten a vallásos szövegekre irányul, hanem arra a módozatra, ahogy mindezt az özvegy megvalósítja. A Biblia olvasási módja a szakaszos olvasás, vagyis a szépirodalmi művekkel ellentétben nem követeli meg az egész mű (egyszerre történő) elolvasását, hanem az „elméledő típusú olvasási szokáshoz”²³ igazodik – éppen ezért lehet belőle részleteket idézni, kiemelni, amely tevékenységet Tarnócziné állandó jelleggel meg is tesz. A regény elbeszélői szólamai tehát elsősorban nem arra irányulnak, hogy a korábbi olvasási módozatokat negatív színbe állítsák azért, mert elavultnak tekinthetők – főként azért sem, mert a 17. században, mely a regény elbeszélő ideje, ez még koránt sem számított idejét múltnak.

Tarnócziné azonban nem csupán nyelvhasználatában teszi kizárólagossá a Szentírást, a könyvek elégetésének aktusával materiálisan is megsemmisíti azokat a nyomtatott szövegeket, amelyek az általa képviselt világregendát megváltoztathatják:

[...] Sára világi könyveit a kegyes Sebestyén emlékére s annak – mint mondá – határozott rendeletéből máglyára raká. Hamuvá égett a tündérország, s maradványai [...]. Ezen szigorú, de ünnepléses eljárás után, a szóbeli végrendeletet teljesítő anya nagy falaka átkot szor a néhai nevében az olaszokra, kik mind pápisták és bálványimádók [...]. Minden elhamvasztott könyv helyett legalább tíz egyházi értekezést és prédikációt kellett Sárának elolvasni, s ráadásul még a Tarnóczyak- s Napradiakkal rokonságban levő családok nevezetesebb főnökeinek történetét is édes mamája élő előadásából igen gyakran tanulmányozhatta: csakhogy a szegény gyerekek, mint látszott, nem sok emlékezőtehetsége volt e komoly és szükséges dolgok megtartására; míg ellenben a verses regények tiltott sorai, gyakran oly olvashatón lebegtek szeme előtt, mintha lenyomatva volnának. Még a kezdbetűk csirádái is ott voltak a levegőben, s vigyorgó tekintettel erősítették, hogy nem haltak meg, nem égtek el.²⁴

23 HÁSZ-FEHÉR, I. m., 161.

24 ŐsL. I., 92–94.

Tarnócziné könyvégetése a regényben egyfelől a 17. századi Erdélyi Fejedelemség korszellemének megidézését szolgálhatja,²⁵ másfelől a nyomtatott szöveg imaginárius térbe²⁶ való helyezhetőségét is jelzi. Sára számára nem tűnnek el a művek azzal, hogy fizikai valójuk megsemmisül, a megszemélyesítés alakzatának (vigyorgó tekintet) köszönhetően „élővé” válnak, vagyis éppen halálukkal, halott anyagként kezdenek el igazán élni – így pedig véglegesen olvasójuk fantáziavilágába kerülnek. Tarnócziné cselekedete tehát hatástalannak bizonyul, pontosan úgy, mint a Mikes család megsemmisítésére irányuló tervei, melyek végül saját halálát okozzák.

Csulai káplánt, az olvasatát megváltoztatni képes szereplőt, az elbeszélő előszeretettel ábrázolja humorosan, prototipikus példája ennek a medveadászat fejezete, amelyben a gyáva Csulai nem kel fejedelme védelmére, hanem halottnak tette magát. A káplán ugyanakkor bibliaolvasó-retorikájában szinte a regény végéig Tarnóczinéhoz hasonlatos. A különbségek csak a szoros olvasás során tűnnek fel: Csulai a Gondviselésre hivatkozik, amikor megtudja a Mikes-család tragédiáját,²⁷ ugyanakkor határozott vélekedését és ellenségeskedését képes megváltoztatni, és Tarnóczinének később már arra utal, hogy az ő vallásuk, a református vallás a szeretet és a megbocsátás, valamint: „A törvénynek nem rideg betűit, de szellemét kell tekintetbe venni [...]”.²⁸ Vagyis Csulai arra figyelmezteti az özvegyet, hogy a törvények – amelyek ugyan a normatív és tekintélyelvű olvasatot magukban foglalhatják – olvasása sem lehet kivétel az aktualizáció alól, amelyben a mindenkor jelen szituációját kell figyelembe venni, a cselekedeteket pedig ennek megfelelően érvényesíteni.

A fentiekre példa Mikes Mór, az olvasást tettekké transzformáló szereplő olvasási technikája, aki szintén kizárólag szent szövegeket

25 Mikes Mihály is elsősorban erre panaszkodik: „Nálunk bezzeg felfordult a világ. A fejedelemné egy szent, a fejedelem a legtöbb pört folytató ügyvéd, az udvarmester Rozsamál arany nedvéből ezüst pénzt csinál., Petnaházi Istvánné a palotahölgyeknek bibliát olvas [...]” *Uo.*, 30. Erre számtalan példát lehet hozni a recepcióból is, itt csupán egyet idéznék: „A református szigorúság ekkor már úrrá lett a századforduló körüli katolikus-olaszos színezetű világiasságon, amelyet a Báthoriak képviseltek. Gondoljunk arra, hogy Tarnócziné is megátkozta, elégette leánya Széchy Mária köréből kikerült olasz könyveit!” IMRE László – NAGY Miklós – S. VARGA Pál, *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2002, 75.

26 Vö. Wolfgang Iser, *A fikció és az imaginárius: az irodalmi antropológia ösvényein*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás, Osiris, Budapest, 2001, 273–291.

27 „Csak az eszelősök kétkednek a gondviselésben! sohajtott föl, égre emelt tekintettel Csulai, ki a Mikesek meggyaláztatásán, csupa vallásos buzgóságból, leirhatlan örömet érzett.” *ŐsL.* II., 169–170.

28 *ŐsL.* III., 45.

„olvas” a regény során, mégsem idejétmúlt vagy negatív fényben feltüntetett szereplő, hiszen ő az egyetlen, aki a történetek során a leginkább aktualizálni tudja a Biblia szövegét anélkül, hogy önkényesen kisajátítaná azt. Megnyilatkozásai nem szentenciák a Szentírásból, hanem olyan értelmezések, amelyek hozzájárulnak a helyes cselekedetekhez. Vagyis Mikes Móric képviseli a regényben a reflexív olvasó alakját, aki kitüntetett szövegét, a Szentírást, „értelmezői türelemmel” és a mindenkor aktuális helyzetnek megfelelően olvassa és értelmezi – ennyiben ellenpárja Tarnóczinének, aki szintén a Bibliát tekinti emi-nens szövegének, de vele ellentétben képes a megfelelő olvasatokat életre hívni.

Mikes Móric a regényben, jezsuita szerzetes lévén, sokáig nem mutatkozhat meg saját nevében. Az üldözött pozíciója egészen a mű végéig fennáll, igazságot pedig egyedül a fejedelem lesz képes szolgáltatni neki. Vagyis a pozitív színben beállított, de korántsem kizárólagos értelmezés e regényszövegben nem válik uralkodóvá, ami arra engedi következtetni a regény olvasóját, hogy éppen a kizárólagos és mindenre kiterjeszteni kívánt, autoriter értelmezés az, ami nem kívánt eseményeket is előidézhethet. Szegedy-Maszáék Mihály állítását, mely szerint „[a]z *Özvegy és leánya* szerzői tudatában az ítélkezés helyett a kegyelem szerepel Isten legfontosabb tulajdonságaként”,²⁹ azért is fontos kiemelni, mert az előítélet és az ítélkezés, mint az Tarnócziné esetében is látható volt, nem a betű szerinti tetteket implikálja, az írott szöveg mindig kontextusában olvasandó és az értelmező-olvasó jóindulatát kell életre hívja.

Ahogy Eisemann György fogalmaz: „Az intrikus Tarnóczyné és a segítő Mikes fiú funkcióját a szűzsében tehát nem pusztán egy-egy individuális távlat, hanem az erdélyi kálvinista és katolikus diszpozíció különbsége határozza meg. Mindkettő a bibliai tradíció meghasadásából, a Szentírás szövegének eltérő értelmezéséből fakad.”³⁰ Vagyis a konfliktust valóban egy külső körülmény hívja életre, a kálvinista és a katolikus felekezeti szembenállás. Ezért is lehet meglepő az olvasó számára, hogy a református közegben egy katolikus üldözött szerzetes képviseli a Biblia egyik lehetséges – a regényben mindenképpen emberközelinek – tekinthető olvasatát, de ez az értelmezés inkább a felszínt, a konfliktus külső forrását érinti, mindez sokkal inkább az

olvasásmódok, a lehetséges magyarázó elvek kérdéseként értelmezendő – mely az *Özvegy és leányában* nem felekezeti kérdés. Az pedig, hogy az igazságot nem Isten, hanem a fejedelem szolgáltatja, korántsem egyedüli megoldás Keménynél, hiszen *A rajongók* című művében, amelyben a vallásos mozgalmak visszásságait mutatja meg, szintén a fejedelmi udvar lesz a földi igazság és igazságszolgáltatás helye. Keménynek több regényében (továbbá publicisztikájában is) a reformáció mozgalmái, annak forradalmisága és radikalizmusa, nem feltétlenül a társadalom alakulásának megfelelő formája. Pontosabban fogalmazva: ennek megítélése mindenképpen árnyalt. A radikális megmozdulások és olvasatok (!) helyett Kemény a lassú haladást tartja üdvözlendő útnak, ebben pedig kiemelt szerepet tulajdonít az olvasásnak és az értelmezésnek. Kemény álláspontja természetesen – ahogy az talán az olvasás kultúrtechnikájának tárgyalásából is kitűnt – nem csupán a regény történelmi idejére vonatkoztatható, hanem saját korára is.

Az *Özvegy és leányában* a fejedelem nem olvas, hanem felolvastat magának,³¹ ami Tarnóczinéhez hasonlóan a feudális szokásrendet idézi fel. I. Rákóczi György és Csulai párbeszéde kulcsjelenet: az udvari káplánt a saját maga által idézett bibliai passzusok által győzi meg a fejedelem saját igazáról.³² A retorikai fordulatot azért is lehet kiemelni, mert egyfelől a fejedelem olvasottságára példa, másfelől arra, hogy a hiányos idézés, a funkciótlan szöveg-citálás félreértelmességekre és így elítélendő tettekre ragadhatja a befogadót. Az olvasás és a tettek közötti kapcsolat tematizálódik e szöveghelyeken is, amely a regény egészére érvényes megközelítés és nem mellékes szempont, hogy éppen egy rangban legmagasabb szinten lévő szereplő esetében kerül ennyire előtérbe.

*

A nyomtatott szöveg olvasása *önmagában* sem Keménynél, sem a regény világában nem elvetendő vagy veszélyes cselekedet. Az *Özvegy és leánya* leginkább az olvasás mint befogadás értelmében hívja életre azokat a lehetőségeket, amelyek akár tragikus eseményeket is képesek lesznek kiváltani. Az értelmezés elsősorban akkor válik veszélyessé, és itt a bibliaolvasás különösen kiemelt szerepet kap, ha a reflexív viszony megszűnik olvasó és olvasott között, ha a – Kemény kifejezését használva – a súlygyen megbomlik. A súlygyen kérdése, amelyet Kemény

29 SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 189.

30 EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd és szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben*, Iskolakultúra 2007/1., 42.

31 *ÖsL*, 27–33. (II. kötet)

32 *ÖsL*, 35–37. (II. kötet)

elsősorban társadalmi és politikai leírásaiban használ,³³ azért is lehet releváns, mert a külső politikai események és a társadalom belső reakciója ezekre a változásokra a Kemény számára szintén fontosnak tartott kulturális kérdésekre is vonatkoztatható: a szélesedő könyvpiacra, az olvasótáborra, valamint az olvasatok, az értelmezés fontosságára.

Maksa Gyula

„TITEUF TALÁLKOZÁSA KÁLVINNAL”

A genfi képregényről

1. Képregényváros és képregény-köztársaság

A globalizáció kultúraközi áramlatainak kutatása és a média geopolitikai megközelítése megkülönböztetett figyelemmel tünteti ki azokat a médiára vonatkozó hatalmi, gazdasági és kulturális sűrűsödéseket a térben, amelyeket médiavárosoknak nevez. Egyrészt azokat a településeket, amelyek médiatermelésre, médiagazdasági tevékenységre specializálódtak a hagyományos mozgóképipari központoktól a legújabb, közel-keleti *media city*kig – ez utóbbiak közül némelyik akár több száz média- és informatikai, valamint telekommunikációs vállalatot is magában foglal.¹ Másrészt azokat a világvárosokat, amelyek – ha lélekszámukat tekintve nem is feltétlenül a legnagyobb városok – pénzügyi, ugyanakkor szellemi-kulturális központok, gyakran média-, informatikai és reklámvállalkozások székhelyei, a fejlesztés és kísérletezés helyei, egyetemi központok, kedvelt migrációs célpontok, médiagazdaságuk és -kultúrájuk hasznát húz a magasan képzett munkaerő koncentrációjából. Ezekben a városokban a kulturálisan sokszínű környezet és a színvonalas képzőhelyek inspirálják a tartalom-előállítás kreatívjait, de a közönségeket, médiahasználókat is.² A globális médiavárosok egy része egyúttal képregényváros is, abban az értelemben, hogy a képregényes intézményrendszer kiépítettségét és nagyfokú térbeli koncentrációját, ugyanakkor a helyi képregénykultúra sokszínűségét és közösségi identitásalakító erejét mutatja.³

A Kálvin városának nevezett Genf képregényvárossá is vált az utóbbi néhány évtizedben. Nemcsak a könyvesboltokban, a genfi polgárok számára ingyenesen látogatható közgyűjteményekben, a könyvtárakban és a galériákban hozzáférhető gazdag képregénykínálat mutatja

1 Philippe BOULANGER, *Géopolitique des médias. Acteurs, rivalités et conflits*, Armand Colin, Paris, 2014, 70–74.

2 Andreas HEPP, *Transkulturelle Kommunikation*, UVK, Konstanz, 2006, 165–177.

3 MAKSA Gyula, *Képregények kultúraközi áramlatokban*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2017, 120–122.

33 KEMÉNY Zsigmond, *Még egy szó a forradalom után* = K. Zs., *Változatok a történelemre*, szerk. utószó és jegyz. Tóth Gyula, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 377.

ezt, hanem a képregényes alakítottóságú plakátok, táblák, falfestmények a genfi mindennapi életet átszövő utcai jelenléte és a kilencedik művészet intézményes elismertsége is. Genfi díjak képregényalkotóknak,⁴ a helyi médiában élénk érdeklődéssel kísért kiállítások és egyéb képregényes rendezvények, továbbá immár egy specializált felsőoktatási intézmény, a 2017 szeptemberében induló ESDB (*École supérieure de bande dessinée et d'illustration de Genève*) alapítása⁵ is jelzi ezt a megbecsültséget. Genf lakosai, döntéshozói, kulturális intézményei, politikai pártok, helyben lévő vállalkozások és civil szervezetek, vagy legalábbis egy jelentős részük, köztük kálvini protestáns szervezetek is saját hagyományként tekintenek a képregény közel két évszázados történetének és kortárs alakulásának fontos helyi szereplőire. A genfi ség e hagyomány esetében utalhat ugyan a városra, de megfelelőbb inkább a köztársaságra és kantonra vonatkoztatni (*République et canton de Genève*), mert ekkor nem tekintünk el a szűkebb értelemben vett város közigazgatási határain túl lévő települések, például az önmagában is képregényvárosnak tekinthető Carouge jelentőségétől.

2. Képregényes hagyományok

Genf képregényvárossá válása izgalmas médiatörténeti alakulás következménye. A tizenkilencedik századi, karikaturisztikus, korai vagy előképregények legismertebb genfi alkotója Rodolphe Töpffer (1799–1846). A nemzetközi képregénykutatás frankofón és észak-amerikai hagyományában is vannak olyan nagy hatású munkák, amelyek Rodolphe Töpffert tartják a modern képregény „atyjának” vagy „feltalálójának.”⁶ Olyan, karikaturisztikus, egyúttal példázatos képszőveg-elbeszéléseket

4 Különösen Genf Város Rodolphe Töpffer-díjai 1997-től minden évben egy genfi és egy nemzetközi frankofón alkotónak, valamint a Genfi Köztársaság és Kanton díja 2010-től minden évben egy fiatal alkotónak. E díjakról bővebben (a díjazottak névsorával) a város hivatalos honlapján lehet olvasni: *Prix Rodolphe Töpffer de la Ville de Genève*, <http://www.ville-geneve.ch/?id=3767>.

5 Erről részletesen beszámolt a helyi sajtó. Például Philippe MURI, *Dès la rentrée 2017, la BD sera enseignée à Genève*, Tribune de Genève 2016. 12. 02., 23.; mások mellett a Genfi Köztársaság és Kanton hivatalos lapja is: *Une école supérieure de bande dessinée et d'illustration ouvre à Genève*, Feuille d'avis officielle Rép. Ct. Genève 2016.12.23., 25. Az intézmény tájékoztatója itt olvasható: *ESDB (École supérieure de bande dessinée et d'illustration de Genève) Projet de plan de formation*, Genève, CFP Arts, 2016, <http://edu.ge.ch/cfpaa/system/files/esdbi.pdf>.

6 Például Thierry GROENSTEEN – Benoît PEETERS, *Töpffer. L'invention de la bande dessinée*, Hermann, Paris, 1994., illetve David KUNZLE, *Father of the Comic Strip. Rodolphe Töpffer*, University Press of Mississippi, Jackson, 2007.

készített, amelyeket hét albumban is közreadott a tizenkilencedik század első felének utolsó két évtizedében,⁷ és amelyek tanítványain túl például Johann Wolfgang Goethének is elnyerték a tetszését.⁸ Noha a képregénymédia születésének idején és körülményein lehet vitatkozni, egy dolog ezzel kapcsolatban azonban nagyon valószínűnek látszik: Rodolphe Töpffer volt a képregény első elméletirója. E rendkívül sokrétű életművű alkotónak, a Kálvin által alapított Genfi Akadémia (a mai Université de Genève elődje) retorika- és irodalomtanárának, a helyi politikai közélet fáradhatatlan vitázójának, a pedagógiát a turizmussal ötvöző nevelőnek⁹ még arra is maradt ereje és ideje, hogy a képregényrajzoláson kívül elméleti reflexiókat is tegyen e sajátos kifejezőmód, egyúttal születőben lévő új média kapcsán. Például abból a fiziognómiai nézőpontból,¹⁰ amely egészen a huszadik század hetvenes éveig érzékelhetően meghatározó, de többnyire reflektálatlan maradt a népszerű, európai komikus képregényes ábrázolás gyakorlatában. Értekezett továbbá a megvilágító erejű, tiszta, „mellékes” mozzanatokat kerülő grafikai és elbeszélői stílust illetően is – ez utóbbi megvalósításának kísérleteit láthatjuk később a holland Joost Swarte által *ligne claire*-nek elnevezett¹¹ stílus rajzolóinál, akik közül a legszeleesebb körű elismertséget a belga Hergé szerezte (többek között a *Tintin*-sorozat szerzője).¹²

A *ligne claire* a genfi képregényrajzoló és -közönségek számára is fontos stílussá vált, különösen a huszadik század utolsó negyedében, amikor a gazdag svájci és genfi plakáthagyománnyal találkozva¹³ intézményesült egy, a helyi közösség által sajátta tett, genfinek tartott és vállaltan/reflektáltan a lokalitáshoz kötődő képregényalapú média-közeg, a „képregényszerű” megoldásokkal élő plakát, azaz a képregény-

7 Egy kötetbe gyűjtve újra kiadva itt: Rodolphe TÖPFFER, *M. Jabot – M. Crépin – M. Vieux Bois – M. Pencil – Docteur Festus – Histoire d'Albert – M. Cryptogame*, Slatkine, Genève, 2005.

8 GROENSTEEN–PEETERS, *I. m.*, viii.

9 Rodolphe Töpffert nemcsak a képregény, hanem az iskolai kirándulások „feltalálójának” is szokás tekinteni. Vö. Marc BOYER, *Les Alpes et le tourisme*, Histoire des Alpes – Storia delle Alpi – Geschichte der Alpen 2004/9., 25.

10 Rodolphe TÖPFFER, *Essai de physiognomonie* = GROENSTEEN–PEETERS, *I. m.*, 185–225.

11 Idézi Elic DUFAY, *Une définition de la Ligne claire*, Marsam 2016. 08. 12., <http://marsam.graphics/une-definition-de-la-ligne-claire>.

12 A stílust Rodolphe Töpffertől eredezteti, ezzel összefüggésben Rodolphe Töpffer elméleti munkáiból és Hergé interjúszövegeiből kiragadott idézeteket állít párhuzamba GROENSTEEN–PEETERS, *I. m.*, 31–43.

13 E találkozásról részletesebben szól a Svájci Államszövetség Lebendige Traditionen – Traditions vivantes – Tradizioni viventi – Tradiziuns vivas honlapja: *L'illustration, la bande dessinée et l'affiche genevoises*, 2012. <http://www.lebendigetraditionen.ch/traditionen/00133/index.html?lang=fr>.

plakát (affiche BD).¹⁴ Egyfelől a *civic education*re és társadalmi érzékenyítésre törekvő szervezetek aktivitása, másfelől a közvetlen demokráciának nagy teret engedő svájci politikai berendezkedés népszavazásainak plakátigénye segítette a Genfi Köztársaságban a képregényplakátok, majd különösen Carouge-ban a képregénytáblák elterjedését. A képregényplakát kapcsán talán legismertebb genfi rajzoló, Exem, azaz Emmanuel Excoffier¹⁵ mozgósításra törekvő alkotásai is *ligne claire* stílusúaknak tekinthetők. A *ligne claire* Exem számára egyszerre jelenti a grafikai stílus keltette átláthatóságot (többnyire árnyéknélküliség, kevés színvariáció, de élénk színek, határozott vonalvezetésű rajz) és a világosan közvetíthető, tiszta gondolatot is.¹⁶ A „világos vonalvezetésnek” ez az értelmezése összefüggésbe hozható a népszavazások igen–nem logikája által előírt vélemények megjelenítésének igényével. Az immár hivatalosan is svájci immateriális kulturális örökségnek és „élő tradíciónak” tekintett genfi képregényplakát elterjedtségét mutatja, hogy az 1969 és 2010 közötti időszakból több mint ötven rajzoló közel kétezer plakátját tartják számon.¹⁷ Bár Genf a képregénykiadásnak nem olyan hagyományosan jelentős központja, mint a frankofón világban Brüsszel és Párizs, mégis a plakát és a képregény e sajátos, társadalmi kommunikációs használatokban és a mindennapi életben is megmutatkozó találkozottatása miatt fontos városa a képregénytörténetnek.

Ebből a gyakran politikai-közéleti érdekeltségű, társadalmi problémákra érzékeny képregényes hagyományból építkezik minden idők egyik legnépszerűbb kortárs bande dessinée albumsorozata, a *Titeuf*¹⁸ és megalkotója, az egyik legismertebb frankofón képregényrajzoló „sztár”, Zep (Philippe Chappuis), aki szintén genfi és szintén rajzolt képregényplakátot is. Titeuf, a tízévesforma címszereplő kisfiú modernizált *ligne claire* stílusának tartott¹⁹ képregényben ábrázolt iskolája

14 Ariel HERBEZ, *Affiche BD. Vingt-cinq ans de création genevoise*, Slatkine, Genève, 1996; magyarul a kérdéskörrel rövidebben: MAKSA Gyula: *Változatok képregényre*, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2010, 91–102.

15 Életművéről bővebben szól Ariel HERBEZ, *Exem à tout vent*, AGPI – Vertige Graphic, Genève–Paris, 2005.

16 Az Hergét értelmező Exemet idézi HERBEZ, *Affiche BD*, 77.

17 Lebendige Traditionen – Traditions vivantes – Tradizioni viventi – Tradizions vivas honlapja: *L'illustration, la bande dessinée et l'affiche genevoises*, 2012. <http://www.lebendigetraditionen.ch/traditionen/00133/index.html?lang=fr>.

18 ZEP (Philippe CHAPPUIS), *Titeuf 1–15.*, Glénat, Grenoble, 1993–2017. A sorozatból magyarul egy album olvasható: ZEP, *Titeuf 1. A Zélet célja*, ford. DUNAJCSIK Máttyás, Athenaeum, Budapest, 2009.

19 Dominique BRÛ, *Titeuf: le pire est le meilleur de Zep*, Diacritic 2015. 09. 21., <https://diacritik.com/2015/09/21/zep>.

feltűnően hasonlít egy valóban létező carouge-i iskolára (Ecole primaire Jacques-Dalphin), udvarán a jellegzetes gesztenyefákkal, miközben Carouge-ban éppen ezen iskola épületének környékén számos Zep által rajzolt képregénytábla található – *civic education* intencióval. A Svájci Államszövetség Genfi Kantonjához tartozó Carouge önkormányzata számára készített, kommunikációs kampányok során használt, képregényes alakíttottságú táblák témává teszik azt a mindennapi életet, amely őket is körülveszi. A táblákon lévő rajzok potenciálisan konfliktusos mindennapi élethelyzeteket, illetve azok elkerülésének lehetőségét mutatják meg. A címek alatti képszevegek játékosan, nem egyszer a címet ironikussá téve hívják fel a figyelmet valamely mindennapi problémára, például szemetelés, éjjeli hangoskodás, kutyaürülék kezelése stb. A táblák esetében a képregényes közeg alkalmas a mindennapi élet jelenségeinek kiemelésére, eltávolító átalakításra, értelmező távlat kialakítására, valamint a közlők részéről – a népszerű komikus műfajokat idéző grafikai stílus és humor segítségével – a feltételezett befogadókhoz, a polgárokhoz való közelség, a képzeletbeli összekacsintás hangsúlyozására.²⁰

Önálló tanulmány tárgya lehetne Genf és Carouge megjelenése a képregényekben. Ebből a szempontból is talán az egyik legizgalmasabb genfi képregényművész Tom Tirabosco, aki a festészet és a grafika háttérterületén lévő monotípiá technikájának alkalmazásával eltávolodott a *ligne claire* hagyománytól, miközben plakátokat is készített.²¹ *Carouge-albuma*²² földrajzilag visszakereshető helyek imaginatív megjelenítését kínálja, és a tér-idő vonatkozásában hasonlóan jár el magával ragadó, ugyanakkor megrendítő önéletrajzolásában, a *Wonderland*-ban is.²³ Philippe Chappuis és a Képregényszerzők Svájci Szakmai Egyesületének elnökeként Tom Tirabosco is részt vett az École supérieure de bande dessinée et d'illustration de Genève megalapításában.

3. Protestáns szervezetek képregényhasználata

Éppen a fentebb már említett Exem egyéb munkáira nézve jól látszik, hogy nemcsak a népszavazások kapcsán kapnak a genfi képregény-

20 MAKSA, *Képregények kultúrák közti áramlatokban*, 94–95.

21 Ariel HERBEZ, *Interview Tom Tirabosco*, Dossier de la bande dessinée (DBD) 8. (2000/ szeptember), Cahier 2 (Dossier Zep – Invité Tirabosco), 41–48.

22 Tom TIRABOSCO, *Carouge*, Ville de Carouge, Carouge (Genève), 2004.

23 Tom TIRABOSCO, *Wonderland*, Atrabile, Genève, 2015.

plakát-rajzolók megbízásokat, hanem egyéb kampányokban, például nemzetközi szervezetek vagy helyi civil szerveződések kommunikációs gyakorlatában is rendszeresen részt vesznek. Találkozhatunk nem egy olyan esettel, amikor protestáns szervezet adott megbízást képregény(plakát)-rajzolóknak.

1989-től kezdődően öt olyan kampánya volt a genfi Protestáns Szociális Központnak (Centre Social Protestant), amely nagyrészt képregényplakátos közegben épült ki, de egyéb hordozókat is megmozgatott.²⁴ Ezek háttéréről és megvalósulásáról Ariel Herbez is ír a genfi képregényplakátról szóló könyvében.²⁵ Ebben a szerző megemlíti, hogy a nyolcvanas évek végén a szervezet újonnan kinevezett kommunikációs felelőse, Jean-Luc Haering szakított a Központnak az ő elmondása szerint „idejétmúlt, érzelgős és lelkiismeret-furdalást keltő” kommunikációjával²⁶ és a képregényplakátokat középpontba helyező kampányokba kezdett (az adományozók kaptak egyéb képregény-tárgyakat, képregényes bélyegeket, levelezőlapokat és borítékokat is). A médiaválasztás a szervezet szempontjából sikeres volt: a kampányok idején négy év alatt hatvan százalékkal nőtt az adományokból származó bevétel, miközben a svájci jótékonyági szervezetek összességét tekintve átlagosan tizenegy százalékkal csökkent. A képregény alapú médiaközvegek jó választásnak bizonyultak: segítették az asszociációs hirdetési kommunikációs stratégia helyébe lépő, elsősorban a megnyilatkozásért felelős iránti szimpátiakeltést és a médiaközönséggel való közösségteremtést célzó kommunikációs stratégiát, ugyanakkor használatuk nem került sokba. Hasonlóan számos más civil szervezethez, a Protestáns Szociális Központnak sem voltak anyagi lehetőségei egy tömegmédiakampány finanszírozásához. Kis példányszámmal és nem óriásplakátokkal kellett hatást elérni, a feltűnő képregényplakátok erre alkalmasnak bizonyultak. Ariel Herbez ezzel összefüggésben idézi fel azt az esetet, amikor Jean-Claude Mayor, a *Tribune de Genève* újság-

24 Ilyen volt például az Exem alkotásaira épülő 1992-es kampány, amelynek központi eleme egy olyan képregényplakát volt, amely a PSZK tevékenység típusait, szolgáltatásait mutatta egy *ligne claire* stílusú képszovegben, az elidőzést segítő tabuláris kompozícióban, amely különféle lehetséges befogadási útvonalakkal és „bejáratokkal” a PSZK sokszínű tevékenységének különféle oldalait tematizálta. A plakáttal is együtt jelent meg egy levelezőlap-sorozat, amely külön-külön az egyes tevékenységeket ábrázolta. A plakát visszakereshető *Mars, mois du Centre Social Protestant* címmel Exem honlapján az *Affiches* szekción az 1992-es évnél (<http://www.exem.ch/archives.htm>).

25 HERBEZ, *Affiche BD*, 53–54., magyarul ezekről még röviden: MAKSA, *Változatok képregényre*, 104–105.

26 HERBEZ, *Affiche BD*, 53.

írója a lapban is beszámolt arról, ahogy „földbe gyökerezett lába” egy GPSZK-plakát előtt.²⁷

A Genfi Protestáns Egyház és a Calvin09 Emlékév Egyesület megbízásából született egy olyan képregénynaptár Kálvin születésének ötszázadik évfordulójára, a *Calvindrier 2009*, amely azon túl, hogy egybegyűjti a Kálvin-év genfi eseményeinek főbb adatait, tizenöt genfi képregényrajzoló alkotásaival illusztrált ismeretterjesztő szövegeket is magában foglal. Olyan „Képes Kálvin Kalendárium” tehát, amely kortárs genfi rajzolók Kálvin-ábrázolásait tartalmazza. A kiadvány bevezetője reflektál a genfi (képregény)plakát hagyományára és helyi beágyazottságára, valamint a Genfi Protestáns Egyház viszonyára mindehhez, és magyarázatot is kínál arra a sokféleségre, amelyet a Kálvin életének vagy gondolkodásának bizonyos jellemzőit kiemelő rajzok kínálnak.²⁸ Ha a genfi médiakulturális előzményekre és kortárs viszonylatokra tekintünk, nem meglepő a médiaválasztás és az, hogy a plakáthagyományt figyelemmel kitüntetett genfi egyház képregényrajzolókat kért fel. Innen nézve a Kálvin-évhez és Genfhez valóban jobban illeszkedik az egypaneles képeket, illetve képszovegeket tartalmazó asztali vagy falinaptár és honlap, mint mondjuk egy Kálvin cselekedeteit elbeszélő képregényfüzet. A *Calvindrier* egyfelől tehát programajánló, amely nyomtatott hordozón és webes felületen is létezett 2009-ben. A nyomtatott képszoveg számos helyen a (ma már nem létező) hiperdokumentum felé irányítja befogadóját, bevezetője elengedhetetlen kiegészítőként említi a Calvindrier-honlapot (az ismeretterjesztő szöveg nagy része csak a honlapon volt olvasható). Másfelől a nyomtatott és a honlap-változat is a naptári emlékeztetés mellett képregényes módon alakítja a Kálvinra emlékeztést.

27 *Uo.*, 54.

28 Idézet a bevezetőből: „A Genfi Protestáns Egyház, mivel a kulturális és politikai plakát köztársaságunkban jól meggyökerezett hagyományára érzékeny, felkért közel tizenöt genfi képregényrajzoló nőt és -rajzolókat. Ők kíváncsiak és érdeklődve fogadták el ennek a Kálvin-naptárnak a kihívását [...]. Minden rajz egy-egy jegyzet, amely szabadon idézi föl Kálvin életének vagy gondolkodásának egy-egy aspektusát.” [A szerző fordítása.] Az eredeti szöveg: „Sensible à une tradition déjà bien ancrée dans notre République par l’affichage culturel et politique, l’Eglise protestante de Genève a donc sollicité une petite quinzaine de dessinatrices et dessinateurs de BD genevois. Avec curiosité et intérêt, ils ont accepté de relever le défi de ce Calvindrier [...]. Chaque dessin illustre avec liberté de ton une notice qui évoque un aspect de la vie ou de la pensée de Calvin.” – Az eredeti idézetben szereplő *affichage* szó egyszerre utal a plakátok készítésére, nyilvános elhelyezésére és magukra a plakátokra is. A Calvindrier nyomtatott változatának adatai: l’Eglise protestante de Genève, *Calvindrier 2009 – Calendrier du 500e anniversaire de la naissance de Jean Calvin*, Olivétan, 2008.

A képregényes emlékezhellyé válásnak több típusa is létezik,²⁹ ezek közül a *Calvindrier 2009* arra az esetre jó példa, amikor képregényművészek egy csoportja olyan kollektív munkát, gyakran antológiát és/vagy kiállítást hoz létre, amelynek egy történelmi esemény vagy szereplő áll a középpontjában, és a rajzolók hangsúlyozottan saját nézőpontjukból, saját viszonyukat az ábrázolthoz világossá téve alkotják meg az emlékezés tárgyát. A Kálvin János születésének ötszázadik évfordulójára kiadott genfi képregénynaptár reflektál a képregénymédia közegének azon sajátos kulturális változatára, amelyben létrejött, hiszen a helyi képregényplakátos hagyományból építkezik. Jeles genfi képregény(plakát)rajzolóként kanonizálja az alkotókat, ugyanakkor képregényes módon adja meg a tiszteletet Kálvinnak: az ábrázolthoz való viszony hangsúlyozásával különféle Kálvin-reprezentációkat hoz létre.³⁰ A képregénynaptár Kálvin-ábrázolásai grafikai stílusukkal és olykor tematikus elemeikkel is utalnak az egyes képregényrajzolók munkáira. Tom Tirabosco alkotásainak visszatérő kacsafigurája Kálvin mellett tűnik fel, a képregényes koncerttudósításokat rajzoló Zep az elektromos gitáron játszó Kálvin alakját mutatja meg a zsoltárokról szóló ismeretterjesztő rész illusztrálásakor, a polemikus közéleti képregényplakátjairól híres Exem a Szervét-estet dolgozza fel. A képregényplakátokhoz hasonlóan a *Calvindrier 2009* képei is meglepni, elidőzésre késztetni, kíváncsivá tenni akarnak. Néha egészen merész megoldásokkal találkozunk: ilyen például a karneváli jelenet az iskolaalapítás kapcsán (Aloys munkája), a Kálvin házasságáról szóló, komikus képregényeket idéző rajz Buche-től, vagy Pierre Wazem metaképe, amely a képi ábrázolásról szóló részt illusztrálja, és végül talán az egyik leghatásosabb: Frederik Peeters munkája, amelyen a szörfdeszkás Kálvin alakja az eleve elrendelés kérdésköréről szóló szövegre irányítja a figyelmünket.

„*Titeuf rencontre Calvin*”, azaz „*Titeuf találkozása Kálvinnal*” – ezzel a címmel található meg az interneten is a genfi Reformáció Nemzetközi Múzeumának (Musée international de la Réforme) egyik eseménye. A polemikus karikatúrakultúra előzményeinek tekintett szatirikus

ábrázolások a 16–18. századi hitviták idején a tárgya annak a 2013-as kiállításnak,³¹ amelyhez e képregényes múzeumpedagógiai akció kapcsolódott. A *Titeuf* című kölyökképregény-sorozata révén népszerűvé vált, korábban már többször említett Zep vezetett műhely gyerekek számára a Reformáció Nemzetközi Múzeumában.³² Ugyanitt, a 2013-as kiállítás után egy évvel szintén (elő)képregényes vonatkozású volt Rodolphe Töpffer édesapja, Adam Töpffer képzőművész karikatúráinak bemutatása.³³

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a kálvini protestáns szervezetek is részt vesznek a Svájci Államszövetség által hivatalosan is „élő hagyománynak” tekintett genfi rajzolt plakát és képregény kultúrájának közvetítésében, alakításában, továbbörökítésében. Továbbgondolásra érdemes kérdésként vetődhet fel, hogy vajon a „felesleges” vonalaktól, árnyékoktól és árnyalatoktól, színváltozatoktól idegenkedő, világos vonalvezetés esztétikájának, a *ligne claire* letisztult stílusa elterjedésének, valamint újra feltalálásának és sajátta tételének, ami Exem és Zep munkáiban és azok fogadtatásában is megmutatkozik, nem éppen a protestáns hagyomány által alakított genfi szellemiség kedvez? A képregény és képregény alapú médiaközegek mindennapi életbe való, ilyen mértékű beágyazottsága, a képregényművészet és -média vitázó, politikai-közéleti, egyúttal a *civic education* programokban és akciókban is megmutatkozó pedagógiai és andragógiai használata vajon szintén nem ebből a protestáns szellemi közegeből eredeztethető?

29 A képregényes emlékezhelyek lehetséges tipológiájáról bővebben DUNAI Tamás, *Keretek között: a képregény mint a Kádár-kor emlékezhelye = Kultpontok. Emlékezhelyek a magyar populáris kultúrában*, szerk. DUNAI Tamás – OLÁH Szabolcs – SEBESTYÉN Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012, 99–107., illetve MAKSA, *Képregények kultúrája*, Debrecen, 2012, 64–66.

30 A *Calvindrier 2009* részletesebb elemzését korábban itt végeztem el: MAKSA Gyula, *A Calvindrier és a genfi képregényplakát*, Mediárium 2010/1–4., 17–22.

31 *Enfer ou paradis: aux sources de la caricature. Exposition du 16 octobre 2013 au 16 février 2014*, <https://www.musee-reforme.ch/fr/enfer-ou-paradis-2013>.

32 „*Titeuf rencontre Calvin*” avec Zep. Az eseményről készült fotósorozat a múzeum honlapján itt tekinthető meg: <https://www.musee-reforme.ch/fr/media/15/multimedia>.

33 *1814, premières genevoises? Caricatures d'Adam Töpffer*, Exposition du 1er octobre 2014 au 1er février 2015, <https://www.musee-reforme.ch/fr/Adam%20Töpffer>.

Ferenczi Zoltán

HOL VESZÍTETTÜK EL A TÖRTÉNETÜNKET?

Gondolatok a reformáció tükrébe pillantva

Történetvesztett nép lettünk.

Miközben számos szoboravatás, templomfelújítás, impozáns ünnep és díjátadás tanúskodik a centenárium közeledtéről, addig mindazok, akik szívügyüknek gondolják a reformáció szellemi örökségének megőrzését, újra és újra beleütköznek a kérdésbe: mit is jelent a 21. század küszöbén, itt, Kelet-Közép-Európában, nemzetünk kulturális egy- és sokszínűségében a reformáció értékvilága. A válaszok közötti eligazodást az is bonyolítja, hogy egészen ellentétes érték- és érdekcsoportok képviselői emelik fel a szavukat a 16. század nagyjainak örököseiként. Árnyalja a képet továbbá az is, hogyha tágitjuk a horizontot, és pillantást vetünk más népekre, országokra, kultúrákra. Ha valaki veszi a bátorságot – mert ehhez bátorság kell –, és túllát az Öreg Kontinens határán, bepillant az Újvilágba, a közel- és távol-keleti, valamint afrikai egyházak életébe, drámai kontraszttal fog találkozni.

Amikor az Egyesült Államok ateizmusának egyik fellegrárában, Chicagóban járhattam, meghökkentő kettősséggel talákoztam. Míg az ottaniak vészharangot kongattak a „Krisztus utáni korszak” beköszönte okán, addig én olyan virágzó keresztyéniséget pillantottam meg ebben a „tragikus hanyatlásban”, amelynek csak a szilánkjai is jelentős átalakulást eredményeznének a mi kultúránkban. Meghökkentő volt találkozni az adakozás felelősségével, vagy megérteni az USA sokat vitatott közel-keleti politikájának teológiai vonatkozásait. Egyre érdekfeszítőbbé vált Stephen Hawking (az ateizmus pápájának) multiverzum-elmélete is, amely végső soron az ominózus és megfoghatatlan M-elmélettel mégiscsak az istenkérdésre keres válaszokat. Ebben a városban működik a világ egyik legnagyobb gyülekezete, a Willow Creek, amely vasárnaponként forgalmi dugót okoz a nyolcsávós autópályán rendőri forgalomirányítás ellenére. De ami talán a legjobban meglepett, azt a mélyszegénység „no go” zónájában láttam: három baptista templom hívogatta a híveket egymás tőszomszédságában, ugyanabban az utcában. Ez is az amerikai ateizmus.

Ott értettem meg valamit, amit itt, Európában soha nem tudtam volna megfogalmazni: amíg Amerikában mintha az ateizmus is keresztyén alapokon működne, addig nálunk olykor mintha még az egyházaink működésében is a marxizmus ismertetőjelei lennének beazonosíthatók.

Amíg az ugyancsak szekularizálódott Lajtán túli hétköznapi emberek látják az egyház hasznát (lásd például szociális ágazat), addig a rendszerváltó országainkban egyre komolyabb akadállyá válik az egyház számára önmaga értelmezhetővé tétele.

Talán itt rejlik a gyökere az egyházaink bizonyítási kényszerbe burkolózott heroikus erőfeszítésnek. Féltő ijedség és tisztelet ébred annak láttán, ahogy egy-egy lelkész az önsorsrontás határát súrolva áll bele a terhek igájába – családjával, gyermekeivel együtt.

Am olykor mintha ezek az erőfeszítések is szétmállanának egyházaink önértelmezésének őrlődésében. „Nemrégiben egy, a közéletben régóta magas pozícióban ténykedő, elkötelezett református egyháztag így fogalmazott: a református egyház a Kádár-rendszer utolsó feltöretlen záránya a magyar társadalomban. Lehetséges ez annak ellenére, hogy a mi lelkületünk, a református lelkület diametriális ellentéte annak? Nem annak ellenére – éppen azért lehetséges! Ismert, szörnyű kép a rabé, aki egy idő után szeretni kezdi brutális börtönőrét, sőt, végül már azonosul vele, saját magával szemben is őt képviseli.”¹ Ugyanilyen izgalmas dilemmát vet fel a református egyházban az a püspöki rendszer is, amely nemcsak a reformáció értékvilágától idegen, de még a Bibliától is, s ellentmondásossága csak nagy gondolati ívek megtételével tompítható. (Tudjuk, hogy kényszerű egyházszervezeti változtatás megjele- nése az ellenreformáció utáni időszakra tehető. A püspöki rendszer célja az volt, hogy a katolikusok mellett az evangéliumi hitű egyházak is tárgyalóképesek legyenek az uralkodóval.) Az episzkopalizmus jelenkori idegenszerűségét mi sem ábrázolja jobban, mint a Magyarországi Református Egyház jelenlegi zsinat lelkészi elnökének tizenöt évvel ezelőtti első püspöki programja, mely gerincét épp e rendszer felszámolása képezte – óriási támogatottság mellett.

Ez is a reformáció komolyan vételének része...

Eközben, amíg az európai „keresztyénység” haldoklásáról egyre lehangelőbb közérzet és adatsorgyűjtemény árulkodik, addig a világ más kontinensein virágzó krisztuskövetéssel találkozunk. Mi több, gyakran robbanásszerű egyházi ébredést látunk. Egy indiai lelkész, aki tucat-

1 ZALATNAY István, *A magyar református lelkiség jövője*, Sárospataki füzetek 21. (2017/1.), 86.

nyi gyülekezetet vezet, fogalmazott így: „Nem tudunk lépést tartani a Szentlélekkel.” Mindezt pedig egy olyan országban, ahol a Krisztus-követés gyakran von maga után radikális kiközösítést, amely munkanélküliséggel, az élelmiszerforrások vagy ivóvízkészlet elzárásával is együtt járhat. De megemlíthetjük a kopt mártírok esetét is (rögtön hozzátevé azokat a tízezreket, akiknek mártírságáról semmit sem mondanak az európai hírcsatornák), akik ha megtagadták volna a Krisztusba vetett hitüket, még mindig életben lehetnének. Emlékezzünk meg a nigériai Boko Haram-diktatúra tragikus népirtásáról is, amelyek során a diktátor pribékjei ezerszámra mészárolják le manapság is a keresztyén családok férfi- és nőtagjait, valamint gyermekeit. Lássunk túl a médiumok egyszer használatos reklámvilágán, halljuk meg azoknak a százazreknek, millióknek segélykiáltását a világ többi tájáról, akiket munka- és haláltáborokba hurcolnak, nyilvánosan kivégeznek, elletetlenítenek, megkínóznak pusztán azért, mert keresztyének lettek.

Amikor a reformáció ünnepére gondolok, bennem egyre hangosabb az a hang, amely túlmutat a református egyház intézményes határain. Jóllehet szilárd meggyőződésem, hogy az a teológia, amelyet református vagy presbiteriánus néven ismert meg a világ, közelebb visz a Szentírás által felmutatott evangéliumi hit világához, és szent büszkeséggel tölt el Kálvin újrafelfedezése Amerikától a Távol-Keletig, mégis az az alap, amelyre építve magam református lehetek, elsősorban az élő Istennel való kapcsolatban gyökerezik. A közösségvállalás szintjén így legelőször azokkal, akik szeretik és követik Jézus Krisztust, s csak ezután a keresztyénség szűkebb családjával, a számomra legfontosabb felekezettel, a református egyházzal. Mert mi, reformátusok is katolikusok vagyunk, csak nem rómaiak. [A görög *kat'holosz* szó eredeti jelentése: egész szerinti, az egész világra kiterjedő.] Ez pedig felelősséget is jelent. Azok felé is, akik a világ más táján követik az Urat, nem ritkán – ahogy jiedt leleplezettséggel meg kell vallanom – sokkal hitelesebben, mint én.

Ma az Isten történetével (*missio Dei*) foglalkozó teológusok egyhangúlag vallják, lejárt az a kor, amelyben az európai keresztyénség vallási exportja hitelesen képviselhető lehetne.² Félek, ma már sokkal inkább nekünk kell „visszatanulni” a keresztyénséget Távol- és Közel-Keletről, meg Afrikából. Felforgató volt az első alkalom, amikor ez a mondat megfogalmazódott bennem. A reformáció ünnepén nem tudok elvonatkoztatni ettől a gondolattól.

2 David BOSCH, *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, Harmat-PMTI, Budapest, 2005.

A távoli testvéreimre gondolva újra és újra felteszem a kérdést: vajon mi az az erő, mely miatt mégis megéri vállalni ezt az áldozatot? Mi az, ami egy ember életében erősebb és fontosabb, mint a saját élete?! Különösen is megterhelő ez a kérdés a pazarlás általunk is ünnepelt kultúrájában, amelyben a fogyasztás olyan mélyen ágyazódik bele az időbe zárt világunk birtokolni akarásába, hogy teljesen megfélemez az arról, hogy milyen törekeny is az élet. Egy-egy családi gyászeset alkalmával gyermekem rémülettel szembesülünk ezzel. Amikor kényszerűen odaállunk az élet és halál mezsgyéjére, babonás fogadkozások között ígérünk meg mindenfélét annak, akit mások Istennek hívnak, majd szorongva rohanunk vissza a szerzés és birtoklás örömeinek világába a halál száműzésének kimondatlan vágyával. Van-e több, mint amit fogyasztunk...? A mindszenetek előestéje – merthogy október 31-ét követő nap „mindenszeneteké” – e kérdés belső feszültségére is rámutat.

A reformáció centenáriuma lehet, ünneprontó ez a gondolat. Ám ha az ünnepet [üdvnapot] komolyan gondoljuk, akkor szabadok lehetünk arra, hogy abban többet keressünk, mint ami a képek és szobrok vagy pályázatok világában megragadható. Ha bepillantunk a történelem Nagy Tanítómestere még résnyire nyitva hagyott műhelyébe, a reformáció ünnepén azzal a kérdéssel kell szembenéznünk: mi az, amit elvesztettünk ebben a fél évezredben? Ugyanis amit elvesztettünk, az forgatta fel gyökerestől a 16. századi Európát. A reformáció tükrébe pillantva épp annak az erőnek a hiánya fog visszaköszönni, amely korunk közel- és távol-keleti, valamint afrikai keresztyéneit valódi bizonyágtévökké [a szó eredeti, bibliai jelentése szerint: *mártírokká*] teszi.

Témánk szempontjából az egyik legizgalmasabb és legmeghatározóbb teológus, Lesslie Newbigin, több helyen is³ megfogalmazza azt a mélyebb okot, amely az egyházak elvilágiasodásához vezetett. Egészen a *cogitatio*ig érdemes visszamennünk.

Az addig soha nem látott tragikus veszteségekkel záródó harmincéves háborúban önkéntes katonaként szolgáló Descartes választ akart találni a tulajdonképpeni első világháború legnagyobb ellentmondására: miként lehetséges az, hogy az ellenséges országok papjai ugyanannak az Istennek a nevében áldják meg a fegyvereket és katonákat azzal a küldetéssel, hogy lemészárolják hittestvéreiket. Descartes dilemmája nem söpörhető az asztal alá, és nem fogható az egyház erejét meggyengíteni akaró elvilágiasodó értelmiség ármánykodására. Bár

3 Lesslie NEWBIGIN, *Foolishness to the Greeks. The Gospel and Western Culture*, Cambridge, UK, 1998.; Lesslie NEWBIGIN, *Evangélium a pluralista társadalomban*, Harmat, Budapest, 2006.

mi, lelkészek, szeretünk úgy visszapillantani a felvilágosodás korára, mint amelyben az ember istennélküliségre való törekvése körvonalazódik, néha nem árt szembenézni azzal, hogy ez a korszak egy újszerű teológiai kísérlet volt.⁴ Newton, Pascal és sokan mások Descartes-hoz hasonlóan Isten teremtvő valóságát kutatták a maguk területein.

Ám ahogy akaratlanul is az ember kerül a középpontba, az objektív és szubjektívabb tudás egyre jobban összegubancolódik, korunkra a bizonyítékokon alapuló tudás mágikus tekintélyt kap, s a tények és értékek (ez utóbbi tulajdonképpen a vallás) élesen szétválnak, s ez utóbbit a ma embere a magánszférába száműzi. Newbigan az alapproblémát abban látja, hogy az egyházak elkezdtek mindezt kiindulási pontként elfogadni, nem vették észre, hogy ezen az ösvényen csak vesztes csatába indulhatnak. A két fal (a Bastille és a berlini) leomlása között – ahogy a neves oxfordi professzor, Alister McGrath⁵ szellemes képpel szemlélteti a felvilágosodás és posztmodern közötti szellemtörténeti ívet – tovább árnyalódik a kép a kelet-közép-európai változásokkal. Amikor visszapillantunk a mögöttünk lévő fél évezredes útra, ezt a bennünket meghatározó szellemtörténeti ívet kellene együtt látnunk. Ugyanis mintha szem elől tévesztettük volna a történetünket, és azt, amiért itt vagyunk.

Mi, lelkészek, szívesen korholjuk a világot az elvilágiasodás látványos és ragacos bűnei miatt. De vajon mi magunk képesek vagyunk-e megjeleníteni azt a másik értékvilágot, amelyre nézve érdemes hátrahagyni ezt az ingoványost? Vajon nem magunkat ítéljük-e el, amikor mások felett ítélkezünk? Vajon nem az-e az elvilágiasodás, amikor az egyház döntési folyamataiban egyre kivehetőbbé válik az adott társadalom érdek- és értékválasztása?

Talán épp a reformáció ünnepe teszi különösen is kontrasztossá azt a teológiai látásmódot, amely a mennyiségek növeléséből (sok keresztség, sok konfirmáció, sok egyháztag stb.) akar egy sajátos minőséget – egyházat – megjeleníteni. A mennyiségek növelésétől minőségi változást váró letűnt filozófia (amit marxizmusnak neveznek) hátterével még hangsúlyosabban harsan fel a reformáció nagy kérdése: mitől egyház az egyház?

Fájón izgalmas rápillantani erre. Hiszen hazánk szellemtörténetében a reformáció olyan meghatározó dinamikát jelenített meg, amely talán soha nem látott társadalmi átalakuláshoz vezetett a kultúra, a tudományok, a művészetek, a közoktatás, a közélet, a társadalmi szerepek

területén – hogy a teljesség igénye nélkül csak a legismertebbeket citáljuk. Ebben az euforikus átalakulásban hazánk 90%-a lett reformált hitűvé a 16. század végére, mikor Rudolf – uralkodásának megkezdésekor – már mindössze három római katolikus főnemesi családdal találkozhatott, de a köznemesi és polgári családok között is csak elvétve akadt egy-egy római hitű.

Mindez akkor válik igazán sokatmondóvá, amikor kiemljük a „reformáció” kifejezést a hitújítás meghatározásának hamis jelentésűdéséből, és visszatesszük annak eredeti „vissza-formálás” értelmébe. Ugyanis a reformáció nem akart egyházszakadást. Luther számára elképzelhetetlen volt, hogy a római katolikus egyház feje tudott volna az egyház döbbenetes méreteket öltő pénzügyi és hatalmi visszaéléseiről.

Ám amikor a pénz és a hatalom jobban meghatározza az intézményes egyház viszonyrendszerét, mint a küldetése, valamit végzetesen elveszít. S erre a veszteségre nem könnyű rápillantnunk.

Mennyivel biztonságosabb az ünneplés. A nép készülődik is. A mindenszentek napja előestéjén, ahogy akkoriban a nagy tudományos tételeket közreadták, Luther is közzéteszi tételeit. Így kerül a 95 pont a wittenbergi vártemplom kapujára. A tömeg pedig sereglük az ünnephez.

Ünnepeljünk hát! Van is okunk rá. Van okunk belefeledkezni az évszázadok diadalittas hangulatába. Meg aztán valljuk meg, az ötödik centenárium mézámamos hangulatában ideig-óráig végre megfeleldkezhetünk jelen korunk kiábrándító valóságáról is. Ám az ünneplésben, a hömpölygő tömegben néhányan fennakadnak a 95 tétel némelyikén: vajon nem temettek-e maga alá bennünket is nagy bálványszobrai?

Ünnep van. De vajon nem olyan ünnep-e ez, mint Ezékiásé? Ezékiás király idejére Mózes rézkígyója (4Móz 21,4–9) – amely akkor és ott, mindent felforgató és életadó jel volt – mételyező bálvánnyá vált, amelyet végre össze kellett törni (2Kir 18,4). Isten népe beleragadt az *esemény* „tömjénezésébe” – ahogy a szentíró fogalmaz –, s eközben elvesztette magát a *történetet*.

Talán csak túlélni akarunk. Pedig Isten nem fogja számon kérni tőlünk a statisztikai adatainkat, sem az intézményrendszerünk nagyságát, vagy a hittanórák számát, a választói névjegyzékeket, a költségvetési adatokat, a népegyházi mutatóinkat, még a konfirmandusaink számarányszámát sem. Isten egyetlen dolgot kér majd számon tőlünk: a hűségünket. Ugyanis mindaz, amit a növekedés oltárán a siker reményében mágikus révülettel feláldozunk, nem kizárólagos jelei az áldásnak.

4 David BOSCH, *Believing in the Future. Toward a Missiology of Western Culture*, Trinity Press International, Pennsylvania, 1995.

5 Alister McGRATH, *Az ateizmus alkonya*, Szent István Társulat, Budapest, 2008. 11–14.

Különös, hogy a mi egyházi kultúránkban csak a gyülekezet létszámának szaporodása jelenik meg „áldásként”. A csökkenés – amely lehet a minőségi elköteleződés jele is, ahogyan azt a gyülekezetépítéssel foglalkozó teológusok leírják – már nem. Mert a sok lett a „jó” és a kevés pedig a „rossz”.

Fontos észrevennünk, hogy a Bruce Barton múlt századelőn írt művében⁶ gyökerező sikerteológia (*prosperity theology*) sok megnyilvánulásában hasonlít a kelet-közép-európai növekedést óhajtó egyházi törekvések megnyilvánulásaihoz, ám ez a szemlélet egészen más kiindulási ponttal, értékvilággal és célkitűzésekkel rendelkezik. Míg az amerikai „businesskereszténység” az áldás jelét látja a növekedésben, éppen ezért radikálisan ragaszkodik az értékeihez (például hitvallások, teológiai színvonalasság, lelkészek és presbiterek felkészültsége, szolgálata, az Istentől elkért látás stb.), addig mintha mi úgy látnánk, hogy a növekedés elérésével *teremthetünk* értéket. Ezért oly gyakori a mi missziói felfogásunkban az a gondolat, hogy mi szeretnénk *rávenni* embereket arra, hogy templomba jöjjenek.

Nem vitatom, hogy nincs ebben semmi rossz szándék. Sőt! Ám Jézus nem azzal küldi el az Övéit, hogy „*menjete el, és legyetek sokan*”, hanem hogy „*menjete el és tegyetek tanítvánnyá minden népeket*” (Mt 28,20).

Annak kifejtése, hogy miként lehet értelmezni a népek [τα εθνη: etnikumok] kollektív jelentését, nemcsak az individualista kultúránk gondolati horizontját haladná meg, hanem e tanulmány kereteit is. Ám korunk keresztényei nem mindig szembesülnek azzal sem, hogy a tanítvánnyá válás olyan szintű attitűdváltást jelent, amelyet még a magunk életében sem vagyunk képesek megjeleníteni, nemhogy másokéban. Az eredeti ógörög szövegben éppen ezért nincs is ott a „*tegyetek*” kifejezés! A szentírás betű szerint annyit ír, „*tanítványozzatok*” [μαθητεύσατε]. Ez a parancs megerősíti azt az Írást átszövő általános tanítást, amely szerint az egyház lényege az a titokzatos Istenre hangolódás, amelyben különös csodaként a transzcendens [a tapasztalhatón túli] elkezd tapasztalhatóvá válni. A hitnek ez a kegyelmi csodája nem imitálható emberi erőfeszítésekkel. Ugyanis a misszió nem térítés (nem az a célja, hogy *rávegyünk* embereket valamilyen vallásos aktivitásra), hanem küldetés...

Itt feszül egymásnak a ránk bízott örökséggel összefüggő kétféle értelmezés, s nyomja rá bélyegét az egyházak életének mindennapjaira. Nem is olyan egyszerű kérdés, hogy mi is az a tradíció, amit tradálni

(továbbadni) kell. Jézus ugyanis nem egyházat hoz létre – pláne nem egy intézményrendszert –, hanem egy olyan közösséget, amely érti, éli és továbbadja az Ő üzenetét a világban. Ám a Krisztus-követők évezredes történetében újra és újra összemosódik a hagyomány és a szokás, és nem ritkán ez utóbbi kerekedik felül.

A reformáció mai örököseinek ez épp olyan nagy kísértése, mint a korabelieknek. Vajon mi az, amire eredeti örökségként tekintünk, amelynek megőrzésére vállalkozunk? Ezért az egyház – különösen a reformáció egyházai – nem hivatkozhatnak az évszázadok óta felhalmozott kulturális kincsekre, énekkincsre, épületekre, még akkor sem, ha ezek impozáns önvalójukban valóban tiszteletet parancsolnak. Az egyház hagyománya nem lehet más, mint az, amit Jézus az apostolokra bízott. Ezt kell „beleélni” az adott kultúrába úgy, hogy Isten országának megjelenése mindenki számára érthető és jól érthető legyen.

Itt jelenik meg a mindenkori egyház egyik legfájdalmasabb kérdése: melyik a mi történetünk. Ugyanis az egyház történetét nem mi határozzuk meg. Nekünk abba csak belesimulni lehet. Ez az egyház engedelmessége.

A mindenkori egyház válaszában ott lüktet a hit és kultúra tánca, az egymásba ölelkezéstől az eltávolodáson, az egymás lábára taposáson és lökdösődésen keresztül egészen egy-egy elhált éjszakáig. Isten népe történetén így végig tekinteni egyszerre drámai és felemelő. Legalábbis ilyen képet ad nekünk a Szentírás. A reformátorok egyházkritikája semmi ahhoz képest, ahogy a szentírók látni engedik Isten népének, sőt a legnagyobbak bűneit, botlásait, generációkon átívelő rémtetteit. Ilyen a mi történetünk.

Érdekes lehet Niebuhr klasszikus könyve⁷ alapján felidéznünk a mindenkori egyház kultúrához való öt lehetséges viszonyulását. Ezek közül ma egy olyan világkép narratívája bontakozik ki előttünk, amelyben egy Istentől egyre távolodóbb kultúrában fuldokló egyház még egy utolsó figyelmeztető kiáltást intéz a ninivei pusztulásba omló társadalomhoz végső intésként. De vajon ez krisztusi [felkent] prófétaság, és Isten országának [az Ó- és Újszövetség nyelvén: királyi uralmának] megmenekülést adó meghirdetését jelenti? Vagy inkább leleplezi a bennünk szunnyadó Jónást, aki inkább dühöng az árnyékot adó növény kornyadásán, mintsem hogy „Isten városának” (Jón 3,3), Ninivének és az ott lakó emberek és állatok megmentésére igyekezze (Jón 4,10-11)?

6 Bruce BARTON, *The Man Nobody Knows*, Braunworth & Co., New York, 1924.

7 Richard NIEBUHR, *Krisztus és kultúra*, Harmat, Budapest, 2006.

A mindenkori egyház legnagyobb kérdése, hogy képes-e Isten országát képviselni és megjeleníteni a világban. Úgy benne élni a világban, hogy eközben ne süllyedjen bele. Furcsa kort élünk. Miközben az emberek nagy része elég nagy mellénnyel utasítja el Istent (vagy valamit, amit az Ő nevével kapcsolatban ismerni vél), aközben talán soha nem tapasztalt heveséggel és kétségbeeséssel keresi Őt. A posztmodern embernek jóformán már az is elég, ha valakitől viszonylag hihető megerősítést kap a *hitében való hithez* valamilyen ezoterikus könyvből.

Lesslie Newbigin tanítványa, a kanadai missziológiai professzor, Michael W. Goheen nem véletlenül világít rá arra, hogy Isten egy történetet tár elénk.⁸ Az Ő történetébe hívja be népét. A nemzetségtáblázatok ismételtetése, a nagy történetek újbóli elbeszélése nem színpadias elem. Isten népének – a Biblia által megjelenített leírások szerint minden népnek – az a küldetése, hogy megértse, jól értse ezt a történetet, és beálljon abba. Az *ubi Petrus, ibi Ecclesia* (ahol Péter [a pápa], ott található az egyház) gondolat reformátori reflexiója szerint ugyanis ott van egyház, ahol Isten története zajlik, és nem ott zajlik Isten története, ahol egy épületre kiírják, egyház.

Maga a szép magyar szó is erről árulkodik, hiszen az egyház kifejezésünk nem az egységről beszél, ugyanis a szó gyöke a régi „*igy*” szó szentet [bibliai értelemben Isten számára elkülönített] jelent. A reformációban semmi más nem történik, mint ezzel a bibliai alapgondolattal való drámai szembenézés. Ma is erre van szükségünk.

Olyan korba léptünk, amelyben nem az az elsődleges problémánk, hogy az emberek eltávolodtak a különböző felekezetektől – még akkor sem, ha úgy érzékeljük, az emberek Istentől távolodtak el. Látna korunk felfokozott istenkeresését, ez a következtetés maga mögött hagy néhány további kérdést. Ám ha a missziót olyan küldetesként látnánk, mint ahogy azt Jézus a hegyen épített város és a véka alá nem rejtett mécses képében elénk adja, akkor az Istentől eltávolodó emberek látványa nem elkeseredésre, csüggedésre vagy jónási ítélkezésre sarkall bennünket, hanem a ránk bízott értékvilág még elkötelezettebb képviselőit, felmutatására: „Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthető el a hegyen épült város. Lámpást sem azért gyűjtanak, hogy a véka alá tegyék, hanem a lámpatartóra, hogy világítsa mindenkin a házban. Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat” (Mt 5,14–16).

8 Michael W. GOHEEN, *A Light to the Nations. The Missional Church and the Biblical Story*, Baker Academic, Michigen, 2011.

Ez az egyetlen küldetésünk. Ez a misszió. Ezért nem az egyháznak van missziója, hanem Isten missziójának van egyháza.

A nagyobb probléma tehát nem a társadalom elvilágiasodása, hanem a szekularizáció másik oldala. Az egyházi. Félek, nem állnak messze a valóságtól azok a kritikák, amelyek az egyház működését görcső alá véve megállapítják, hogy olykor az egyház működésében is kivehető az egyéni teljesítményen alapuló, fogyasztói kultúrába ágyazott, intézményi fenntarthatóságra törekvő, üzleti, érdekalapú működés jelei. Néha talán jobban, mint a világért önmagát feláldozó Krisztus-test. Mintha mi magunk sem vennénk észre, hogy amíg önmagunk megmaradásáért küzdünk, a lényeket – a lény(eg)ünket – veszítjük el, s ezzel a történetünket is. Az önmagáért élő egyház önmagával hasonlik meg. Ez a legrámaibb meg hasonlítás.

A reformáció pünkösdhöz hasonló kirobbanása, nem módszereiben, kommunikációjában, pláne nem az egységes öltözékben, szóhasználatban, de még csak nem is a teológiai egységében, legkevésbé erős intézményszerűségében hordozta erejét, hanem a hűségében. A reformáció áttörését – sok más mellett – az okozta, hogy a reformátorok meghallották koruk emberének kétségbeesett kérdéseit, és ezekre érthető, korrekt és megélhető teológiai válaszokat adtak. Különös, amikor a reformáció örököseiként a 16. század emberének adott válaszokat visszhangozzuk – ami persze a 21. században alig érdekel valakit –, miközben hagyjuk, hogy az emberek egyre reménytelenebbül keressék Isten megtapasztalható országát, azt az értékvilágot, amelybe belekapaszkodva végre békességre, reményre és vigaszra lelhetnek.

Ünnep van. Ám az ünnep [’idnap; üdvnep’] minősített pillanat. Benne rövid időre összeér a menny és föld, s valami átélhetővé válik az ember számára abból a csodából, amelyre talán generációk óta vágyik. Az ünnep – a valódi – ezért erőforrás. Ennek átéléséért van értelme visszaformálódni (re-formálódni) Isten Igéjéhez. Legelőször nekünk, hívő embereknek, hogy aztán mécsesként utat mutathassunk azok számára, akik éheznek és szomjúhozzák ezt a fajta igazságot.

Ám ha az ünnep valódi, szent bizonytalansággal kell feltekintenünk arra, Aki megerősít vagy megítél bennünket. Ma is... S ha az egyház Ura bűneink ellenére megerősít bennünket, megmaradunk. Ha az ítélete marad rajtunk, akkor nem biztos. De akár így, akár úgy tesz (Ő szabad erre), reakciónk csak ugyanaz lehet, mint anno: jelen állapotunkból visszaformálódunk (reformálódunk) az eredeti küldetésünkhöz, és hogy újra feltegyük a valódi kérdést: „Mire tanít ezzel Ő bennünket?”

Engem mindig csak átvettek az istenek, miattuk vagyok földönfutó. Persze nem mutatom nekik a fogam fehérjét, hadd etessenek, simogassanak, de ha hátat fordítanak, akkor harapok, lapok, gyűlölem őket.

Ez az, megharapni, szétépteni, eltüntetni mind!

Tűnj innen, te kutyák szégyene, a saját fajtádat bántani! Mi, kutyák össze kell fogjunk, segítsük egymást ahogy tudjuk. Nem a gazdákra mutogatni!

Hiába akarod megharapni, eltüntetni őket, úgy tenni, mintha nem lennének. Nekünk kellene, tőlünk ne vedd el őket!

Amikor befogtak minket, úgy féltem, hogy majd megvesztem, de az egyik isten az ölében tartott, simogatott, és végül elaludtam. Megmagyarázhatatlan, földöntúli boldogság volt. Ha nincsenek istenek, csak elképzeljük őket, még akkor is csodálatos, ... még csodálatosabb, mert mi teremtünk ilyen szépet ...

Ááá, hogy unom az ilyen prédikációkat, te is olyan eszemment jótekingodó vagy, mint azok a röhejes, vegetáriánus kutyák. Jobban tennéd, ha magadért harcolnál!

Nézd meg, engem egyre nagyobb összegekért cserélnek el, több versenyen nyertem, világot láttam, az utódaim benépesítik a földet, a nevem beírták a fajtam történelem-könyveibe. Élem az életem, mert nincs semmilyen rét a halál után.

Ne áradozz itt nekem!

Pedig én oda megyek.

Tiszteletem Öreg!

Tompá Andrea

Omerta. Hallgatások könyve

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2017

Bányai Éva

BŐBESZÉDŰ (EL)HALLGATÁSOK

Tompá Andrea ez év júniusában megjelent harmadik regénye, az *Omerta*. *Hallgatások könyve* méltó folytatása a korábbi kettőnek, *A hóhér háza* (2010) és a *Fejtől s lábtól*. *Kettő orvos Erdélyben* (2013) című nagy sikerű prózaműveknek. A folytatás nemcsak a különböző regényszereplőkre vonatkozó intratextuális utalásokban merül ki (nevek és viszonyok hálózatában), hanem Kolozsvár terének újbóli megképzése révén is. A korábbi két regénynek is Kolozsvár volt a főszereplője, a Tompa-szövegekben a múlt század elejének és végének köztes terei egymásra montírozódtak; az *Omertában* a centrumból a perifériára irányul a perspektíva: Kolozsvár külső terei kerülnek a középpontba, a térénnummal, a konkrét földdel kapcsolatos viszonyban: az évszázadokra visszavezethető kolozsvári múlttal rendelkező Hóstat, a földész közösség, illetve a szintén Kolozsváron kiteljesedő autodidakta rózsanemesítő egyén kereszteződése, hibridizációja, több szinten létrejött egymásba folyása, fonódása révén.

Négy elbeszélő hangját halljuk a nagy hallgatásaik, belső csendjeik közepette: a brutális férje elől megszökő, a negyvenes éveikhez közeledő

széki asszony, Szabó Ződ Kali az első megszólaló, aki gyerekkori, a hóstátiaknál eltöltött cselédkorszakát nem feledve gyalogol be toronyíránt harminc kilométert Kolozsvárra, maga mögött hagyva a szintén nagy múltú és nagy hagyományú Szék községet, családját, férjét, hogy az általa amúgy nem túlságosan kedvelt, hiszen annak csak a perifériális terét ismerő városban új életet kezdhesen. A második megszólaló az a középkorú férfi, akihez Kali a cselédvásáron elszegődik: a regényben Décsi Vilmosnak keresztelt rózsanemesítő, a „békási varázsló”, s vele kapcsolatban a legnagyobb jóindulat és fikcióteremtés ellenére sem tudok elvonatkoztatni a (nem csak Kolozsváron) közismert Palocsay Rudolf személyétől. A legpontosabb referenciákért ajánlom az olvasók figyelmébe Bodor Ádám interjúkötetét, *A börtön szagát*. (Ő volt az a figura, aki kijárta, hogy a fiatal rendszerváltók időnap előtt kiszabaduljanak a szamosújvári börtönből. De nemcsak ez – a Tompa-regényben értelemszerűen nem említett – helyzet teremti meg a jelzett művek közötti intertextualitást, hanem a negyedik elbeszélő is a szamosújvári fegyházban húz le néhány év börtönt.) Betartva a lineáris sorrendet: a harmadik narrátor egy fiatal hóstáti lány, Butyka Annuska, aki egy véletlen malőr révén a békási varázsló bűvkörébe kerül és a (regény) történet végéig ott is marad. A negyedik megszólaló Butyka Annuska nővére, az alkoholista, lányait molesztáló és bántalmazó apa elől a katolikus rendházba, a Rózsafüzér Társaságba menekülő Butyka Rozália, felvett nevén Eleonóra OFM ferences nővér. Négyük összefüggő, időnként egymást átfedő, megkérdőjelező, kiegészítő elbeszéléséből, párhuzamos történeteiből áll össze az *Omerta*, a hallgatások könyve. E narratív technika ismerős a *Fejtől s lábtól* (és persze sok más) regényből is, vagyis hogy több szereplő ugyanazt az időszakot, helyzetet, eseményt, történetet a saját perspektívájából látja és láttatja, és a párhuzamosan vagy akár közösen megélt történésekre eltérően s egymást kiegészítően reflektál.

A megidézett kor a romániai ötvenes évek, a Gheorghe Gheorghiu Dej-korszak a maga fordulataival, skizofrén léthelyzeteivel, átmeneti periódusaival együtt. A makrovilág történései kihatnak a mikrovilágra: a politika, az épp zajló történelem beszívárog, vagy egyenesen irányítja a szereplők mindennapi életét, mind a négy narrátor érintve van valamilyen szinten, de főként Décsi Vilmos, aki az új rendszer kedvezményezettjévé válik, és Eleonóra, a rendszer által ártatlanul elítélt áldozat szerepében. Szabó Ződ Kali csak közvetett módon érzi a politikai/ideológiai váltásokat és annak Décsi életében végbemenő szerepét, ez utóbbi miatt viszont mindez az ő helyzetére, „rendezetlen magánéletére” is

kihat. Butyka Annuska hóstáti/földész mivoltában lesz a kommunista rendszer áldozata: mielőtt – a regény végebeli appendix jövőre vonatkozó „tanúságai” alapján – lebontják házukat, előbb „elveszik a földet”. Ez is korabeli, geokulturális szóhasználat, hasonló az „elveszik a villanyt” idiómához, amely szintén értelmezhető rendszeralakzatként: egyrészt az államosítás, másrészt a kísérleti állomás, Décsi Vilmos nemesítő hobbijának a kiterjesztése az oka, a „direktívák elaborálása”, ahogy a kolozsvári hóstátok s olykor konkrétan a hóstátiak megsemmisítése elkezdődik az ötvenes évek derekán. Décsi tulajdonképp ugyanúgy használja és kihasználja a hóstátiak földjét, amely a lelkük része is, mint Butyka Annuska testét-lelkét is. (Az előző Tompa-regényekhez hasonlóan itt is nagy szerepe van a testpoétikának, egy másik írás célja lesz a rózsamotívum kifejtése, szexuális konnotációinak az értelmezése is.)

A négy megszólaló hangja, elbeszélése, megszólalási módja különböző, de nem elkülönülő: a köznyelv, a mindennapi beszélt nyelv képződik meg a maga fordulataival, a magyarosított, részben átírt vagy úgy hagyott román szavakkal, kifejezésekkel. Leginkább Décsi Vilmos elbeszélésében követhetjük az egyéni átpolitizálódásnak, az ideológia nyelvbe való beszűrődésének folyamatát: Décsi „Pártvilívé” válása a nyelvet is megváltoztatja.

Décsi narratívája némiképp önmagamentésként is olvasható, ehhez már az első mondatai is elég erős táppontot adnak, ugyanis az ő könyve, elbeszélése azzal kezdődik, hogy a Szekuritátén tett vallomásáról beszél. A Majális utcai Szekuritáté-székház – amely az ötvenes években Bodor Ádám szülőházának tőszomszédságában helyezkedett el – viszsztatérő motívum, a két Butyka-lány elbeszélésében is fontos teret kap, konkrétan külső és belső perspektívában: Annuska kívül várja, hogy nővéréről valamilyen hírt kapjon, Rózsika, vagyis Eleonóra nővér pedig ott kezd el bevallani mindazt, amit el sem követett, s amiért majd elítélik tizenkét év börtönre. Ez egy másik, bő terű rétege a regénynek: az a tudathasadásos helyzet, melyet az ötvenes évekbeli ideológiai fordulat létrehoz a szereplők külső-belső életében, s itt nemcsak a felsorolt főszereplők életeiről van szó, hanem a Décsi-narratívából kibomló kolozsvári értelmiségi körök, társadalmi és művészi rétegek elkülönülő és mégis egybefolyó világáról is. Décsi elbeszélése révén rálátást kapunk a MAT (vagyis az akkor létrehozott Magyar Autonóm Tartomány) kialakulásának körülményeire és közvetlen hatásaira, ahogyan ez a kolozsvári magyar kulturális és oktatási intézmények megszűnését vagy Marosvásárhelyre való költöztetését eredményezte. Mint már jeleztem,

Décsi Vilmos alakját nehezen lehet elválasztani Palocsay Rudolf figurájától, de a többi szereplő a Décsi-narratívában a saját nevére fut (például Jordáky Lajos, alias Lali vagy Bubi, Szabédi László, Mogyorósi Sándor – alias Alexandru Moghioros –, Poór Lili, Sütő András, Balogh Edgár stb., de – *A hóhér házához* hasonlóan – ma is élő személyek neve is felbukkan: például Kállai Miklós, Dávid Gyula, ki-ki az '56-os vagy egyéb eseményekben betöltött szerepében említve). De szerepet kap a Földes-ügy is, valamint Kádár '58-as romániai látogatása, és számtalan, most általam fel nem sorolt (köz)történet. Egyfajta panoptikum képződik meg, minden korabeli szereplő megjelenik, aki számít, inkluzíve a szerző apja, nagybátyja (akiknek *A hóhér ház*abeli szerepük megkerülhetetlen), de az Eleonóra-fejezetben a *Fejtől s lábtól*ból is ismert, *A hóhér ház*ában is szerepet kapó orvosnő is megemlítődik: Kocka, dr. Constantinescu, Neumann Erzsébet stb.

Décsi figuráján keresztül, belső monológjai és az őt körülvevő szereplőkkel, például Jordáky Bubival (neki Lali) való párbeszédei révén áll össze tablóképpé a Bolyai Egyetem megszüntetése (pontosabban összeolvasztása), a magyarországi '56-os forradalom előzményei, alakulása, majd hatása, Szabédi öngyilkossága, a letartóztatások, kivégzések korszaka. Vagyis a totalitárius hatalmi rendszer kiteljesedése, de nemcsak a tettek, hanem a nyelv és a beszéd szintjén is: a kimondott/leírt szavak vagy éppenséggel a hiányuk, s mindezek értelmezése alkotja és határozza meg az új és folyton változó rendszert.

Skizofrén a rendszer, skizofrén állapotok uralják a regényszereplők tereit, gondolatait, s a négy narrátor, vagyis a főszereplők mintha nem a saját életüket élnék (ezt a maguk szintjén mind szóvá is teszik), egyfajta más-állapotban vannak, a mindenkori közteség terében – Kolozsvár peremén, de a Főter viszonylatában. Nem értik a maguk életét, de a Másikét sem: az omerta, a beszéd eltiltása/letiltása, de amúgy is a hiánya, a kommunikáció hiánya, meg-nem-értés, egymás melletti létek, létezések jellemzőek erre a világra.

Ezek a közös toposzok, amelyek összefogják a regénybeli szereplőket (a szerelmi és családi kötelékeken és a Kolozsvárhoz való tartozáson túl): az egyedüllét, a társas magány, hárítás, hallgatás, elhallgatás, a beszéd mögötti csend és persze a rózsza. Saját rózsavilágába menekül Décsi is, csak a rózsáival törődik, az egyetem megszüntetésekor a kis mikrorózsavilágával tudja párhuzamba vonni a nagyvilág eseményeit. De a rózsanemesítés – melynek révén (utópikus álm) Erdélyt tündérországgá akarja nemesíteni – közvetett eredménye a Kolozsvár szélén

létrehozott Stáció, melyet ma is Palocsay-kertként emlegetünk, a „Stațiunea de Cercetare Horticolă”, vagyis „Növénykutató Állomás”, s amely Stáció létrejötté nemcsak Décsi Vilmos életét változtatja meg, önmaga stációit járva, hanem a közvetlen kapcsolatain kívül (vagyis a széki család Kali és a hóstáti Annuska) több kolozsvári hóstáti család életét is, kilépve a fikcióból, de benne maradva a regényvégi appendixben: máig meghatározóan. Életük stációit mesélik el a narrátorok, „mert aki nem mondja el maga, ahelyett elmondja más. S abban nekem nem lesz köszönet” (133) – idézem Décsi Vilmost a megszólalása kezdetéről, de később is szóba kerül, hogy (részben saját önéletrajzaiból összetevődően is) milyen vastag *doszárja* van, Eleonórának viszont nem adják oda az ítéletét megindokló *doszárját*, nehogy rehabilitációért folyamodjék. Elorzott életek sorozata – a *Sinistra körzet* óta tudjuk: akinek üres a *doszárja*, az olyan, mintha nem is létezne. Mindegyik narrátornak fontos, hogy elmondhassa/leírassa a történetét, traumáját: „Ha leírom, jobban el tudom felejtani” (507), mondja Eleonóra könyve.

Traumatörténeteket fog össze az *Omerta*, Kolozsvár és lakói ötvenes évekbeli és azóta is meghatározó traumáit, s kilépve a fikcióból és a regényértelmező szerepemből, emellett nem tagadva a szubjektivitását: Tompa Andrea regényeit olvasva sokszor volt az az érzésem, hogy – szintén Bodor Ádámot idézve – „mintha mindez velem történt volna meg”, a Hóstát leírásával, azaz a Tompa-féle megkonstruálásával pedig sokunk családtörténete, nem csak *egy családtörténet vége* képződik meg.

Vida Gábor

Egy dadogás története

Magvető Kiadó
Budapest, 2017

Szilágyi Szilvia

TESTBE ÍRT TÖRTÉNELEM, TESTBE ÍRT TÁJ

Vida Gábor *Egy dadogás története* című legújabb műve minden elegáns kategóriától eltekintve egy kudarcha fulladt Erdély-regény helyett álló családtörténet. Ha tetszik, pótlék. A nagy regényt megírni a szerző számára ugyanis több okból is lehetetlen; egyrészt mivel az életre kelt nyelv eltéríti az efelé irányuló törekvéseit, másrészt mivel az erdélyiség örök talányként, megfoghatatlan, átláthatatlan szakrális élményként éri, melyet hiába tapasztal meg, egyszerűen kisiklik a kezei közül.

Erdély-regénnyel egyébként is annyian próbálkoztak, hogy mostanra elcsépelte vált: „Erdély ma már egy kisregény csupán, zsugorodik, és unja mindenki, elege van belőle, fárasztó, lerágott csont, és miközben a múlta meg a hagyományokra épülő jövőt firtatjuk, mindenki elfelé tart” (26–27) – írja Vida. Eltekint tehát a gyerekkori történetcsíráinak kliséitől, az elfeledett erdélyi kincsektől vagy a Greta Garbo-kalapban kapáló nagymamától, az összeférhetetlen paraszti és polgári kultúra egyvelegétől, melyben mintha mindig önmagát írná, és egy vallomásos jellegű emlékiratot, családtörténet barkácsol össze, dadog el. Bizonytalan hangon, önreflexív módon ír, élcelődik írásművészetén, „akadozásain”, egyszerre szeretne sokat mondani, csapongásainak azonban csak a kronológiára való törekvés és a tematikus fejezetek szolgáltatnak némi keretet. A közel négyszáz oldalas regényben elfér történelem, val-

lás, gazdaság, szociográfia, oktatás, katonaság, sport, de a központi helyet a címben is jelzett „dadogás” foglalja el, a félelem, a megaláztatás okozta egyetemes lelkiállapot, amelynek okai Vida szerint a kommunista rezsimben és annak traumáiban, valamint a földrajzi koordinátákban keresendők.

A szerző lélektani regényt alkot, elmélyülten analizálja családtagjai pszichés aberrációit és annak lehetséges magyarázatait a nagyszüleiig visszamenőleg, miközben saját életrajzát is görgetve folyamatos önvizsgálatot tart. Vida alapvetően két csapásirányt jelöl ki művében: a kommunizmusban élő erdélyi-partiumi család férfi, valamint női tagjainak életvitelét, ezek frusztrációit és menekülési útvonalait mutatja be, amelyek a generációs különbségek ellenére olyan hasonlóan alakulnak, hogy nemek szerinti sorsminták jönnek létre.

A férfiak a rezsim megaláztatásai miatti tehetetlenségükben az italozásba menekülnek, szuicid hajlamú alkoholistákká válnak. Az elbeszélő apai nagyapja, Joszip Vida, ha lerészegedik, mindig öngyilkossággal kísérletezik, a nagybátyja, Tom borjúlánccal akasztja fel magát, míg a másik nagybácsi, Will titokban abban reménykedik, hogy erdei kamikazeakciói során felfalja egy medve. Aki nem a pohárhoz nyúl vagy vet véget idő előtt az életének, annak pszichés problémákkal kell együtt élnie, a testbe írt történelem nyomon követhető: az elbeszélő anyai nagyapja, a székely Gyurikabácsi inszomniában szenved, és minden éjjel beleveti magát a földművelésbe, apját pedig a hatalomtól való örökös „intellektualizált” rettegetése meghunyászkodó, passzív életformára kényszeríti: „Apám fél, mert tudja milyen világot élünk” (41); „apámnak látszólag semmiről sem volt saját véleménye” (8). A férfiak tehát csak akkor lesznek képesek néhány pillanatra kiszabadulni a rendszer által felépített kulturálatlan, unalmas egyhangúságból, ha valamilyen pótcselekvéshez nyúlnak: isznak, barkácsolnak, borászkodnak, az erdő járják vagy sportolnak.

Az ugyancsak sérült, gyenge idegzetű elbeszélő a vadonban, a természetben találja meg a deprimáló lakótelepi környezet alól felszabadító alternatív világát, ugyanakkor a sport, az olvasás és emlékiratírás is egyfajta meditációként értelmezhető a számára. Noha az erdő az elbeszélőnek idilli közeg, az indiánjáték helyszíne, a regény egyidejűleg elvégzi az Erdélyről kialakult nosztalgikus-mitikus képek dekonstrukcióját is, letörli a napszemüvegre rátapadt csillagösvény porát. A táj ugyanis a regényben nem csak békés, biztonságot árasztó terepként jelenik meg, de a domborzati viszonyok lesznek azok, amik determinálják

a pszichét is: a testbe írt történelem mellett a testbe írt táj is jelentős szerephez jut tehát. A köröskisjenői (Chişineu-Criş) apatikus vidék, az alföld alapvetően sivárságot, közönyt, gyökértelenséget hordoz magában, „itt nincsen semmi” (252) – mondogatják, de az erdélyi Barót (Baraolt) sem feltétlenül a Tamási-, Dsida-, Áprily-, vagy akár Jékely-féle vadregényes tartomány: brutális, rideg környezetnek bizonyul mindkettő, amely nem képes megteremteni az otthonérzetet az elbeszélő számára: „Nem otthonos világ, de az volt az otthonom” (48). Ilyen módon a Magvető által közreadott kötet borítója szándékoltan hamis elváráshorizontot támaszt az olvasó felé, az ikonikus fenyvesek ugyanis ironikusan az el nem készült nagy Erdély-regény ígérétét sugallják, noha az elbeszélt cselekmény nagy része nem Erdélyben, hanem Románia laposabbik felén, az Arad melletti településen játszódik.

A még emlékiratait írogató gyermek sokáig nincs is tisztában az erdélyiség fogalmával, egy darabig abban a hitben él, hogy nyaralásai helyszínén, Barótban mindig meleg van, csak jóval később, az egyetemi éveitől kezd számára körvonalaázódni az a világ, melyet azután azonban dadogás nélkül képtelen lesz szavakba önteni.

Ezen a pszichés eredetű „dadogáson” egyedül a nők képesek némileg felülemelkedni. A kallódó, italba menekülő férfiak helyett ugyanis a családői szerepet az anyák kénytelenek magukhoz ragadni, jól jelzi dominanciájukat, hogy mindenkit női vonalon tartanak számon. A létrejött feminin világot leginkább az elbeszélő székely származású édesanyján, Violetán keresztül ismerhetjük meg. Az anya, akinek életprogramja a „rendes család” látszat fenntartása, a saját normalitáskényszerének rabja. Perfekcionizmusa, beteges, már-már önkínzó munkamorálja, amely egy alkalommal arra készteti, hogy a nyaralás elviselhetetlen könnyűsége elől hazameneküljön eperlekvárt főzni, sokat elárul a lakótelepi társadalom destruktív hatásáról, ahogyan epekrízise és örökös takarékoskodása, az éhhaláltól való félelme is ennek az öröksége. A családban betöltött pozíciója, erős jelleme, szívóssága nem egyfajta női őserőből, sokkal inkább boldog tudatlanságából, jóhiszeműségéből származik, nem érti a kommunista hatalom működését, így nem tart tőle, ezáltal az nem is képes olyan jellegű hatást gyakorolni rá, mint a család „megbénult” férfi tagjaira.

A mélylélektani fúráson kívül lényegében egy vázlatos regénnyel számolhatunk, az elbeszélő folyton magyarázatokat keres a család egyes tagjainak erkölcsi-morális zavaraira, ok helyett mégis inkább az okozat-ra helyezi a hangsúlyt. Olykor ugyan felbukkan egy-egy szociografikus

betét is, de Vida ezeket kevésbé árnyalja, egyedül a kisiskolás román–magyar konfliktus ismertetésére, valamint a székely anya magyarságának kétes megítélésére fordít több figyelmet, a román–magyar–szász együttélés például teljesen hiányzik társadalomrajzából.

Ugyanez elmondható a történelmi beágyazottságról is. A Szabad Európa Rádió titokban való hallgatása, a titkosrendőrségtől való félelem, a kishatárforgalom, a „menni vagy maradni?” kérdése ugyan megidézi a szocialista miliőt, de az egész történelmi szál kissé szegényesnek bizonyul a lélektani boncolgatás mellett, az elbeszélő nem bővíti ki egyéni tapasztalatokkal a kommunizmusról általánosan alkotott képet. Az egész történelmi keret szüleink meséjeként hat, akik bár leélték az életüket a kommunizmusban, mégis mindig ugyanarról a „sorban állásról” beszélnek. Éppen emiatt az akár gyengeségnek is betudható hiányosság miatt válik azonban hiteles családregegyévé Vida műve, hiszen éppen azokat a mozzanatokat emeli ki, amelyek sztereotipikusan ugyan, de mégiscsak jellemezték a kommunista évek mindennapjait.

A hitelesség az elbeszélői módon is nyomon követhető: „minden úgy történt immár, ahogy el tudom mesélni” (48) – olvassuk egy helyen, a narráció tehát a jelen pozíciójából történő visszatekintő értelmezés is egyben. Ez a típusú retrospektív elbeszélés akkor sem borul fel, ha lát-szólag a fiatal főhős beszéli el a történeteket, a gyermeki pozíció ugyanis illúzió, csupán felp próbálja a narrátor ezt a szerepet, elbújik mögötte, de valójában sosem alkotja meg a valódi gyermeki hangot, mely lényegében képtelen is lenne olyan fokú világlátásra vagy pszichoanalízisre, amellyel a regényben találkozunk.

Bánffy Miklós, Móricz Zsigmond, Láng Zsolt és még sorolhatnám. Ebbe a sorba akarta elhelyezni magát Vida Gábor is a tervezett nagy regényével, amelyet önérzetesen minden erdélyi író kötelességének érez letenni az asztalra. Vida azonban az írás folyamatában fokozatosan távolodik el ettől a nemes gondolatától. Erdély egy konstrukció, ébred rá, így inkább a szülőföldregény felé ragadja el a nyelv, egy megragadhatóbb, személyesebb történet felé. A nagybetűs Elbeszélést azonban nem sikerült megírnia, az Erdély-regény dadogás miatt elmaradt, nem úgy mondta el történetét, ahogyan akarta, megakadt és közbeszóltak a 20. század traumái, amelyekről azonban érzékletes leírást ad az *Egy dadogás története*.

Németh Gábor
Ez nem munka

Kalligram Kiadó
Budapest, 2017

Csuka Botond

A RÓKA KÁRT OKOZ

Németh Gábor a tavalyi év irodalmi eseményei közé tartozó *Egy mormota nyarat* követően kispróza-válogatással jelentkezett, tíz évvel *A tejszínről* után. Minden okom megvan azt feltételezni, hogy számos olvasó vette kézbe hozzám hasonló várakozással a könyvet az eddigi munkák, kiváltképp a legutóbbi regény után, amiben persze semmi meglepő nincs, ahogy abban sem, hogy a Németh Gábor-i szövegvilág otthonos szegmensei és stratégiai lépten-nyomon elő-előtűnnek, rájátszva ezekre a várakozásokra. *Mondatok pénzért* – áll a kötet alcímeként, utalva a szövegek minden romantikától kiüresített eredetvidékére, miközben persze a keretszövegek – és nyilván maga a cím is – némiképpen hatástanítják azt. Még akkor is megőrződik a feszültség cím és alcím között, ha a kötetet megnyitó és bezáró szövegekben kritikaként megfogalmazódó állítás, hogy tudniillik a szerző nem tud írni, és meg kellene tanulnia, egészen más kontextusban tűnik fel: a könyv elején egy korábbi szövege tárgyaként szereplő, sértett barátjával folytatott telefonbeszélgetést idéz fel, míg a kötet utolsó szövegében „az úgynevezett *tanítónéni*” „Ez nem munka!” megjegyzésére tér ki (228), melyet az oktató az iskolai sormintafeladat mellé vezetett fel annak idején.

A szövegek gondosan strukturáltak, három nagy egységük egy sokszínű, ám az egységeken belül szorosan összefogott és – a szövegek közötti keresztutalásoknak hála – a könyv egészét tekintve is egységben

tartott kötetet adnak ki. Ennek az egységben tartottnak részben oka a kötet egészére – motívumok, szereplők, helyszínek, témák révén – kiterjedő személyesség, vagy legalábbis valami olyasmi, amit az olvasás során annak tudhatunk be: „összegyűltek szövegek, és azt gondoltam, néhány közülük egymáshoz való, mert nagyjából az életemmel foglalkoznak” (9) – így a kötetet nyitó szöveg elbeszélője. Az is alátámasztja ezt a kötetrészekben átívelő egységet, hogy az első egység Privát nevű karaktere köré szövődő és a hetvenes évektől a nemzeti dohányboltok Magyarorszáig terjedő időszakban szétszóródó kisprózai olykor a harmadik egység bizonyos szövegeihez utalják olvasójukat, melyeknek egyes szám első személyű narrátora immár sokkal személyesebb és közvetlenebb hangot üt meg, egyes esetekben mintegy sugarakat vetve, ha tetszik, a műhelytitkokra is. Németh Gábor, persze ez tőle kevésbé meglepő, mesteri megfigyelő, a kötet csúcspontjain a részletek mégis sajátos könnyedséggel tárulnak fel, állandó egyensúlyban tartva a banálist és a sorsfordítót, a jelentéktelent és a húsba vágót – mintha utóbbi az előbbibe lenne csomagolva, s a legváratlanabb pillanatokban bugygyanna ki belőle, ám csak egy-egy pillanatra, úgy, hogy a legtöbbször észre sem vennék.

Sajnos azonban a második egység szövegei számos alkalommal odahagyják ezt a balanszírozást, és egy eltérő, nekem meglehetősen problematikusnak tűnő stratégiát választanak. E novellák egy-egy általános fogalom köré szerveződnek, melyek közül nem eggyel kövér bölcséleti tradíciók szakadnak a nyakunkba (katarzis, igazság, szabadság, ízlés stb.). Ez persze önmagában még nem jelentene gondot. Az már sokkal inkább, hogy a szövegek elbeszélője túl direkt, a kötetre jellemző személyest vagy partikulárist mintegy átugorva akar ezekről bölcselkedni. Ez történik például *Az állatokról, avagy megkértek pénzért* című írásban, ahol is az elbeszélő az állatmese műfaji tradíciójával szembeni ellenérzéseinek ad hangot, ám a megszólalás hangja valamiképpen eltorzul, a kitermelt szöveg pedig teljességgel mellőzi a Németh Gábor-i szellemességet: „Észbe vettétek már, hogy az »állat a mesében« visszavonhatatlanul passz? Ahogy Móricka elképzeli? Veszek egy állatot, aztán jól kitömöm 1 db tulajdonsággal, úgy, hogy majd' szétduzzan a varrásnál?” (69) A szándékosan rontott nyelv és otromba hang és szellemeskedő szövegelés azonban nem ér célt, és persze az sem segít, hogy az említett írás nagy ötlete, a moralizáló állatmese-hagyománnyal szembeni szubverzív geg kimerül abban, hogy a főszereplő kandúr egy félvilági alak gyanús üzemekkel.

Ráadásul, amennyiben az olvasó *Az igazságról* című szövegig lapoz, amely egy rasszista és homofób, bevándorlók elleni támadást állít a középpontjába, egy nem kevésbé moralizáló felhangokkal bír, az irodalom társadalmi-politikai impotenciája feletti sajnálkozásba fog ütközni, amit az tesz különösen kellemetlenné, hogy ugyanaz a Németh Gábor írja ezt, aki a *Mormotában* olyan érzékenyen és finom vonásokkal adott árnyalt látéletet az európai ideáloknak a bevándorlási krízissel és általában az idegenséggel való szembesülés következtében történő összeomlásáról. Ennek talán köze van annak az emlékeztető elbeszélőnek a kiiktatásához, aki megfigyelőként vagy voyeurként szervezte a regényben az elbeszélést, s aki helyett itt egy túlságosan közvetlen – ha lehetne ilyet még leírni, azt mondanám, indulatos – elbeszélői szólamot kapunk.

A katarziszról szóló szöveg hasonlóképpen feladja a prózát a bölcselkedésért, hogy aztán a görögök *alétheia* fogalmát megidézve közelítsen egy lehetséges megoldáshoz, feladva a fentebb említett balanszírozást is holmi sekélyes okoskodásért a katarzis és a giccs (és persze ekként maga a művészet és a szórakoztatóipar) mibenlétéről. És talán nem ez a megfelelő hely irodalom és filozófia kapcsolatának feszegetéséhez, de azt hiszem, ha egy irodalmi szöveg olvasása közben olvasóként azon kapom magam, hogy a szerző érvelésének megalapozottságán és következtetéseinek érvényességén töprengök, azaz ha a szépprózától idegen olvasási stratégiát hív elő a szöveg, akkor ott valami igencsak félrement. Ahelyett azonban, hogy műfaji skatulyákkal zsonglörködne, vagy e szövegek elhibázott szövegszervezési stratégiáit vagy logikai bakugrásait vizsgálnám tovább, azt hiszem, érdemes volna inkább azokat az írásokat elővenni, melyek ellenben működnek.

Legyen szó olyan kisprózai szövegekről, mint *A szabadságról*, amely a rendszerváltás, szerelmek, szakállfazonírozás mellett, mintegy félvállról, az olvasó ölébe ejti az anya elvesztésére való emlékezés súlyát, vagy olyan szövegekről, mint *A borzalomról*, mely a „halálról való képes beszéd föltartóztathatatlan és megszakíthatatlan giccsé” (107) válásával próbál kezdeni valamit Borbély Szilárd öngyilkosságán keresztül; Németh Gábor ezeket a szövegeket képes *esszéizálni*, értve ezalatt azt, amit Gyergyai Albert valahol a kulcslyukon át a végtelenre vetülő pillantáshoz hasonlított. Igen, az egyes és az általános ósdi problémájáról van szó, de – úgy gondolom – a fenti szövegekkel egybevetve mégiscsak ezen fordul meg a dolog. Balanszírozás, ismét.

Hasonlóképpen, *A méltóságról* című szöveg Eörsi Istvánon keresztül képes mondani valami igen lényegeset egy gyakor volt, s talán ismét

egyre ismerősebb nyelvi helyzetről, ahol a megszólalás lehetősége véte-
tik el azoktól, akik nem a kiszabott kódon akarnak írni vagy beszélni.
Németh világosan fogalmaz egy rég elfeledett irodalmi vitához fűzve
kommentárt, ahol is Eörsi fiatal költőként „tulajdonképpen ugyanazt
a nyelvet használta, mint a többiek, a hazugságát, mert nem volt más ne-
kik, azt lehetett látni, érezted, hogy nincs más, az összes többi betű el
van véve, vagyis a betűk megvolnának, ám bizonyos sorrendjük ki van
tiltva az örökkévalóságból, de valamilyen okból csoda történt, mert
Eörsi mégis magát mondta ki a hazugság nyelvén” (119). Éppígy a min-
dennapokban kopódó nyelv mérgezetségét ragadja meg *A némaságról*,
amely a cigányviccek embertelenségéről ír megejtő pontossággal és
kíméletlen önreflexióval: „A porrajmos és Tatárszentgyörgy nem tette
elmesélhetetlenné a brutális cigányviccet, egészen egyszerűen azért,
mert a porrajmosnak vagy Tatárszentgyörgynek nincsen semmiféle
nem-cigányok által megosztott, tehát közössé vált vagy akár csak annak
hazudott tapasztalata, durván fogalmazva, a nem-cigányok társadalmá
még az emberi élet szentségének ügyében sem képes érdemi közösséget
vállalni a cigányokéval. Pontosabban szólva csak akkor képes, ha ezt
rituálisan teheti meg, adományok meg ilyesmi szónoklatok formájában,
mint ez az enyém is” (141).

Talán a kötet harmadik egységébe szorított szövegek a legszemélye-
sebbek, egyes szám első személyű elbeszélőjük is ezt erősíti. Németh
Gábor (próza)világának olyan ismert színhelyei telnek meg e helyütt
ismét élettel, mint a Bambi, de szép számmal találni a budapesti hétköz-
napokból vagy kísérteties álmvilágokból megelevenedő jeleneteket
is, ám a szerző nem marad adósunk a rá jellemző laza eleganciával és
szellemességgel sem: „A halál nyilván a 11:08-as pomázi busszal érke-
zett, matt fekete esőkabátban, a kabát övét gusztustalan pedantériával
becsatolta, holott nincs fölöslegesebb egy matt fekete esőkabát övénel,
nem beszélve arról, hogy maga a becsatolás, az öv hosszának helyes
megválasztása és rögzítése önmagában kizár az emberi társaságból, és
a téboly előszobájába tessékel, pedig erre a célra önmagában ott van,
hogy te vagy a halál” (183).

Németh Gábor új kötete több egybeválogatott írások gyűjteményé-
nél, még akkor is, ha bevallása szerint meglehetősen prózai a keletkező-
sük története. Az *Ez nem munka* kivételesen átgondolt és következetes
szerkesztésnek köszönhetően lesz konzisztens szövegegész, amely mo-
tivikus és tematikus keresztutalásokkal biztosítja, hogy az olvasó keresz-
tül-kasul bebarangolja a kötet passzázsait, melyeket – a megszólalások

különbözőségei ellenére és a fentebb említett kivételektől eltekintve
– valami személyesség, vagy, ha ez talán átgondolatlan kijelentés volna,
egy sajátos perspektíva is mindvégig meghatároz.

Egressy Zoltán

Júlialepké. Harminckét vallomás

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2017

Varga Kinga

LEPKESZÁRNYON

Egressy Zoltán *Júlialepké – harminckét vallomás* című kötetében semmi
sincs a véletlenre bízva. Az olvasónak óvatosságnak kell lennie, mert ha
nem vigyáz, könnyen félrevezetve érezheti magát. Már az alcímbe-
megjelölt *harminckét* mennyiségjelző sem stimmel, a három fejezetet
magában rejtő kötet összesen harminc írást tartalmaz tíz-tizenkét-
nyolc eloszlásban. Ez a kedves játszadozás jellemzi végig a szöveget.
Mit is tartunk a kezünkben pontosan?

Az egymástól független írásokban az alapszituáció szerint (ezek
a legkönnyebben feldolgozhatók) az általában nőnemű elbeszélő egyes
szám első személyben szerelmi érzéseit tárja fel a „másik”-nak, az egyes
szám második személynek, vagyis „hozzád” beszél, a kapcsolat keletke-
zésének, beteljesülésének pillanatában, vagy befejeződése után, néha
több évtizeddel is. Ezek az asszociációk csalódást fogalmaznak meg
a régebbi kapcsolatról, vagy egy most létesült kapcsolatban gyógyítják
a régit. Kivetített időpillanatot jelenítenek meg, mely csak az elme kusza
futamaival magyarázható, a ki-nem-mondás előtti pillanattal: „Nem

tudtam soha senkivel megbeszélni a dolgokat úgy, mint veled. [...] Látod, jelen időben mesélem, mert itt vagy velem, hozzád beszélek, gondolkodom, minden miattad van, hogy mit szölsz hozzá, ugye ügyes vagyok, jókat csinállok, te is úgy gondolsz, neked készül minden mozdulat és pillanat, nagyon hiányzol, biztos azért keresem a bajt egy ideje, hogy vége legyen a szenvedéseimnek” (86).

Azonban nem kizárólagosan női, szerelmi csalódásokat feltáró írások sorjáznak egymás után, még ha ebből van is a legtöbb. A kötet egyik alkotóeleme az elbeszélőmóddal való játék, ezért fordul elő, hogy van hagyományos egyes szám első személyű elbeszélés is (*A halhatatlan*) vagy olyan, ahol pontosan nem lehet eldönteni, ki beszél kihez, a szempontok váltakoznak (*Jössz, mint az élet, Valle della luna*). Ugyanígy találunk férfiúi lélekhangot (*Kicsi világ, Entrektikum*) és anya-lánya vagy fivér-fivér elrontott kapcsolatának kétoldalú megvilágítását. Előbbi illetően egy-egy novella tartalmazza a különböző szempontokat (a *Luca képe* a lányét és a *Familiaritás* az anyáét), utóbbinál egy íráson belül egymást követi a két elbeszélő fivér szempontja (*Hegymolás*). Nő-férfi szerelmi történet kétoldali megvilágítása is helyet kap a kötetben (*Hibát hibára, Kicsi világ*). Van, hogy tipográfiailag különülnek el a beszédhangok, akár úgy, nem is tudjuk egészen biztosan a megszólaló kilétét (*Krokodilkönny klub*), akár dalszöveg (*Összesítés*) vagy a villamos hangosbemondójának (*Permet*) megidézésével. Az érzések feltárása többször kap egyéb kinyilatkoztatási keretet, csattanóként derül ki ugyanis, hogy az illető diktafonra mondja fel érzéseit szerelmének (*Összesítés*), máskor pszichológusához/pszichiáteréhez beszél (*Álmos utas haragja, Valle della luna*), vagy éppen a papnak gyón (*A halhatatlan, A szultán táncolója*). A legutolsó novellában (*A szultán táncolója*) egy prostituált tesz valamást gyónatópapjának, szent és profán találkozik így, talán nem véletlenül éppen ez a befejező írás.

A kötet *vallomások* alcíme végig fogva tartja az olvasót. Az „én” a „másik”-nak tárulkozik ki, ami akár eleget is tehetne ennek a műfaji meghatározottságnak, de sokkal inkább kísérletezésről van szó. A tematikus próbák – mint a szerelmi vallomás, szülő-gyermek, testvéri feltárulkozás egymásnak vagy külső segítőnek (pszichológus, pap) – mind a lélek belső megnyilvánulásának lehetősége, akárcsak maga az írás. A kötet számtalan önreflexív utalást tesz az írás aktusára akár tematikusan (*Csak még olvasom*), akár motivikusan (visszatérő vonat- és villamosutak allúziója *Esti Kornélra*), illetve direkte az írói hagyományozódás is megjelenik: Szép Ernő, Ady, Kölcsey, Thomas Mann és áttételesen

Kosztolányi. A formai megoldásokban is érződik a szándék a vallomás megjelenítésére, erre néhány szövegnél a bekezdés nélküli gondolatfolyam utal, illetve a szöveg egészében elírások, elütések vannak, melyek azt sugallják, hogy mindez egy elme szüleménye, és ez jelentheti az elbeszélő én bomlottságát, illetve az írói önreflexivitás megnyilvánulását is. Az egyes írások pontos műfaji meghatározása is kérdéses lehet: novellák, esszék, töredékes vallomások? A cselekmény mellékes, fontosabb a benyomás, de például a *Mikor még feleséges voltál* című írás történetet mesél el, hosszabb, mint a többi. Egy plátóinak induló, majd megvalósuló, ezért csalódást okozó szerelem története egy lány szemszögéből. Vagy ilyen a *Kicsi világ*: egy felnőtt nő idézi fel, hogyan molesztálta a szomszéd férfi gyerekkorában, és ez milyen lelki sérüléseket okozott neki. Az *Entrektikumban* férfi ad számot egy festőnőhöz fűződő rövidebb viszonyról. Általában azonban az induló narratívát elviszi, elmosza a fantázia: nem fejeződnek be a történetek, inkább csak elkezdődnek, és motívumokban térnek vissza egy másik írásban. Nem azonosíthatók a szereplők, nincs is nevük, minden belül születik a lélekben, a gondolatban.

A kötetet a *Most érsz mellé, Majd kiszellőztetsz* és *Júlialepke* fejezet-címek tagolják. A *Júlialepke*, a kötet címadó írása eltér a többitől, melyek a szabad asszociáció kellemes következményei. A kékeszöld pillangókkal díszített könyvborítót is ez a novella ihlette. Ez a lepkefajta – derül ki a szövegből – a hüllők, így a krokodil könnyével táplálkozik. Sokáig kell várnunk a megfejtésre, mert csak a sorrendben huszonötödik írás adja meg a magyarázatot, egyben visszautal a legelső írások egyikére (*Krokodilkönny klub*). A címadó kulcsnovella női hangot szólaltat meg a tendenciának megfelelően, és a kötet legjobb írásai közé tartozik. Tematikusan párnovellája a *Tátorján*nak, egy húsevőnövény-fajtát központba állító szövegnek. A kékeszöld színről eszünkbe juthat a tenger is, amely szintén visszatérő témája és motívuma a kötetnek. Ugyanis az összes beválogatott szöveget visszatérő motívumok hálózák be a direkt, egymásra felelő szövegek mellett. Állítható, hogy a kötet a novellafüzér műfaji kereteit tölti ki, az *Esti Kornélra* való explicit utalások is ezt támasztják alá.

Motivikus, tematikus összefüggést egyrésről pszichés sérülések tudományos vagy nem tudományos körbeírása, megnevezése adja: kényszerbetegségek, szorongásos tünetek, fóbiák, az ikertestvériség félelme, vágya, gyilkossági kényszer, gyerekkori lelki traumák, kapcsolatfüggőség, valóság és fikció összekeveredése, félelem a víztől, a tenger utáni

vágy, az álom. Ezek explicit körbeírása megerősíti a bomlott elbeszélő én és az írói tudatosság kettősségét.

Tényszerűen is vannak összecsengések, a már jelzett párnovellák vagy újraírt történetek. Például a plátói szerelem képzeletbeni megragadása (*Hibát hibára*) és valósággá válása (*Mikor még feleséges volt*). A felütés, a *Simona hazavisz bármikor* a tengert helyezi központi helyre, melyet néz és segítségével szerelmi bánatot felejt az elbeszélő: „kisétáltam a partra. Közel volt, pár lépés. Úgy forrongott a tenger, pillanatnyi szünet nélkül, ahogy mindig, jónak mondom, te itt vagy állandóan, én is láttam már ilyet korábban, az óceán volt, az Atlanti, de nem így emlékeztem rá. Először azt hittem, a kimerültség miatt esik ez is rossz, mint a hold halványsága, mérges voltam magamra, amiért butaságok bosszantanak, aztán elkezdtem félni a morajtól, ellenségesnek éreztem, most innen fentről nem tűnik veszélyesnek, egészen békés, de akkor ott számomra maga volt az örület. Öt perc után nem bírtam hallgatni tovább, befogtam a fületem, észrevettem, hogy pánikszzerűen kapkodom a levegőt, gyorsan elindultam” (9–10). A motívum többek között a *Sajnosban* tér vissza, az utazás ismétlődését is megjelenítve, amely szintén fontos eleme a kötetnek. A szerelmes fél visszaemlékszik régi csalódására, szerelmére, körutazást tesz, és mindezt sok évvel később idézi fel, utalva a ciklikusságra is, mely a kötet egészére is értendő: „Itthon már nem kerestelek. Gondoltam pedig, hogy elmesélem, mi volt, miután hazahúztál. Aztán mégse. Minek? Gyakorlatilag azóta van egy ilyen körforgás bennem, sajnos. Ez is, látod, így följön néha, például most, pedig nem tegnap történt, huszonvalahány éve is megvan már. [...] Valami csak változott a régi időkhöz képest. Mindig van fejlődés” (333–334).

Nyelvújítási szándékkal nagyon sok új szót alkot a kötet, és többnyire ezekhez kapcsolódnak a történetek. A „telifón” *Az áruló* című, kicsit kötetidegen sci-fi novellában, a „feleséges” az *Amikor még feleséges voltál* címűben, a „laptopos helyleíró az *I Hold You Tight*-ban”, az „entrektikum” az *Entrektikumban* vagy a „kongás haver” a *Lepkegyűjtőben* – ezek a szótalányok jelentéssel telítődnek, ezért rögzülnek az olvasó tudatában.

A kötet a jólmegcsináltság jegyeit mutatja. Intellektuális játék jellemzi, talányos motívumhálója rejtvényfejtést igényel. Akár csak az elbeszélő neme: mindig kérdés, hogy nő vagy férfi beszél-e, hosszabb idő és koncentrált figyelem után derül csak ki, ha egyáltalán kiderül. A nemi kérdés a *Familiáris* című írásban is felbukkan, az anya azért

aggódik, hogy lánya valójában nem fiú-e, míg nem rá kell jönnie, gyermeke saját neméhez vonzódik, tehát félig igaza van. A jólmegcsináltságot a kötet eredeti alaphangja egészíti ki, a „benned vagyok” szerelmes hang, amely mindennek alapja, és amelyet a nagyon jó első mondatok újra és újra sikeresen megpendítenek, mint: „Mindig követlek a szemmemmel a sarokig. Tegnap néztél vissza először” (*Táncoltass*); „Pár napja te vagy a háttérképem, képzelj” (*Összesítés*). A kötet sokrétű, több olvasást igényel. Gazdagsága fokozatosan bomlik ki az olvasó előtt. A művés megszerkesztettség és a szerelmes hangnem túlmutat önmagán, elsődleges szépirodalmi élvezetet okoz.

Krulik Zoltán

Az utolsó papírröpülő

Kortárs Kiadó
Budapest, 2017

Albert Dorottya

„TENGERNYI SZOMORÚSÁG, CSÖPPNYI IDILL”

2017-ben megjelent egy mű a Kortárs Kiadónál – az egyszerűség kedvéért nevezzük (kis)regénynek –, mely 1944 időszakának személyes történeteit dolgozza fel. Nyolcvan oldalon nyolcvanegy rövid történetfioszlányt olvasunk a főszereplőről, aki a regény végéig névtelen marad. Sokan írtak erről, a II. világháború irodalma rengeteg művet felölel, miért jelenne ma meg egy új regény, amely szintén ehhez a témához nyúl vissza – gondolhatnánk, de talán igazabb, ha azt mondjuk:

sokan írtak róla. Krulik kötete, *Az utolsó papírrepülő* ugyanis egy pillanatilag sem kelti azt az érzést az olvasóban, hogy „igen, ezt már olvastam”, hogy „még egy regény erről”, még ha több mű hangja is felsejlik benne olvasás közben, vagy éppenséggel a szerző emeli be azokat az intertextusokat szerzőmegjelöléssel együtt, melyek ott lappanganak a hangulatiságában, a stílusában és a leírt történetekben. A személyesség a regény fő mozgatórugója, és ez a töredékes visszaemlékezésben, a rövid, de rendkívül precíz emlékekben nyer formát.

Az első részben megszólaló hangról nem tudunk semmit, nem tudjuk, ki beszél, hány éves. Érzésekkel szembesülünk, melyek egy lakásba való visszatérés pillanatában merülnek fel benne. A családi ház az, ahová belép, vagy amelyről álmodik, vagy amely egyszerűen csak folyamatosan az eszében jár: egy üres, monoton zajoktól kattogó lakás, mely magában rejtí családjá történetét. A jól ismert belső teret ízleli, és ez képeket, emlékeket szólaltat meg benne: „Kinek-kinek melyik négy fal köze lehetett a legbensőbb a ház árnyai közül? Kapargatom a képek pókhálós nyomait” (5).

Az elbeszélő ebből az első ingerből, amely lehet akár látomás, akár empirikus visszatérés a lakásba, indít el egy hosszú emléksorozatot: pillanatképeket látunk, melyek szűk családi körére összpontosulnak. Az intim térből sejlenek fel az oda köthető események, azok foszlányai, és az elbeszélés ideje máris visszaugrott a főszereplő gyermekkorába. Visszapillantások végeláthatatlan sora veszi kezdetét, melynek középpontjában a gyermek áll. Mint a *Sorstalanság* Köves Gyurija, úgy vegyül az érett férfi hangja a homokozóban játszó gyermekével. Mit érthet egy gyerek a háborúból? Sokat nem – legfeljebb, amit egy játék nyelve és szabályai tolmácsolnak neki. Majd ő legyőzi a katonákat, íjjal támad, mint Robin Hood – gondolta. Gyermeki naivitás és tudatlanság, mely kétségbeeséssel tölti el az anyát: hogyan lehetne a háború veszélyeiről és kegyetlenségéről beszélni a gyerekeknek, aki a fantázia és a mesék világában él? A komolyság és játékoság kettőse végigkíséri a gyerekkorú főszereplő történetét, akit főleg családi környezete határoz meg. Igen, ez természetes, evidencia, de épp ez adja a regény sajátosságát, mélyen húzódo paradoxonát – azaz a szoros rokoni szálaknak a gyermeki tudatlansággal való találkozása. Sorra szóba kerülnek a szülők, a nagyszülők, a keresztszülők, akikhez valamilyen emlék fűzi a 40-es évek közepéről. Legyen az a leghétköznapibb eset, egy cigarettavásárlás a trafikban, elköltözés, az apa megmenekülésének a története az „ávosok” elől, az anya félelme a „négerektől”, jelentéktelennek tűnő történetek

vagy általában véve fordulattal járó események, mint amilyen mondjuk egy haláleset vagy a kilakoltatás. Nincs lényegi különbség a kettő között – pontosabban nincs kevésbé lényeges és nagyon fontos történet. Egymás mellé helyezett esetekből áll össze a mű, melyet a gyermek hol játékos-naiv, hol brutális hangneme jár át. Hiteles és felforgató – egyrészt mert mit sem fog fel abból, ami vele történik, másrészt pedig mert összeír az azóta felnőtté vált férfi hangjával, aki már hol ironikusan, hol közömbösen viszonyul az akkori eseményekhez.

Az emlékezés és a jelen között gyakran nem érzékelhető határ. Ugyanígy gyakran az sem érzékelhető, hol érnek össze a narratori szölamok. Kegyetlen a bizonyosságnak ez a hiánya: „A kertben homokozó nekem, állatnak ketrecek” (6). A gyermek vagy a felnőtt narrátor beszélt? Az elbeszélő olykor bebújik a gyermek bőrébe, máskor az emlékezéshez tartozik hozzá a közbevetés, hogy mit is gondolt ő akkor. A megjelölés hiánya azonban brutális hatást ér el: ijesztő a gyermek közönye, de ijesztő a felnőtt férfi száraz, elhidegült viszonya is az akkori önmagához és családjához. Hidegvérrel rántja vissza a mondatokat a háborús múlt valóságába, és érezzük, hogy most már érti, tudja vagy legalább sejti, mit élt át akkor. Ami most keserű emlék, az akkoriban a tudatlan gyermekkor volt a számára – a visszatekintést a késői megértés és az ezzel járó fájdalom kíséri. És az a legszebb ebben az írásban, hogy mindezen ellenére nem szenveleg. A hallgatásban, a tárgyilagos leírásokban, a félbehagyott történetekben hiányként van jelen a fájdalom: „Egy holttest napok múlva is ott feküdt befagyva a patakká lett lövészárók medrében, üveges szemekkel meredt ránk a jégén keresztül, ahol csúszkáltunk” (15).

Egy olyan korban élt, melyben nem voltak támpontjai, de amelyből fennmaradtak például bizonyos szavak. Lehet, hogy a mai olvasó több szót is kikeres a szótárban, merthogy elfelejtettük vagy sosem hallottuk, mi az a „masamód” vagy „csille”. És ez így van rendjén. Ezek az emlékezés lenyomatai, hozzátartoznak az emlékezés tárgyához, a II. világháború valóságához. Az viszont, *ahogyan* emlékezik és *ahogyan* elbeszél, egy új nyelv megteremtésétől függ. És létrehoz egy nyelvet, mely az *akkorhoz* való viszonyát szólaltatja meg: a gyermeki észlelés, a játékos fantáziaképek felől beszéli el a háborús-családi történeteket, megtartja a gyermeki nyelvet, a sajátos elnevezéseket, miközben kiszolgáltatottságról, halálról, rombolásról beszél. A két dolog – az, amiről gondolkodik, illetve a gondolkodás módja és nyelve – ütközik, és ezáltal összefonódik két esztétikai minőség: a kegyetlenség és a játékoság, melyeket

elsősorban a tudatos vagy a tudatlan állapot határoz meg. Sőt gyakran egy mondaton belül történik meg az ütköztetés. És ezen is felül, míg a gyermeki észlelés tisztaságát és tudatlanságát felnagyítja, rájátszik erre, addig a felnőtt szereplő döbbenetes közönnyel és iróniával szólal meg. Talán nem a hitelességre kell rákérdeznünk ebben a műben, hiszen ennek a lehetőségét már maga az emlékezés aktusa is ellehetetleníti. Ehelyett a kötetet szervező sajátos esztétikára kérdezhetünk rá, és kérdezzünk is rá folyamatosan olvasás közben – azaz a megdöbbenésre, az elbeszélte események világából való kizökkenésre.

A mű második felében pedig a tizenéves fiatalember áll előttünk, akinek immár az orosz nyelvvel, az orosz dalokkal és lányokkal bizzar a viszonya, a gyermekkori események múlttá váltak, ennek dokumentumai és lenyomatai immár a padláson porosodnak, főszereplőnk pedig a padlás élményítő illatában kutat a régi kacatok között. Hangsúlyossá válnak az iskolás évei, a rezgő mellű tanárnő, Budapest, szülei korai szerelmi történetei, a katonaság... – vágás.

„Végighordozták a Vértesen, a Bakonyban. Nem láttad a Werkmeister harmóniákat? Krasznahorkainak, Tarrnak valahol látnia kellett. Szinte érzem, hogy bűzölög a kitömött testnek álcázott műanyag öntvény az elátkozott világvégi város főterén” (34). Számátalan irodalmi utalással találkozunk a kötetben. Krasznahorkai íásaival azonban nemcsak az rokonítja ezt a művet, hogy elmeséli *Az ellenállás melankóliájából* ismert, bálnát szállító teherautó átvonulását a városon, parafrázálja ennek egy részletét, sőt meg is említi őt meg Tarrt, ráadásul játszik a Krasznahorkai-regény hangulatával is, hanem a próza zeneisége az, amely emellett összekapcsolja a két szerzőt. Ellentmondásosnak tűnhet, hiszen Krasznahorkai a hosszú mondatairól híres, Kruliknál pedig tömör mondatokról beszélhetünk – de az élőbeszéd zeneisége, a mondaszerűség itt a lényeg, és ez mind a nagyon rövid, mind a nagyon hosszú mondatok sajátja lehet, ha érzékenyen hallgatunk a beszéd ritmusára.

Krasznahorkai mellett több szerző vagy mű címe, illetve intertextus is szerepel a regényben, melyeket az emlékezés és az emlékek kiváltotta asszociációk működtetnek. Herczeg Ferenc *Kék rókájából* Lencsi mint a ravasz szobalány alakja, *A Pál utcai fiúk* Nemecsekje mint aki a hideg víz áldozata lett, és *A Pál utcai fiúk* mint regény, melyet az anyja nemrég olvasott. Emellett eszébe jut a *Hamlet*, amikor arról beszél, hogy a szülei egy időben ki akartak költözni Dániába, és végül maradtak, vagy éppenséggel Pepin bácsi Hrabal *Sörgyári capricciójából*. Hogyan

kerülnek ezek a művek, címek, szereplők Krulik regényébe? A főszereplőnek irodalmi párhuzamok, irodalmi karakterek és helyzetek jutnak az eszébe mintegy váratlanul. Az elbeszélői szólam nem kényszeríti bennünket mélyebb intertextuális rétegek felfedezésére, hanem banális bevillanásokként találkozunk az irodalmi utalásokkal. És bár többféleképpen történik az utalások beemelése – Nemecsek például a gyermek szereplő tüdőgyulladásától való félelme kapcsán sejlik fel benne, a Krasznahorkai-regényt elsősorban a bálna körüli zavargások mint a két mű főszereplőjének a közös élménye emeli be, míg *Hamletet* egy szó, Dánia (az ország egykori jelentősége a család életében) kapcsán említi –, mindvégig meghagyja őket egyszerű említésnek, hirtelen asszociációnak, mögöttes gondolati vagy metatextuális sík nélkül. Az emlékezés mechanizmusához ez is hozzátartozik. Ugyanazt a struktúrát követik az intertextuális utalások, mint az emlékezés, a múlt felidézése: jelentős vagy jelentéktelen történetfoszlányok, illetve megalapozott vagy légből kapott idézetek és parafrázisok – irreleváns kérdés. Az emlékezésen nem kérhető számon logika, szerkesztettség, ez esetben az irodalmi intertextusok szintjén sem, hiszen Kruliknál az intertextusok is az emlékezés részét képezik – mint bevillanások, hirtelen emlékek, szaggatott történetek a személyes múltjából. Elhint neveket, címeket akkora lazasággal, mint ahogy a papírrepülőről is beszél, a címbeli papírrepülőről, és lépünk is tovább a regényben.

Nagyanyja a halála előtt a könyvtárba küldte a *József és testvéreiért*, majd húsz év múlva immár a felcseperedett elbeszélőnk kezébe kerül újra a könyv, melynek első lapjait nagyanyja kegyetlenül kitepte, ami pedig maradt és idővel összeállt, az „tengernyi szomorúság, csöppnyi idill” (48). Hasonlóan látom Krulik kötetét, annyi eltéréssel, hogy a szomorúság és az idill rejtve marad. Az elhallgatás, a félbeszakítás és az egymásnak ütköző elbeszélői szólamok elfedik a történetek drámaiságát, az eltávolított elbeszélői hangot pedig közöny és olykor irónia irányítja. Hiány. Hiány szervezi a kötetet, mely talán az emlékezet viszonylagosságából ered – de ez már nem is lényeges. És nem történeti, nem II. világháborús műről van szó, hanem személyes és lírai prózáról; és ha tovább megyünk, azt is felvethetjük, hogy nem regény, hanem nyolcvanegy tömör emlékezetfoszlány szekvenciája, melyek az emlékezés szabadságát követik. Krulik új könyve meghagyja olvasójának a kitöltetlen réseket, melyekből elsősorban egy kor hangulata és egy család hézagosa tárul elénk.

Veres Attila

Odakint sötétebbAgave Könyvek
Budapest, 2017

Pintér Bence

A SÖTÉTSÉG IDEÁT VAN

Sötét dolog ébredszik a magyar irodalom útvesztőjének eldugott, nyirkos, homályba burkolózó sarkaiban. Bartók Imre és Seps László tavalyi munkái, a *Láttam a ködnek országát* és a *Pinky* már felvillantottak valamit ebből a mélyben meghúzódó, csendes sötétségből, melyet a két szerző finoman kimunkált mondatai és párbeszédei elrejteni egyáltalán nem kívántak, de feltétlenül előtérbe sem toltak – így ezek a kötetek megmaradtak a fantasztkum és az irodalom fősodrának kietlen határvidékén. A JAKkendő-díjas Fekete I. Alfonsz *A mosolygó zsonglőr* című könyvében már egy fokkal egyértelműbben nyúl ezekhez a témákhoz. A forgatókönyvírás felől érkező, elsőkönyves Veres Attila Agave Könyveknél megjelent regénye, az *Odakint sötétebb* pedig egy olyan hangot tárt elénk, amely pontosan segít beszélni a mai magyar valóságról, bőven a fantasztkum kapuin belül úgy, hogy az a szélesebb közönség számára is releváns lehet.

A jelenség nem egyedi. Világszerte egyre nagyobb az érdeklődés a science-fiction, a fantasy és a horror, tehát a fantasztkum vagy spekulatív irodalom világa iránt. A *Trónok harca*, a *Walking Dead* és a *Star Wars* hatalmas rajongótábor magukénak tudó története mellett hétről hétre érkeznek a hírek a spekulatív irodalom világába tartozó klasszikus és friss regények, regényfolyamok televíziós és filmes feldolgozásainak előkészületeiről. Többek között az állhat a dolog mögött, hogy ezek a művek

az egyszerű eszképzizmuson túllépve gyakran a bevett magasirodalmi formáknál is érzékletesebben beszélnek a modern ember vágyairól és álmairól, félelméről és neurózisairól. Még közelebből pedig ezek a kötetek arra is remek alkalmat nyújtanak – elsősorban a kortárs amerikai szerzők számára –, hogy különböző kisebbségi csoportok életéről szóljanak.

Magyarországon kissé csehül állunk a fantasztkum műfajokkal. Az elmúlt években, évtizedekben ugyan jó pár remek zsáneríró jelentkezett az egyes műfajokban kifejezetten erős művekkel, de egyikben sem volt meg az a plusz, mely a szélesebb közönség képzeletét is megragadta volna. A science-fiction területén rendületlenül alkot például László Zoltán és Brandon Hackett (Markovics Botond), akik pár évente letesznek az asztalra egy-egy remek ötletekkel teli, elképesztően érdekes víziókkal dolgozó művet; fantasy vonalon pedig talán elég csak Kleinheincz Csilla *Ólomerdő* című, magyar mesevilágból táplálkozó megkapó családregényét és Moskát Anita *Horgonyhely* című fantasyját említeni.

Kánai András, a fantasztkummal foglalkozó SFmag blog szerkesztője érdekes szempontot világított meg nemrégiben a témában: „Nem szeretem a magyar helyszíneket a zsánerben, különösen a sci-fiben nem. Túl kisszerű, túl jelentéktelen ország vagyunk ahhoz, hogy a világ sorsát jelentősen befolyásoló őrültségünk vagy robotunk legyen (ezért is a humor egy adekvát megoldás), a többi alzsánerben meg nehéz arra gondolni, hogy majd pont nálunk nyílik meg a portál, ami a csodálatos fantasyvilágba vezet, vagy mondjuk egy elnéptelenedő kelet-magyarországi zsákfaluban kezdődik a világvége.”¹ Kánainak igaza van: minek olvassunk olyasmit, amit külföldön ezerszer, ráadásul ezerszer jobban megírtak már; olyat, ami nem ad semmi egyedit a hazai olvasónak? A kérdés abból a szempontból költői, hogy a magyar és külföldi művek szigorú kritika éppen azért tette fel, hogy elárulja: Veres Attila regénye csuklóból ledöntötte ezt a könnyedén felvázolt, bár nem alaptalan előítéletét.

Ezen a ponton érdemes arról beszélni, hogy hova is illeszthető be a tárgyalt regény a spekulatív irodalom már-már rákosan burjánzó alzsánerrengetegébe. Veres könyve ugyanis egyáltalán nem sci-fi, és nem is fantasy, de még horrornak is csak azért mondanám, hogy a laikus olvasó nagyjából el tudja helyezni valahol. A leginkább talán akkor járunk közel a megoldáshoz, ha a weird, avagy furcsa irodalom címkéje alá próbáljuk beszuszakolni a történetet. Ez pedig elvezet minket a horror, a weird és a dark fantasy atyjához, H. P. Lovecrafthez, az egyetlen olyan referen-

1 KÁNAI András, *Veres Attila: Odakint sötétebb*, Sfmag.hu 2017. 07. 27., sfmag.hu/2017/06/27/veres-attila-odakint-sotetebb.

ciához Veres regényével kapcsolatban, akit talán a szélesebb közönség is ismer. Ezzel viszont azt is kimondtuk nagyjából, hogy Veres Attila regénye gyakorlatilag előkép nélküli a hazai fantasztikusirodalmi palettán: ugyanis nemcsak a weird, de a horror is markáns képviselő nélküli műfaj a magyarországi zsánerirodalomban. Bár az utóbbi időben rajongói oldalról sűrű mozgolódás támadt Lovecraft öröksége körül, ezt mutatja a *The Black Aether* és az *Azilum* fanzinok virágzása – előbbiben publikált először novellát az *Odakint sötétebb* szerzője is.

És ha már idáig eljutottunk, idézzük is rögtön a kozmikus rettenet mesterét. „Az emberiség legősibb és legerősebb érzése a félelem, a legősibb és legerősebb félelem pedig az ismeretlentől való rettegés. [...] Olyféle lélektani alakzattal vagy hagyománnyal állunk szemben, mely éppoly mélyre beágyazódott tudatunkba, mint az emberiség bármely más alakzata és hagyománya; egykorú a vallási érzülettel, melynek több aspektusával rokonítható, és legbelső biológiai örökségünknek túlságosan kiszakíthatatlan része ahhoz, hogy ne hasson erőteljesen fajunk egy fontos, noha szám szerint nem jelentős kisebbségére” – írja Lovecraft a *Természetfeletti rettenet az irodalomban* című összefoglaló írásában,² amelyben az ősi mítoszoktól kezdve a húszas évek végéig veszi számba a rémtörténetek irodalmát. Miközben belemerülünk az *Odakint sötétebb* világába, tartsuk észben ezt az idézetet.

1983 februárjában megmagyarázhatatlan eseménysorozat történt Magyarország egy meg nem nevezett, erdős vidékén. Az Eseményterületnek nevezett térségben egy éjjel megugrott a halálesetek és öngyilkosságok száma; volt egy kisebb földrengés és az időjárás is váratlanul fordult a megszokottnál zordabbra. Reggelre furcsa lények tűntek fel – az egyik hipotézis szerint az erdőben élő baglyok helyét vették át. A cellofoidának nevezett, szőrös, csápos teremtmények békésnek tűntek, és kezdetben azok is voltak. Lefotózni, levideózni azonban nem lehet őket; a hamarosan külön megyévé nyilvánított terület határain túl pedig gyorsan meghalnak. Hamarosan kiderült, hogy az általuk termelt kristálytej gyógyászati célra alkalmazható, orvosolja például állítólag a rákot, bár ez nem bizonyított.

Az állatok alapvető hatással vannak a közvetlen környezetükre. Megmagyarázhatatlan dolgok történnek a helyiekkel a Megyében; furcsa, élénk álmokat látnak az itt tanyázó külföldi hippik; de például

2 H[oward]. P[hillips]. LOVECRAFT, *Természetfeletti rettenet az irodalomban* = H. P. LOVECRAFT *Összes művei*, II., ford. GALAMB Zoltán, szerk. GALAMB Zoltán – KORNIA Zsolt – TÉZSLA Ervin, Szukits, Szeged, 2003, 12.

a matematikai összefüggések is alapvetően különböznek erre felé az univerzálisnak hitt szabályoktól. A fejezetek elején fellelhető fiktív irodalmi, tudományos és sajtóidézetekből (Moldova Györgytől kezdve Torgyán Józsefen át Tarr Béláig) viszont az derül ki, hogy az állatok megjelenése ellenére az elmúlt harminc évben nagyjából ugyanúgy történt minden, mint a mi világunkban: kiléptünk a keleti blokkból, beléptünk az EU-ba. A cellofoidákat persze vadászni kezdték tejükért az élelmes magyarok, de a nyugati tiltakozások és az uniós szankciók hatására rezervátumokba terelték a megmaradt példányokat.

Egy ilyen telepre érkezik dolgozni a huszonéves Gábor, akit homályosan körülhatárolt világfájdalma és szakítása űz el a városból. Korábbi dolgairól kudarcos párkapcsolatán, illetve apja korai távozásán kívül nem sok mindent tudunk meg. A Megyébe vezető vonatúton kapcsolódunk be az életébe: kissé önbizalomhiányos, önmagával elégedetlen fiatal srác. Tulajdonképpen akárki lehetne az Y-generációból – és éppen a specifikumok hiánya teszi könnyűvé, hogy bárki azonosuljon vele ebből a nemzedékből. „Külföldre kellett volna mennem. Angliába, mosogatni. Vagy a németekhez, hotelba. Oda talán lett is volna kapcsolatom” (10)³ – jegyzi meg egy ponton. Ismerős gondolatok.

De Veres nem csak ilyen módon segíti elő, hogy gyanútlanul lépünk a Megye területére. A már említett, cellofoidákkal kapcsolatos vitákat, ügyeket felidéző passzus eleji idézetek mellett az első fejezetekben rengeteg olyan környezeti elemet hangsúlyoz, amelyekből nemcsak látjuk, de rögtön érezzük is, hogy Magyarországon vagyunk. „Bár drágább, megérte volna IC-vel jönni, mert azon néha működik a légkondi. A gyorsvonat viszont olcsóbb, és lehet sutyiban dohányozni” (4) – jegyzi meg egy ponton a főhős. Egy másik helyen a főszereplő az iskolai büfékben kapható műizű meggyes cukorkával álmodik, és már-már mi is a szánkban érezzük a gyerekkorunkból ismerős ízt. Az állomáson a térkövezés EU-s támogatását hirdető tábla fogadja a leszállókat, és hiába járnak ide külföldi turisták tömegével, minden csak magyar nyelven olvasható.

A falu maga is ismerős világ. A Kádár-kockákban tanyázó nyugatról jött hippik Lehel hűtőt használnak; két kocsmában, de csak az egyikben beszélnek „külföldiül”. A másik kocsmában zajlik egy kártyaparti, immár harminc éve: a lények megjelenése óta néha változó résztvevőkkel, de folyamatosan tart, mint annyi más zsugázás az ilyen helyeken – persze ez a parti különleges, de erről később. Akad egy bolt is, egy

3 Az oldalszámokat az elektronikus kiadás alapján tüntetem fel.

országos franchise helyi üzlete – mind jártunk már ilyenben. Az Esemény óta egy ketrecben élő, nyilvánosan megtekinthető cellofoida köré a ház tulajdonosa „magyar királyokat ábrázoló, gigászi”, házibarkács-szobor-parkot épített. „Azt mondta, hogy országunkat Isten választotta ki arra, hogy az állatokkal törődjünk, ahogy királyainkat is arra választotta ki, hogy a jövőbe vezessenek minket. Gyerekként is sejtettük, hogy a fickó nem teljesen normális” (16) – jegyzi meg a narrátor.

Mikor már mind komfortosan elhelyezkedtünk a reményvesztett generáció érzelmi világában és a magyar valóság gyakran lehangoló viszonyai között, elkezdnek megkörülni minket a furcsa, nyugtalanító dolgok. Eleinte ezek még egyáltalán nem tűnnek természetfelettinek, olyanok, amelyeket bőven leírhatunk a narrátor hangsúlyozott önbizalomhiányának melléktermékeként is. Ilyen például, amikor a vonaton utazó külföldiek megbámulják Gábort: „Anders fülkéjében elhallgattak. A fülke felé fordultam, hogy megnézzem, mi a csend oka. Nyolc szempár meredt rám. Megdermedtem, mint a nyulak a fényszóró láttán. Csak bámultak, mozdulatlanul, szándék nélküli, izzadt testek” (16). Aztán itt van a bolt falán lógó hirdetőtáblán talált cetli: „Volt, aki macskát kínált, volt, aki tápot. Több angol nyelvű hirdetés reklámozott virágnyelven anyagot vagy ajánlott szállást. Egy citromsárga cetlin ennyi állt: »SEGÍTSÉG! SEGÍTSÉG! SEGÍTSÉG!« Se telefonszám, se név” (48).

Ahogy azonban Gábor egyre több időt tölt a lények között, szaporodnak a megmagyarázhatatlan események. A hétköznapi világba belesimuló instant rettenet egyik legjobb példája talán a fülestojas: a reggeli rántotta készítése közben Gábor két tojást gond nélkül feltör, a harmadikból azonban „sűrű, fekete vérral borított nyers húsdarab esett a tálba” (63). A legenda szerint ha elásod, akkor kinő a fülesfa, és aki ilyet tör fel, arra hamarosan rátalál a szerelem. (Később tényleg kinő a fülesfa, és Gáborra is rátalál a szerelem. Véletlen?) Egy másik példa: a főhős olvasnivalót keres, és a telep fészérében talál is egy rakat könyvet. A gond csak az, hogy „a szöveg értelmetlen volt, a szavak egymás mellett sorakoztak ugyan, de bármiféle koherens jelentés nélkül” (58).

Az *Odakint sötétebb* világában a baljós események mellett a területről és lakóiról szóló sötét anekdoták, pókokkal teli mendemondák, szörnyű rémálmok és falusi legendák borzolják a kedélyeinket, és sosem tudhatjuk róluk, hogy igazak-e. Ha igen, nemigen akad rájuk magyarázat. Veres Attila elképesztően lehangoló hasonlatokkal ágyaz meg a hangulatnak. „A tűzhelyre egy PB-palack volt kötve, mint a kórházban a haladóklo nyugdíjasokra a gépek” (39). Vagy: „Az elveszett osztály története

a külföldiek között terjedt, mint egy nemi betegség” (52). És még egy: „Az ajkán nagyon kicsi anyajegy húzta meg magát, várva a napot, amikor elrákosodhat” (50). Tucatnyi hasonlót idézhetnék: majdnem minden hasonlat negatív érzéseket kelt, alig találni közöttük pár neutrális, esetleg pozitív hangvételt, ez pedig hatásosan teremti meg a történethez passzoló sötét atmoszférát.

A regény két jól elkülöníthető részre bontható: míg az első kétharmadában Gábort követjük, a befejező szakaszban részben nézőpontot váltunk, miközben értesülünk róla, hogy a Megyén kívül is elkezdődött az apokalipszis. A lények megjelenése és az ehhez kapcsolódó, Gábor érkezése óta egyre szaporodó furcsa események magyarázatot nyerne ebben a szakaszban, ahogy Gábor története is megoldódik – kozmikus értelmet nyer. A végkifejlethez vezető egyik kulcsjelenet – amelyben Gábor az általa bölényként elképzelt magasabb rendű lényvel társalog egy kietlen pusztaságban – véleményem szerint a magyar fantasztikus irodalom egyik legjobban kivitelezett epizódja.

A történetnek több olvasata lehetséges. Az *Odakint sötétebb* először is megváltástörténet, egy végletekig sötét újtestamentum; másodszor, ahogy Farkas Attila Márton a Könyvesblogon írta, szürrealista szocioregény, avagy a „szerző nem képzelődik, hanem máshogyan érzékel”, „azt a Magyarországot mutatja, amiben élünk, mégsem látjuk”;⁴ harmadszor pedig ennek ellenére ízig-vérig fantasztikus regény, amely nem próbál magasirodalomnak látszani, nem akar belépni ebbe a diskurzusba, pedig tulajdonképpen megtehetné. De belülről jövő mondanivalója és minőségi mondatfűzése mellett egyáltalán nem keni el a világépítést és a zsáner szempontjából értelmezhető központi probléma megoldását, ami pedig jellemzője szokott lenni a két világ között egyensúlyozó szövegeknek.

Veres Attila itthon egyedülálló első regénye így egyszerre műfajteremtő alkotás a fantasztikumon belül, illetve erős híd a zsánერიrodalom és a konvencionális magyar irodalmi hagyomány között. Emellett megmutatja azt is, hogy lehet értelmesen, sokatmondóan beszélni a magyar valóságról, illetve a magyar valóságból kiindulva univerzálisabb bajainkról és vágyainkról a fantasztikum eszköztárát használva. Sőt: meggyőződésem szerint azt bizonyítja, hogy a mai magyar – kibővíve: közép-európai – valóság megragadásának egyik legjobb irodalmi módja a weird hagyomány lehet.

4 FARKAS Attila Márton, *A világosság a sötétségben fénylik*, KönyvesBlog.hu 2017. 07. 10., konyves.blog.hu/2017/07/10/a_vilagosság_a_sotetsegben_fenylik.

2017. július–augusztus

Repertóriumunk az elmúlt két hónap szépirodalmi alkotásait regisztrálja, gyűjtőköre a lapunk által szemlézett, nyomtatásban is megjelenő folyóiratokra terjed ki – pontosabban azokra, amelyek közülük a 2017. év során napvilágot látnak. Frissessége kizárólag ezek rendszeres beérkezésétől függ: a negyedévi és a határon túli lapok természetüknél fogva hordozzák a csúszás lehetőségét. A korábbi évek gyűjtései a Magyar Irodalmi Repertórium eddig megjelent kötetekben (2003–2006), valamint a www.repertorium.hu honlapon érhetők el.

A feldolgozott folyóiratszámok

Alföld, 2017. 6., 7., 8.
Bárka, 2017. 3., 4.
Confessio, 2017. 2.
Élet és Irodalom, 2017. július 7., július 14., július 21., július 28., augusztus 4., augusztus 11., augusztus 18., augusztus 25.
Életünk, 2017. 6–7., 8.
Forrás, 2017. 7–8.
Helikon (Kolozsvár), 2017. július 10., július 25., augusztus 10.
Hévíz, 2017. 2., 3.
Híd, 2017. 3., 4.
Irodalmi Jelen, 2017. 7–8.
Irodalmi Szemle, 2017. 6., 7–8.
Kalligram, 2017. 7–8.
Kortárs, 2017. 7–8.
Korunk, 2017. 6., 7., 8.
Látó, 2017. 5., 6., 7.
Lyukasóra, 2017. 2., 3., 4.
Magyar Műhely, 2017. 2.
Magyar Napló, 2017. 7., 8.
Műhely, 2017. 3.
Műút, 2017. 2.
Napút, 2017. 5.
Palócföld, 2017. 1.
Pannon Tükör, 2017. 1., 2., 3., 4., 5.
Parnasszus, 2017. 1., 2.
Székelyföld, 2017. 7., 8.
Szépirodalmi Figyelő, 2017. 2., 3.
Tiszatáj, 2017. 7–8.
Várad, 2017. 4., 5.
Vigilia, 2017. 7., 8.

Vers

1. ACZÉL Géza: *(szino)lira. torzósótár.* á. abba-hagy. = Parnasszus, 2/85. p.
2. ÁDÁM Tamás: *Márgorló.* = Pannon Tükör, 1/25. p.
3. ÁDÁM Tamás: *Mellékszereplő.* = Pannon Tükör, 1/25. p.
4. ÁDÁM Tamás: *Ószi akvarell.* = Műhely, 3/34. p.
5. ÁDÁM Tamás: *A szigeten.* = Műhely, 3/34. p.
6. ADY András: *+lehet.* = Helikon, július 10. 16. p.
7. ADY András: *Bevállalás.* = Helikon, július 10. 16. p.
8. ADY András: *Caro dat ad...* = Helikon, július 10. 16. p.
9. ADY András: *Már csak ilyen.* = Helikon, július 10. 16. p.
10. ADY András: *Petit á petit.* = Helikon, július 10. 16. p.
11. ÁFRA János: *A sötétség igéi.* = Irodalmi Szemle, 6/3–5. p.
12. ÁFRA János: *Az úr, aki vagy.* = Pannon Tükör, 4/58. p.
13. ÁGH István: *Vissza-távozkodás.* = Parnasszus, 2/66. p.
14. ÁGOSTON Szász Katalin: *Ars poetica.* = Irodalmi Jelen, 7–8/16. p.
15. ÁGOSTON Szász Katalin: *Érdeklődés hiányában.* = Irodalmi Jelen, 7–8/18. p.
16. ÁGOSTON Szász Katalin: *Férfiak.* = Irodalmi Jelen, 7–8/17. p.
17. ÁGOSTON Szász Katalin: *Nők.* = Irodalmi Jelen, 7–8/18. p.
18. ÁGOSTON Szász Katalin: *Ördöglakat.* = Irodalmi Jelen, 7–8/16–17. p.
19. ANDRÁS Sándor: *Alszik.* = Parnasszus, 2/83. p.
20. ANDRÁS Sándor: *Megelégettem.* = Parnasszus, 2/84. p.
21. ARANY János: *Oh! Ne nézz rám...* = Lyukasóra, 4/27. p.
22. ARANY János: *A walesi bárdok.* = Lyukasóra, 4/32–33. p.
23. ÁRMOS Lóránd: *Eladó a tél?* = Bárka, 4/21. p.
24. ÁRMOS Lóránd: *Mennyi láb.* = Bárka, 4/21–22. p.
25. ÁRMOS Lóránd: *Velem együtt.* = Bárka, 4/22. p.
26. BABICZKY Tibor: *Három szoba.* = Pannon Tükör, 3/3. p.
27. BABICZKY Tibor: *Hasonlatok.* = Hévíz, 2/726. p.
28. BABICZKY Tibor: *A séta.* = Hévíz, 2/726. p.
29. BÁGER Gusztáv: *Bont(akoz)ás.* = Magyar Napló, 8/11. p.
30. BÁGER Gusztáv: *Szellemkép.* = Magyar Napló, 8/11. p.
31. BAK Rita: *Nyári nap.* = Parnasszus, 2/106. p.
32. BAK Rita: *Széljegyzetek.* = Parnasszus, 2/106. p.
33. BAK Rita: *Tüskés csöndben.* = Parnasszus, 2/105. p.
34. BAKOS Gyöngyi: *Mesterséges halmazállapot.* = Élet és Irodalom, augusztus 11. 14. p.
35. BAKOS Gyöngyi: *Retrospektív.* = Élet és Irodalom, augusztus 11. 14. p.
36. BALÁZS F. Attila: *villamossal jön a részeg hajnal.* = Tiszatáj, 7–8/60. p.
37. BALÁZS Imre József: *Dragonológia.* = Korunk, 7/3. p.
38. BALÁZS Imre József: *Férfi, hangszerral.* = Alföld, 6/32–33. p.
39. BALLA Zsófia: *Hová legyünk.* = Élet és Irodalom, augusztus 18. 14. p.
40. BÁNDI Máté: *Karambol.* = Hévíz, 2/737. p.
41. BANNER Zoltán: *Kolozsvár 2016.* = Bárka, 3/13–14. p.
42. BANNER Zoltán: *A Prédikátor Könyve.* = Bárka, 3/12. p.
43. BANNER Zoltán: *Váróterem.* = Bárka, 3/12–13. p.
44. BÁNÓCZI Beáta: *Pamutszálak.* = Tiszatáj, 7–8/34. p.
45. BARI Fatima: *Ne II.* = Irodalmi Szemle, 7–8/27. p.
46. BARI Fatima: *Párizs.* = Irodalmi Szemle, 7–8/26. p.
47. BARNA T. Attila: *könnycsepp.* = Pannon Tükör, 4/59. p.
48. BARNA T. Attila: *Próza.* = Pannon Tükör, 4/59. p.
49. BARNA T. Attila: *A régi ház nál.* = Pannon Tükör, 4/59. p.
50. BARTHA László Zsolt: *Benne magam.* = Látó, 5/14–15. p.
51. BARTHA László Zsolt: *Fogatatás előtti a.* = Látó, 5/13–14. p.
52. BARTHA László Zsolt: *Mielőtt meghasad.* = Látó, 5/13. p.
53. BASA Viktor: *Androméda.* = Napút, 5/89. p.
54. BASA Viktor: *Nyok haiku.* = Napút, 5/89–90. p.
55. BATÁRI Gábor: *Fobász.* = Magyar Napló, 7/33. p.
56. BATÁRI Gábor: *Füst.* = Magyar Napló, 7/33. p.
57. BÁTHORI Csaba: *Három szonett.* Melankólia XXXIV. Melankólia XXXV. Melankólia XXXVI. = Napút, 5/21–22. p.

58. BÁTHORI Csaba: *Melankólia XLIV.* = Pannon Tükör, 4/52. p.
59. BÁTHORI Csaba: *Melankólia XLV.* = Pannon Tükör, 4/52. p.
60. BÁTHORI Csaba: *Melankólia XLVI.* = Pannon Tükör, 4/53. p.
61. BÁTHORI Csaba: *Melankólia XLVII.* = Pannon Tükör, 4/53. p.
62. BÁTHORI Csaba: *Sírató.* (Részlet). = Pannon Tükör, 5/44–45. p.
63. BECSY András: *Galéria.* = Pannon Tükör, 5/54. p.
64. BÉK Timur: *Ember.* = Bárka, 4/23. p.
65. BÉK Timur: *Kietlen sorok.* = Bárka, 4/24. p.
66. BÉK Timur: *Körforgás.* (dublé). = Bárka, 4/23–24. p.
67. BÉKÉS Márta: *Imbolygó iskola.* (részletek). Tombola. Limbó. Píngponglabda fűjás. Heti menü a Gyermekékeztetési Vállalat és a Hisztiorvosi Szolgálat ajánlásával. „Birka-iskola”. = Bárka, 3/81–84. p.
68. BERETI Gábor: *Korai aranykor.* = Palócföld, 1/13. p.
69. BERETI Gábor: *Az örökség.* kivágott fák, esőerdők, mind. = Palócföld, 1/13. p.
70. BERTÓK László: *Ha egyszerre botlik.* (Firkák a szalmaszálla). Napló, 1. Pszichiáter. A szervek. Aktivista. Villanás. Méhecske. Gyógyuló. Urológus. Napló, 2. = Bárka, 4/7–8. p.
71. BÍRÓ József: (3). = Pannon Tükör, 4/61. p.
72. BÍRÓ József: (18). = Pannon Tükör, 4/61. p.
73. BÍRÓ József: (21). = Pannon Tükör, 4/61. p.
74. BÍRÓ József: (27). = Pannon Tükör, 4/61. p.
75. BÍRÓ József: *ból / ból / ból.* = Életünk, 8/71. p.
76. BÍRÓ József: *C'est la vie.* (heliampóra innocent). (heliampóra vulgarie). (heliampóra pourrie). = Műút, 2/22–25. p.
77. BÍRÓ József: *Elér.* = Életünk, 8/72. p.
78. BÍRÓ József: *Finaly.* = Napút, 5/91. p.
79. BÍRÓ József: *Ha.* = Irodalmi Szemle, 7–8/39–45. p.
80. BÍRÓ József: *Hzmbzmzmbz.* = Napút, 5/92. p.
81. BÍRÓ József: *Imádság helyett.* = Bárka, 3/44. p.
82. BÍRÓ József: *Innen sem más.* = Műhely, 3/36. p.
83. BÍRÓ József: *Önazonos.* = Napút, 5/92. p.
84. BÍRÓ József: *Post Tenebras.* = Bárka, 3/45. p.
85. BÍRÓ József: *Tudvalévő.* = Bárka, 3/44. p.
86. BÍRÓ József: *Voltvoltak.* = Életünk, 8/71. p.
87. BODA Edit: *Allati szerencse, hejebujja.* = Korunk, 7/54. p.
88. BODA Edit: *Az amerikai pincemókus.* = Korunk, 7/54. p.
89. BODA Edit: *Bimbócsiga és Aszat kacsa.* = Korunk, 7/56. p.
90. BODA Edit: *Csoportjelenet a réten.* = Korunk, 7/55. p.
91. BODA Edit: *Kati, kül.* = Korunk, 7/56. p.
92. BODA Edit: *Megválaszolatlan kérdés.* = Korunk, 7/55. p.
93. BODA Edit: *A nagyétkű kis veréb.* = Korunk, 7/57. p.
94. BODA Edit: *A tökkelütött hódok.* = Korunk, 7/54–55. p.
95. BODA Magdolna: *délibáb.* = Tiszatáj, 7–8/28–29. p.
96. BODA Magdolna: *elottott máglya.* = Tiszatáj, 7–8/26. p.
97. BODA Magdolna: *FAQ.* = Tiszatáj, 7–8/27. p.
98. BODA Magdolna: *fernandók.* = Tiszatáj, 7–8/29. p.
99. BODA Magdolna: *ha addig.* = Tiszatáj, 7–8/26–27. p.
100. BODA Magdolna: *luxushajón.* = Tiszatáj, 7–8/28. p.
101. BODNÁR Gyula: *Tengeren felfelé.* = Bárka, 3/27. p.
102. BODNÁR Gyula: *Az utolsó kikötő.* = Bárka, 3/28–29. p.
103. BODNÁR Gyula: *Vasárnapi téren hazafelé.* = Bárka, 3/27–28. p.
104. BÓDY István: *Juniperus.* = Pannon Tükör, 2/45. p.
105. BOLDOGH Dezső: *Átteszi napját.* = Parnasszus, 2/101. p.
106. BOLDOGH Dezső: *Boldog ország.* = Parnasszus, 2/102. p.
107. BOLDOGH Dezső: *Mögöttem a város.* = Magyar Napló, 8/52. p.
108. BORBÉLY Szilárd: *A Burkolathoz.* = Parnasszus, 2/57–58. p.
109. BORDA Réka: *Láttam vezetőinket.* = Hévíz, 2/727. p.
110. BORDÁS Máté: *Békefolt.* = Tiszatáj, 7–8/33. p.
111. BORDÁS Máté: *Gázló a folyót.* = Tiszatáj, 7–8/33. p.
112. BORSI Bálint: *Hogyha volna.* = Bárka, 4/59–60. p.
113. BORSI Bálint: *McRomanc.* = Bárka, 4/60. p.
114. BORSI Bálint: *A világ legkisebb szkinbete.* = Bárka, 4/59. p.
115. BORSIK Miklós: *Átokkalendárium.* = Hévíz, 3/840. p.
116. BOTH Balázs: *Órtűz.* = Magyar Napló, 8/33. p.
117. BOTH Balázs: *Rippl-Rónai József: Temető (1895 k.).* = Magyar Napló, 8/33. p.
118. BOTOS Árpád: *Amikor a forma fontosabb, mint a tartalom.* = Napút, 5/141. p.

119. BOZÓK Ferenc: *Egy Áprily-dallam.* = Pannon Tükör, 2/29. p.
120. BOZÓK Ferenc: *Emberszfv.* = Pannon Tükör, 2/30. p.
121. BOZÓK Ferenc: *Napkorong.* = Pannon Tükör, 2/29. p.
122. BOZÓK Ferenc: *A temető éneke.* = Pannon Tükör, 2/30. p.
123. BOZSIK Péter: *Aznap.* = Élet és Irodalom, július 28. 14. p.
124. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *New York-i ballada.* = Irodalmi Jelen, 7–8/3–5. p.
125. BUDA Ferenc: *Családi ökö.* = Alföld, 6/25–26. p.
126. CZIGÁNY György: *Búcsúzni.* = Magyar Napló, 7/7. p.
127. CZIGÁNY György: *Két archaikus torzó.* (Arany János). (Kodály Zoltán). = Parnasszus, 2/62. p.
128. CZIGÁNY György: *Kilencvenedik.* = Lyukasóra, 3/50. p.
129. CZIGÁNY György: *Strófák.* = Magyar Napló, 7/7. p.
130. CSÁK Gyöngyi: *Elbágy...* = Pannon Tükör, 3/28. p.
131. CSÁK Gyöngyi: *Miniaturák.* Kegyelmi állapot. Feltevés. = Pannon Tükör, 3/28. p.
132. CSÁK Gyöngyi: *A Münchhausen-ciklusból.* = Pannon Tükör, 3/28. p.
133. CSEHY Zoltán: *A balladacsődület balladája (skizoid remix).* = Pannon Tükör, 2/18. p.
134. CSEHY Zoltán: *Edzőtéri elegia.* = Alföld, 6/37–38. p.
135. CSEHY Zoltán: *Ritornell-implantátumok.* = Alföld, 6/38. p.
136. CSEKE Gábor: *Csak a szőlőt.* = Székelyföld, 7/43. p.
137. CSEKE Gábor: *Más bolygóról.* = Székelyföld, 7/44–45. p.
138. CSEKE Gábor: *Mókushajnal.* = Székelyföld, 7/43–44. p.
139. CSEKE Gábor: *Nem írok levelet Afrikának.* = Székelyföld, 7/42–43. p.
140. CSEKE Gábor: *Örökmozgó.* = Székelyföld, 7/45–46. p.
141. CSELÉNYI Béla: *Felbontatlan nap.* = Látó, 6/12–13. p.
142. CSELÉNYI Béla: *Egy gyermekkori torlódásról.* = Látó, 6/13. p.
143. CSELÉNYI Béla: *A költészet napja.* = Látó, 6/12. p.
144. CSELÉNYI Béla: *Próza és líra között.* = Látó, 6/11–12. p.
145. CSELÉNYI Béla: *Társaságba menni.* = Látó, 6/13–14. p.
146. CSILLAG Tamás: *Egy szusz.* = Bárka, 3/36. p.
147. CSILLAG Tamás: *Életkép.* = Bárka, 3/35. p.
148. CSILLAG Tamás: *Ránézek a fiamra.* = Bárka, 3/35–36. p.
149. CSONTOS János: *Másikföldi mozzanatok.* = Parnasszus, 2/77. p.
150. CSONTOS János: *Utazás.* = Parnasszus, 2/77. p.
151. CSONTOS Márta: *És jó Flóra.* = Várad, 5/37–38. p.
152. CSONTOS Márta: *Gránátalma-kosár.* = Bárka, 3/25. p.
153. CSONTOS Márta: *Gránátalma-kosár.* = Helikon, augusztus 10. 17. p.
154. CSONTOS Márta: *Gyökércsúcs-intelligencia.* = Várad, 5/36. p.
155. CSONTOS Márta: *Hibrid-Rózsakirálynő.* = Bárka, 3/26. p.
156. CSONTOS Márta: *Mitológiai anziksz.* = Helikon, augusztus 10. 17. p.
157. CSONTOS Márta: *Nevet adott a fának.* = Várad, 5/35. p.
158. CSONTOS Márta: *Passió a golgotavirágban.* = Bárka, 3/25–26. p.
159. CSONTOS Márta: *Sáncmunka.* = Napút, 5/94. p.
160. CSONTOS Márta: *Szürrealista közelkép a kertben.* = Helikon, augusztus 10. 17. p.
161. CSONTOS Márta: *Takarodó egy angyaltrambitának.* = Várad, 5/37. p.
162. CSONTOS Márta: *Védtelenül.* = Napút, 5/95. p.
163. DARÁNYI Sándor: *Anziksz 4.* = Tiszatáj, 7–8/30. p.
164. DARÁNYI Sándor: *Ez persze Freud.* = Tiszatáj, 7–8/31. p.
165. DARÁNYI Sándor: *Tey story.* = Tiszatáj, 7–8/31–32. p.
166. DEÁK-SÁROSI László: *Levél Gaius Calpurnius Piso szenátornak.* = Magyar Napló, 7/27. p.
167. DEBRECZENYI György: *miért nem lettem sakkvilágbajnok?* = Pannon Tükör, 1/22. p.
168. DEBRECZENYI György: *[semmi].* (mellékadatok sikosító nélkül). Ionesco-motívumok felhasználásával. = Várad, 5/15–29. p.
169. DEMÉNY Péter: *Villamos.* = Látó, 7/42. p.
170. DEMÉNY Péter: *Apazsoltárok könyve.* Kő. Kár. = Vigilia, 7/507. p.
171. DEMÉNY Péter: *Dobogókő.* = Látó, 7/42. p.
172. DEMÉNY Péter: *Éjszaka.* = Látó, 5/71. p.
173. DEMÉNY Péter: *Tanfolyam.* = Látó, 5/70. p.
174. DEMUS Gábor: *először és utoljára.* = Bárka, 4/52–53. p.

175. DEMUS Gábor: *így, utólag sincs benne semmi bősies.* = Tiszatáj, 7–8/69–70. p.
176. DEMUS Gábor: *ki kellene szabadulni, mégis.* = Bárka, 4/53–54. p.
177. DERES Kornélia: *Hibás körök.* = Alföld, 7/23–24. p.
178. DERES Kornélia: *Rengeteg: át sose vágtad.* = Alföld, 7/23–24. p.
179. DEZSŐ Katalin: *Anonymus.* = Irodalmi Jelen, 7–8/33. p.
180. DEZSŐ Katalin: *Ingovány.* = Hévíz, 3/830. p.
181. DEZSŐ Katalin: *Mozaikok.* = Irodalmi Jelen, 7–8/35. p.
182. DEZSŐ Katalin: *Res Gesta.* = Irodalmi Jelen, 7–8/34. p.
183. DIÓSZEGI SZABÓ Pál: *Keresztjeink...* = Pannon Tükör, 5/58. p.
184. DOBAI Lili: *annyi szó volt.* = Műhely, 3/23. p.
185. DOBAI Lili: *emlékezem.* = Műhely, 3/23. p.
186. DOBAI Lili: *ha ellenkezem.* = Műhely, 3/23. p.
187. DOBOZI Eszter: *Egry József két festménye alá.* 1. Szent Kristóf a Balatonnál. 2. Ronda Egry József Szarvas emberére. = Lyukasóra, 3/4. p.
188. DOBOZI Eszter: *Mint aki hallgat.* = Lyukasóra, 3/3. p.
189. DOBOZI Eszter: *Salvador Dalí látomása.* = Lyukasóra, 3/3. p.
190. DOBOZI Eszter: *Saturalia Christiana.* = Lyukasóra, 3/4. p.
191. DOBOZI Eszter: *Sorok Ferenczy Károly képe.* I. A festőné vázna. II. Méretlenül. = Lyukasóra, 3/3. p.
192. DOBOZI Eszter: *Szent György lánya, nénye, húga...* = Lyukasóra, 3/2. p.
193. DOBOZI Eszter: *Változatok egy alakzatra.* = Lyukasóra, 3/4. p.
194. DSIDA Jenő: *A tisztviselőtelep.* = Látó, 5/110. p.
195. DUNAJCSIK MÁTYÁS: *Krizantém, avagy a költészetről.* = Műút, 2/8–9. p.
196. ERDŐS Attila: *Berda József emlékére.* = Pannon Tükör, 3/71. p.
197. ERDŐS Attila: *Kavics vagyok.* = Pannon Tükör, 3/71. p.
198. ERDŐS Attila: *Méregszagú már a tavasz.* = Pannon Tükör, 3/71. p.
199. ERDŐS Attila: *Öt haiku.* = Pannon Tükör, 3/71. p.
200. ESZENYI Fanni: *F.* = Helikon, július 25. 12. p.
201. ESZENYI Fanni: *F-B.* = Helikon, július 25. 12. p.

202. ESZENYI Fanni: *F-B-D.* = Helikon, július 25. 12. p.
203. ESZTERŐ István: *Arany János 200.* = Bárka, 3/62–63. p.
204. ESZTERŐ István: *Rokonlelkek.* = Látó, 5/39. p.
205. ESZTERŐ István: *Talán egy zöld lepke.* = Bárka, 3/63. p.
206. ESZTERŐ István: *Tűzhely hamván parázs-ló.* = Látó, 5/38. p.
207. ESZTERŐ István: *Vojtina újabb ars poeticája.* = Látó, 5/40. p.
208. FA Ede: *indigóGYEREKEK.* Csapó öcsi. Zsoltygyerek. = Pannon Tükör, 3/68–69. p.
209. FA Ede: *Részletek egy tengerész szerelmi naplójából.* = Pannon Tükör, 3/67–68. p.
210. FALUSI Márton: *Pitaval.* = Parnasszus, 1/99–102. p.
211. FALUSI Márton: *Zselicben a csillagok.* = Lyukasóra, 3/19. p.
212. FARKAS András: *Mementó.* = Magyar Műhely, 2/8–9. p.
213. FARKAS András: *Memento mori.* = Magyar Műhely, 2/10. p.
214. FARKAS András: *Mobilvers.* = Magyar Műhely, 2/11. p.
215. FARKAS András: *Úgy kötődöm.* = Magyar Műhely, 2/11. p.
216. FARKAS András: *Virtuális valóság.* = Magyar Műhely, 2/12. p.
217. FARKAS WELLMANN Éva: *Amit embertársadról szólnál.* = Bárka, 4/19. p.
218. FARKAS WELLMANN Éva: *Csak tiednek lássék.* = Bárka, 4/20. p.
219. FARKAS WELLMANN Éva: *Minden gondodnak alján.* = Kortárs, 7–8/12. p.
220. FARKAS WELLMANN Éva: *Sem a máséból, sem a magadéból.* = Kortárs, 7–8/12. p.
221. FAZAKAS Attila: *Bordal, szívterasz.* = Látó, 5/60. p.
222. FAZAKAS Attila: *A Mozart-kő.* = Látó, 5/58. p.
223. FAZAKAS Attila: *Pontatlan elvárások, szabódások.* = Látó, 5/59. p.
224. FECSKE Csaba: *Akinek nincs apja.* = Bárka, 4/9. p.
225. FECSKE Csaba: *Az idő sara.* = Parnasszus, 2/76. p.
226. FECSKE Csaba: *Ismerős.* = Bárka, 4/10. p.
227. FECSKE Csaba: *Isten.* = Bárka, 4/11. p.
228. FECSKE Csaba: *Mégiscsak.* = Bárka, 4/10. p.
229. FECSKE Csaba: *A nélkülözhetetlen.* = Bárka, 4/9. p.
230. FECSKE Csaba: *Őszülő.* = Parnasszus, 2/76. p.

231. FECSKE Csaba: *Rizsszem.* = Bárka, 4/10–11. p.
232. FECSKE Csaba: *Villandások.* = Parnasszus, 2/76. p.
233. FEKETE Vince: *Rendező pályaudvar.* = Bárka, 3/17–18. p.
234. FELLINGER Károly: *Földterasz.* = Műhely, 3/33. p.
235. FELLINGER Károly: *Két felület.* = Műhely, 3/33. p.
236. FENYVESI Ottó: *Sédparti blues – avagy blú-zok a Séd felett.* (nemde kadencia?) = Életünk, 8/12–15. p.
237. FENYVESI Ottó: *Topolya.* = Életünk, 8/8–10. p.
238. FERENCZ Orsolya: *Léggyökök, visszaút.* = Tiszatáj, 7–8/61–62. p.
239. FERENCZ Orsolya: *Páfrány, odaút.* = Tiszatáj, 7–8/61. p.
240. FILIP Tamás: *Autóval éjszaka.* = Irodalmi Szemle, 6/77. p.
241. FILIP Tamás: *Bemutatkozom.* = Irodalmi Szemle, 6/80. p.
242. FILIP Tamás: *Fehér szoba.* = Vigilia, 7/524. p.
243. FILIP Tamás: *Felismerés.* = Bárka, 4/49. p.
244. FILIP Tamás: *Hajnali memoriter.* = Vigilia, 7/524. p.
245. FILIP Tamás: *Két parafrázis.* = Vigilia, 7/523. p.
246. FILIP Tamás: *Lépések.* = Bárka, 4/48. p.
247. FILIP Tamás: *Május.* = Magyar Napló, 8/49. p.
248. FILIP Tamás: *Egy másik kórus.* = Magyar Napló, 8/49. p.
249. FILIP Tamás: *Nem az születik.* = Bárka, 4/48–49. p.
250. FILIP Tamás: *Torony és lehelet.* = Irodalmi Szemle, 6/78. p.
251. FILIP Tamás: *Vakítóan fénylek.* = Bárka, 4/48. p.
252. FILIP Tamás: *Városkép előkelő és egy balotal.* = Irodalmi Szemle, 6/79. p.
253. FINTA Éva: *Mártonok balladája.* = Kortárs, 7–8/58. p.
254. FÜST Milán: *Öregség.* = Látó, 7/109–110. p.
255. GÁL Ferenc: *Ház körüli munkák.* = Bárka, 3/40–41. p.
256. GÁL Ferenc: *Ház körüli munkák.* 14. 25. = Műhely, 3/38. p.
257. GÁL Sándor: *Kilenc táltos pentaton subogása.* = Parnasszus, 2/69–70. p.
258. GARACZI László: *Álomrovátka.* = Bárka, 3/3–4. p.
259. GARACZI László: *Jó lesz nekünk.* = Bárka, 3/4. p.

260. GÉCZI János: *...dolgod.* = Alföld, 7/20. p.
261. GÉCZI János: *...felett.* = Alföld, 7/20. p.
262. GÉCZI János: *Kíméletlenek.* = Pannon Tükör, 3/43. p.
263. GELLÉN-MIKLÓS Gábor: *Megállt az égen.* = Műhely, 3/28. p.
264. GELLÉN-MIKLÓS Gábor: *Meteorológia előjelzés.* = Műhely, 3/28. p.
265. GEREVICH András: *Cartolina.* = Pannon Tükör, 1/21. p.
266. GEREVICH András: *Úton bazafélé.* = Pannon Tükör, 1/21. p.
267. GERLEI Dávid: *Freskó.* = Helikon, július 25. 11. p.
268. GERLEI Dávid: *Sivatag.* = Helikon, július 25. 11. p.
269. GERLEI Dávid: *Szürke.* = Helikon, július 25. 11. p.
270. GERMÁN Ágnes: *Arab nő wibiskyvel.* = Pannon Tükör, 5/38. p.
271. GERMÁN Ágnes: *Társkereső mobil.* = Pannon Tükör, 5/38. p.
272. GOMBÁR Endre: *A helyzet.* = Lyukasóra, 3/50. p.
273. GÖKHAN, Ayhan: *Noé bárkája.* = Pannon Tükör, 1/26. p.
274. GÖMÖRI György: *Április.* = Bárka, 3/60. p.
275. GÖMÖRI György: *Társrobot kerestetik.* = Bárka, 3/61. p.
276. GÖMÖRI György: *Zsenyei ibolya.* = Bárka, 3/60. p.
277. GRÁF Dóra: *Könyű.* = Irodalmi Szemle, 7–8/31. p.
278. GRÁF Dóra: *Plátói.* = Irodalmi Szemle, 7–8/30. p.
279. GRÁF Dóra: *Szofdrinks, március.* = Irodalmi Szemle, 7–8/29. p.
280. GYÖRE Gabriella: *Sudan vágyai.* = Pannon Tükör, 1/27–28. p.
281. GYÖRGY Alida: *Kicsengés.* = Irodalmi Szemle, 7–8/123. p.
282. GYÖRI László: *A hallgatag.* = Alföld, 7/3. p.
283. GYÖRI László: *Az izotóplabor várótermében.* = Bárka, 3/16. p.
284. GYÖRI László: *Keresztlevél.* = Parnasszus, 2/74. p.
285. GYÖRI László: *A kesztyű.* = Alföld, 7/3. p.
286. GYÖRI László: *A kín gyűlölete.* = Parnasszus, 2/74. p.
287. GYÖRI László: *Opus 1.* = Alföld, 7/4. p.
288. GYÖRI László: *Panasz.* = Bárka, 3/15. p.
289. GYÖRI László: *Sietség.* = Parnasszus, 2/75. p.
290. GYÖRI László: *Egy versre.* = Alföld, 7/5–6. p.
291. HALÁSZ Albert: *Szószüret.* = Pannon Tükör, 4/69–70. p.

292. HALMAI Tamás: *Lázár*. = Vigilia, 7/518. p.
293. HALMAI Tamás: *A madáristen*. = Vigilia, 7/517. p.
294. HALMAI Tamás: *Türelem*. = Vigilia, 7/518. p.
295. HALMOSI Sándor: *Divine lament*. = Látó, 7/43. p.
296. HALMOSI Sándor: *Voslobeni elégia*. = Látó, 7/44–45. p.
297. HARTAY Csaba: *Előbívás*. = Alföld, 8/3. p.
298. HARTAY Csaba: *Előző hit*. = Alföld, 8/3. p.
299. HARTAY Csaba: *Évszakok parancsikonjai*. = Alföld, 8/4. p.
300. HARTAY Csaba: *Gyanta*. = Alföld, 8/3–4. p.
301. HATÁR Győző: *Vétség történetében*. = Parnasszus, 2/43. p.
302. HÁY János: *Haszontalan*. = Pannon Tükör, 4/54. p.
303. HÁY János: *Magára gondolt*. = Pannon Tükör, 4/54. p.
304. HÁY János: *Egy nő*. = Pannon Tükör, 4/55. p.
305. HÁY János: *Egy nő*. = Pannon Tükör, 4/55. p.
306. HÁY János: *Reggel*. = Pannon Tükör, 2/33. p.
307. HEGEDŰS Mária: *kulcszöveg*. = Magyar Műhely, 2/16. p.
308. HEGEDŰS Mária: *tengerjárászöveg*. = Magyar Műhely, 2/17. p.
309. HEGYI Zoltán Imre: *A Hatodik Telibold fényénel*. (ez nem vallás). = Napút, 5/136–139. p.
310. HEGYI BOTOS Attila: *Volt egy életed*. = Irodalmi Jelen, 7–8/60. p.
311. HÉTVÁRI Andrea: *Álom*. = Élet és Irodalom, július 21. 14. p.
312. HÉTVÁRI Andrea: *Megnyílik*. = Élet és Irodalom, július 21. 14. p.
313. HÉTVÁRI Andrea: *Születés*. = Élet és Irodalom, július 21. 14. p.
314. HORKAY HÖRCHER Ferenc: *Anyai ág*. = Pannon Tükör, 3/26–27. p.
315. HORKAY HÖRCHER Ferenc: *Apai ág*. = Pannon Tükör, 3/27. p.
316. HORVÁTH János Antal: *Kripta*. = Pannon Tükör, 2/70. p.
317. HORVÁTH László Imre: *Turista*. = Hévíz, 3/818. p.
318. HORVÁTH Veronika: *Beszélgetés*. = Hévíz, 2/738. p.
319. HORVÁTH Veronika: *Sóhaj*. = Hévíz, 2/739. p.
320. HORVÁTH Veronika: *Tükrökép*. = Látó, 6/33–34. p.
321. HORVÁTH Veronika: *Vérkör*. = Látó, 6/33. p.
322. HUDY Árpád: *Kommóció*. = Irodalmi Jelen, 7–8/49. p.
323. IMRE Flóra: *Atipikus tavasz*. = Kalligram, 7–8/129. p.
324. IMRE Flóra: *Karácsonyfa*. = Kalligram, 7–8/128. p.
325. IMRE Flóra: *Különféle idők*. = Kalligram, 7–8/129. p.
326. IMRE Flóra: *Tél*. = Kalligram, 7–8/128. p.
327. IANCU Laura: *Csoportkép*. = Bárka, 4/38. p.
328. IANCU Laura: *Érted*. = Palócföld, 1/7. p.
329. IANCU Laura: *Időtlenesség*. = Bárka, 4/39. p.
330. IANCU Laura: *Két kápolnavirág*. = Bárka, 4/40. p.
331. IANCU Laura: *Mennyi vétek van a szerelemben...* = Bárka, 4/39. p.
332. IANCU Laura: *Reggel a földről*. = Bárka, 4/40. p.
333. IANCU Laura: *Tolvajok*. = Bárka, 4/38. p.
334. IANCU Laura: *Utánad*. = Palócföld, 1/6. p.
335. IANCU Laura: *Ürességed*. = Palócföld, 1/6–7. p.
336. IVÁN Péter István: *A Bogi lány*. = Magyar Napló, 7/20. p.
337. IVÁN Péter István: *Első tudásod*. = Magyar Napló, 7/21. p.
338. IVÁN Péter István: *Negyven körül*. = Magyar Napló, 7/20. p.
339. IVÁN Péter István: *Zombik dicsérete*. = Magyar Napló, 7/21. p.
340. JÁNOSI Zoltán: *Morze-jelek Abah kapitányának*. = Magyar Napló, 7/13. p.
341. JÁSZ Attila: *Befejezetlen kép*. = Bárka, 3/30–31. p.
342. JÁSZ Attila: *Héviassfény*. = Hévíz, 3/809. p.
343. JENEI Gyula: *Augusztus*. = Élet és Irodalom, július 21. 17. p.
344. JÓNA Dávid: *Feltámadás*. = Palócföld, 1/61. p.
345. JÓZSA Evelin: *Haikuk*. = Irodalmi Szemle, 7–8/124–125. p.
346. JUHÁSZ Ferenc: *A festő, akit Simonnak mondanak*. = Parnasszus, 2/38. p.
347. JUHÁSZ Mária: *Határhelyzetek*. Legalább a testem tartson egyben. Legalább a testem tartsam egyben. = Irodalmi Szemle, 7–8/92. p.
348. JUHÁSZ Péter: *Vár*. = Napút, 5/96. p.
349. JUHÁSZ Péter: *A tavirózsák*. = Napút, 5/96. p.
350. JUHÁSZ Róbert: *Pi élete*. = Hévíz, 2/745. p.
351. JUHÁSZ Tibor: *Lelkibéke*. = Pannon Tükör, 2/32. p.
352. JUHÁSZ Tibor: *Nyugvás*. = Pannon Tükör, 2/32. p.

353. JUHÁSZ Tibor: *panelring*. = Pannon Tükör, 2/32. p.
354. JUHÁSZ Tibor: *Végérvény*. = Pannon Tükör, 2/32. p.
355. JUHÁSZ Zsuzsanna: *A beavatottaknak*. = Pannon Tükör, 3/34. p.
356. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Megtehetem*. = Pannon Tükör, 3/34. p.
357. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Megtettem*. = Pannon Tükör, 3/34. p.
358. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Stigma*. = Pannon Tükör, 3/34. p.
359. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Visszaváltozás*. = Pannon Tükör, 3/34. p.
360. KABAI Csaba: *Lehettem volna*. = Irodalmi Szemle, 7–8/36. p.
361. KABAI Csaba: *Létige a félidőhöz*. = Irodalmi Szemle, 7–8/34–35. p.
362. KABAI Csaba: *Magányos kettes*. = Irodalmi Szemle, 7–8/37. p.
363. KABAI Csaba: *Mosoly*. = Irodalmi Szemle, 7–8/38. p.
364. KABDEBÓ Tamás: *Időzítés*. = Helikon, július 25. 4. p.
365. KÁCSOR Zoltán: *Egy mínusz egy*. = Műhely, 3/35. p.
366. KALÁSZ Márton: *Árva jeladás*. = Lyukasóra, 3/50. p.
367. KALÁSZ Márton: *Liszt-reminiszcienciák*. Nonnenwerth. Nápoly. = Parnasszus, 2/63. p.
368. KÁLI KIRÁLY István: *Hetvenkedőn*. 1. Vigaszdalocska. 2. Hattyúdál-nyekergés. 3. Fénytelenül. 4. Időszonett. = Látó, 5/24–26. p.
369. KÁLLAY Eszter: *apátia*. = Élet és Irodalom, augusztus 25. 14. p.
370. KÁLLAY Eszter: *megballottam*. = Élet és Irodalom, augusztus 25. 14. p.
371. KÁNTOR Péter: *Van néhány probléma*. = Alföld, 6/3. p.
372. KÁNTOR Zsolt: *Leberknödelsuppé*. Májgombóclevés. = Műút, 2/21. p.
373. KÁNYÁDI Sándor: *Arany János kalapja*. = Lyukasóra, 4/26. p.
374. KARÁCSONYI Zsolt: *Élni a képben*. = Pannon Tükör, 2/25. p.
375. KARÁCSONYI Zsolt: *Kutya a labirintusban*. = Helikon, július 25. 1. p.
376. KARÁCSONYI Zsolt: *Séta*. = Látó, 5/5. p.
377. KARDOS Ferenc: *Ágrólszakadt töredékek*. = Pannon Tükör, 4/73–74. p.
378. KATONA Dóra: *Örööm neked a csendet*. = Napút, 5/93. p.
379. KEMENES Henriette: *Agár*. = Várad, 4/17. p.
380. KEMENES Henriette: *AHA-élmény*. = Várad, 4/18. p.
381. KEMENES Henriette: *Hangya*. = Várad, 4/19. p.
382. KEMENES Henriette: *Khepri-változat*. = Várad, 4/19. p.
383. KEMENES Henriette: *Mese hat megadott szóval*. = Várad, 4/20. p.
384. KEMÉNY Zsófi: *Visszatánc*. = Pannon Tükör, 2/15–17. p.
385. KENÉZ Ferenc: *Az aknamező*. = Látó, 7/68. p.
386. KENÉZ Ferenc: *Az egyik legjobb(ak) városa*. = Látó, 7/69. p.
387. KENÉZ Ferenc: *Félfünk-e a hackerektől?* = Látó, 7/71–72. p.
388. KENÉZ Ferenc: *A bálózat*. = Látó, 7/72–74. p.
389. KENÉZ Ferenc: *A harmincak*. = Látó, 7/69–71. p.
390. KENÉZ Ferenc: *A baza*. = Látó, 7/76. p.
391. KENÉZ Ferenc: *Saját sróf*. = Látó, 7/75–76. p.
392. KENÉZ Ferenc: *Zsinegelő*. = Látó, 7/74–75. p.
393. KERBER Balázs: *A gyöngyfüzér hossza*. = Alföld, 6/29. p.
394. KERBER Balázs: *Hogy telik*. = Hévíz, 2/728–729. p.
395. KERÉK Imre: *Négysorosok*. Az Akropolisz Kariatidáihoz. Tavasszal a rét. Sugár. Júniusi idill. Őszi síp. Régi ádvettek. = Műhely, 3/20. p.
396. KERÉK Imre: *Parafrázis egy Jeszenyin-versre*. = Műhely, 3/21. p.
397. KERESZTESI József: *Chance of Rain*. = Pannon Tükör, 1/29. p.
398. KERESZTESI József: *Majmos cukor*. = Pannon Tükör, 1/29–30. p.
399. KIRÁLY László: *Ami nem nincs*. = Kortárs, 7–8/10. p.
400. KIRÁLY László: *Árkádia. Békeidők*. = Kortárs, 7–8/11. p.
401. KIRÁLY László: *Nyolc évszak*. I. A kutya bőre. II. Diófa árnyéka. III. Baia Spire – '966. IV. Az úrlapokról. V. Fakult fénykép. VI. Ébresztő. VII. Találós vers. VII. sms. = Helikon, július 25. 5. p.
402. KIRÁLY László: *A tört. oktatás buktatói*. Barlangrajz 1965-ből. = Kortárs, 7–8/10–11. p.
403. KISS Anna: *Nap útja, Hold útja*. (A Dativus ciklusból). = Napút, 5/97–98. p.
404. KISS Benedek: *Sinka zsákja*. = Parnasszus, 1/24–26. p.
405. KISS Dávid: *A cimpád helyén*. = Hévíz, 3/821. p.

406. KISS Dávid: *Csak súroltuk egymást.* = Hévíz, 3/820. p.
407. KISS Dénes: *Lováló ütemezés.* = Parnasszus, 2/51. p.
408. KISS Dénes: *Ördögszekér.* = Parnasszus, 2/52. p.
409. KISS Lóránt: *A tenger vázlata.* I. Só. II. Homok. III. Tengerszem. = Helikon, július 25. 13. p.
410. KOLUMBÁN Adrienn: *Elengetelek egészen.* = Irodalmi Szemle, 7–8/127–128. p.
411. KOOSÁN Ildikó: *Bolondos mesék.* = Palócföld, 1/21. p.
412. KOOSÁN Ildikó: *Mert több vagy.* = Palócföld, 1/22. p.
413. KOPRIVA Nikolett: *Lábam alatt a lépcsőfok.* = Irodalmi Jelen, 7–8/195. p.
414. KOPRIVA Nikolett: *Metamorfózis.* = Irodalmi Jelen, 7–8/197. p.
415. KOPRIVA Nikolett: *Szakadás.* = Irodalmi Jelen, 7–8/196. p.
416. KOPRIVA Nikolett: *Víz és só.* = Irodalmi Jelen, 7–8/195. p.
417. KÓSA Pál: *Abogy leírtam.* = Pannon Tükör, 3/72. p.
418. KÓSA Pál: *Emlékeim.* = Pannon Tükör, 3/72. p.
419. KOVÁCS András Ferenc: *Hálók színpadi fényben.* = Élet és Irodalom, augusztus 4. 14. p.
420. KOVÁCS András Ferenc: *„Lyra mundi”.* = Látó, 5/74. p.
421. KOVÁCS András Ferenc: *Propria manu.* = Látó, 5/72–73. p.
422. KOVÁCS Edward: *A bizonyosság.* = Alföld, 7/21. p.
423. KOVÁCS Edward: *A krizantémok össze nyílnak.* = Alföld, 7/21. p.
424. KOVÁCS Edward: *Saját sírbolt.* = Alföld, 7/22. p.
425. KOVÁCS Kristóf: *amíg az.* = Pannon Tükör, 2/75. p.
426. KOVÁCSICS Zsuzsanna: *Hold.* = Palócföld, 1/5. p.
427. KRIPPL Gréta: *Anyám.* = Pannon Tükör, 4/56. p.
428. KRIPPL Gréta: *Báboványok.* = Pannon Tükör, 4/57. p.
429. KRIPPL Gréta: *Az öregek.* = Pannon Tükör, 4/56. p.
430. KUKORELLY Endre: *A kertem vad.* = Alföld, 6/36. p.
431. KUKORELLY Endre: *Szűz–Szondi sarok.* (7/7., 9., 11., 13., 15., 17., 19., 21., 23.) = Parnasszus, 2/86. p.
432. KUPIHÁR Rebeka: *A csőrös remény.* = Életünk, 8/55. p.
433. KUPIHÁR Rebeka: *Kiültem a kertbe.* = Életünk, 8/56–57. p.
434. KUPIHÁR Rebeka: *Testrészek a lepedőn.* = Életünk, 8/57–58. p.
435. KÜRTI László: *dramatizált övezet.* = Alföld, 7/22–23. p.
436. KÜRTI László: *emlékmű.* = Pannon Tükör, 5/31. p.
437. KÜRTI László: *gyereknap ötödik évre.* = Pannon Tükör, 5/31. p.
438. KÜRTI László: *az ingyen szonettje.* = Tiszatáj, 7–8/63. p.
439. KÜRTI László: *ugornyai látomás.* = Alföld, 7/23. p.
440. KÜRTI László: *virágot a méhek.* = Parnasszus, 2/97. p.
441. LACKFI János: *Ágnes asszony a konyhában.* = Pannon Tükör, 3/8–9. p.
442. LACKFI János: *A fekete router.* = Pannon Tükör, 2/7–8. p.
443. LACKFI János: *Helycsere.* = Pannon Tükör, 5/3. p.
444. LACKFI János: *Kis Ezmegez Erdős Virágnak.* = Irodalmi Jelen, 7–8/10–12. p.
445. LACKFI János: *Reggeli részecskék.* = Vigilia, 8/597–600. p.
446. LACKFI János: *A stadionnál.* = Parnasszus, 2/99–100. p.
447. LACKFI János: *A szupermarket bárdjai.* = Pannon Tükör, 3/6–7. p.
448. LANCZKOR Gábor: *Aszott szirmokra dőlni.* = Alföld, 6/30–31. p.
449. LANCZKOR Gábor: *Fordított fa.* = Élet és Irodalom, augusztus 18. 17. p.
450. LANCZKOR Gábor: *T. S. Burt kapitány elbágyatott hindu templomokat talál Khajuraho mellett a dzsungelben.* = Élet és Irodalom, augusztus 18. 17. p.
451. LÁRAI Eszter: *Tokaj 15.* (2002). (2017). = Parnasszus, 2/91. p.
452. LÁSZLÓFFY Aladár: *Provinciálizmus.* = Parnasszus, 2/56. p.
453. LÁZÁR Balázs: *H. úr beszélye az O. nevű lányhoz.* = Parnasszus, 2/113. p.
454. LÁZÁR-HORVÁTH Zsuzsa: *Színek.* = Napút, 5/26. p.
455. LEZSÁK Sándor: *Tudósítás a Millenárisról egy születésnapj felkarjáról.* = Parnasszus, 2/80–82. p.
456. LŐNHÁRT Melinda: *Abogy zakatol...* = Helikon, augusztus 10. 14. p.
457. LŐNHÁRT Melinda: *Aki válaszol?* = Várda, 5/4. p.

458. LŐNHÁRT Melinda: *kiszámoló.* = Helikon, augusztus 10. 14. p.
459. LŐNHÁRT Melinda: *A másik gondolat.* = Várda, 5/4–5. p.
460. LŐNHÁRT Melinda: *szaggatott.* = Helikon, augusztus 10. 14. p.
461. LŐNHÁRT Melinda: *(vázába tesz, ha).* = Helikon, augusztus 10. 14. p.
462. LUKÁCS Flóra: *Halottak napja.* = Pannon Tükör, 1/35. p.
463. LUKÁCS Flóra: *Hasított bőr.* = Pannon Tükör, 1/35. p.
464. LUKÁCS Flóra: *Kék.* = Pannon Tükör, 1/36. p.
465. LUKÁCS Flóra: *Maradni, maradni.* = Pannon Tükör, 1/36. p.
466. LUZSICZA István: *Falromok, romfalak.* = Pannon Tükör, 1/39. p.
467. LUZSICZA István: *Ikszedik évfordulók.* a múltól és a visszatérőről. = Székelyföld, 7/54–56. p.
468. LUZSICZA István: *Sírató óda.* = Székelyföld, 7/57. p.
469. MAKAI Máté: *Holnap június.* = Kalligram, 7–8/141. p.
470. MAKAI Máté: *Kávés, eső.* = Kalligram, 7–8/140. p.
471. MAKAI Máté: *Új csend.* = Kalligram, 7–8/141. p.
472. MARETICS Erika: *Fekete gyöngy.* = Napút, 5/142. p.
473. MARKÓ Béla: *Beszélgések.* = Látó, 6/5–6. p.
474. MARKÓ Béla: *Bocsáss meg, Ginsberg.* = Élet és Irodalom, augusztus 4. 17. p.
475. MARKÓ Béla: *A verseny.* Guinness rekord Nagyszalontán. = Alföld, 6/34–36. p.
476. MARNO János: *A cselekmény – isten ha egyszer lábra kap.* 12. 12/b. = Pannon Tükör, 4/60. p. p.
477. MARNO János: *A cselekmény – Istén ha egyszer lábra kap.* 13. 13/b. 14. 14/b. 15. 15/b. = Pannon Tükör, 5/28–30. p.
478. MARNO János: *A cselekmény – isten ha egyszer lábra kap.* 20. 20/b. 21. 21/b. = Pannon Tükör, 3/35–36. p.
479. MARNO János: *A cselekmény – Istén ha egyszer lábra kap.* Részlet. = Magyar Napló, 8/25. p.
480. MARNO János: *És a Bétel.* Riporttörések. = Alföld, 6/11–13. p.
481. MARNO János: *Ezek ott mégiscsak itt azok.* = Élet és Irodalom, július 14. 17. p.
482. MARNO János: *Saturnus unokabúga.* = Napút, 5/18–20. p.
483. MEZEI Gábor: *hungária krt.* = Alföld, 8/4–5. p.
484. MEZEI Gábor: *lengyel stny.* = Alföld, 8/5–6. p.
485. MEZEI Gábor: *A néma ének.* = Alföld, 6/31–32. p.
486. MEZEI Gábor: *pápatér.* = Alföld, 8/6. p.
487. MIKLÓS Norbert: *bukowski.* = Pannon Tükör, 5/39. p.
488. MIKLÓS Norbert: *Koporsószőg.* = Pannon Tükör, 5/39. p.
489. MIKLYA Zsolt: *Édes-savanyú.* = Alföld, 7/7–8. p.
490. MIKLYA Zsolt: *„A gyermek, az fogoly”.* = Pannon Tükör, 2/5. p.
491. MIKLYA Zsolt: *Horizontvadászat.* = Alföld, 7/6. p.
492. MIKLYA Zsolt: *A rőt pokróc balladája.* = Pannon Tükör, 3/4. p.
493. MIKLYA Zsolt: *Szürkeből szürke.* = Alföld, 7/7. p.
494. MIKLYA Zsolt: *A vándor macska balladája.* = Pannon Tükör, 3/5. p.
495. MIKLYA Zsolt: *Vissza a feladónak.* = Hévíz, 3/810. p.
496. MIKLYA Zsolt: *Wittenbergi oltár.* Terviad. Indukció. Csalogató. Dicséret. = Alföld, 7/8–10. p.
497. MOLNÁR H. Magor: *Kabát.* = Pannon Tükör, 5/61–62. p.
498. MOLNÁR József: *Apám játszik.* = Hévíz, 3/829. p.
499. MOLNÁR Krisztina Rita: *A csipkefészott asszony balladája.* = Pannon Tükör, 2/3–4. p.
500. MOLNÁR Vilmos: *Mese a kezdet és a vég angyalairól.* I. II. = Helikon, július 25. 4. p.
501. MONOSZLÓY Dezső: *Apokalipszis.* = Parnasszus, 2/47. p.
502. MURÁNYI Zita: *Azok a régi.* = Hévíz, 2/744. p.
503. MURÁNYI Zita: *fű-fű.* = Bárika, 3/58–59. p.
504. MURÁNYI Zita: *hősök tere.* = Bárika, 3/58. p.
505. MURÁNYI Zita: *pantheon.* = Bárika, 3/59. p.
506. MÜLLER Dezső: *Anyám.* = Magyar Napló, 8/41. p.
507. MÜLLER Dezső: *Életem.* = Magyar Napló, 8/41. p.
508. MÜLLER Dezső: *Halálközeli villanások.* = Várad, 4/4–6. p.
509. MÜLLER Dezső: *Kitárul.* = Várad, 4/11. p.
510. MÜLLER Dezső: *Ma.* = Magyar Napló, 8/41. p.
511. MÜLLER Dezső: *Maholnap.* = Magyar Napló, 8/41. p.
512. MÜLLER Dezső: *Satuba szorult.* = Várad, 4/7. p.

513. MÜLLER Dezső: *Sose menekülök.* = Várad, 4/9. p.
514. MÜLLER Dezső: *Vakarom.* = Várad, 4/9–10. p.
515. MÜLLER Dezső: *Valahára.* = Várad, 4/7–8. p.
516. MÜLLER Dezső: *Vinnem.* = Várad, 4/11. p.
517. MÜLLER Dezső: *Vonszalom.* = Várad, 4/8. p.
518. MÜLLER Dezső: *Zilah.* = Várad, 4/10. p.
519. NÁDASDY Ádám: *Ijedt zavarban felkapott lepel.* = Alföld, 6/27. p.
520. NAGY Attila: *Csillagköz.* = Székelyföld, 7/32–36. p.
521. NAGY Balázs Péter: *Fiolák.* = Kalligram, 7–8/142. p.
522. NAGY Balázs Péter: *Látkép a hajdani Rákóczi térről.* = Kalligram, 7–8/143–144. p.
523. NAGY Hajnal Csilla: *Oda-vissza.* = Alföld, 8/6–8. p.
524. NAGY László: *Arany úr, az őszikék meg én.* = Lyukasóra, 4/41. p.
525. NAGY Magdolna: *Az egész világ.* = Irodalmi Szemle, 6/85. p.
526. NAGY Rita: *Mennyire hidegek.* = Pannon Tükör, 2/66. p.
527. NAGY Zopán: *Fragmentumok, szövegek-roncsok.* (az én, én-ő/ő-én, nem-én és én ciklusból). = 7–8/64–65. p.
528. NAGY Zsuka: *fehér egér.* = Bárka, 4/55–56. p.
529. NAGY Zsuka: *a kishű.* = Bárka, 4/55. p.
530. NAGY Zsuka: *nem ez a divat.* = Pannon Tükör, 1/34. p.
531. NAGY Zsuka: *rózsa mama és a balál.* = Bárka, 4/56. p.
532. NAGY Zsuka: *Szomszédok.* = Irodalmi Szemle, 7–8/116–121. p.
533. NAGY Zsuka: *tájémbor.* riportvers. = Bárka, 4/55. p.
534. NÁSZTA Katalin: *Apróságok.* = Pannon Tükör, 5/33–34. p.
535. NÁSZTA Katalin: *Uram, irgalmaz.* = Pannon Tükör, 5/33. p.
536. NÉMA Judit: *Érted didergek.* = Műhely, 3/30. p.
537. NÉMA Judit: *Középső nyelvvállású, nyílt csók.* = Műhely, 3/31. p.
538. NÉMA Judit: *Nyelved Hegyén.* = Műhely, 3/30. p.
539. NÉMETH Erzsébet: *Akcióakkord.* = Napút, 5/88. p.
540. NÉMETH Erzsébet: *Feketemacskaest.* = Napút, 5/88. p.
541. NÉMETH Erzsébet: *Metamorfózis.* = Napút, 5/87. p.
542. NÉMETH Erzsébet: *Pipacsmáglya.* = Napút, 5/87. p.
543. NÉMETH Erzsébet: *Szólít az idő.* = Napút, 5/87. p.
544. NÉMETH Erzsébet: *Születés.* = Napút, 5/87. p.
545. NÉMETH Gábor Dávid: *Reggel.* = Pannon Tükör, 5/27. p.
546. NÉMETH István, Z.: *Áttörés.* = Irodalmi Szemle, 7–8/91. p.
547. NÉMETH Zoltán: *Arany János: Töredékek.* = Alföld, 6/39–43. p.
548. NOVÁK Valentin: *Az életem már megjárta.* = Magyar Napló, 8/4. p.
549. NYILAS Attila: *Az Alkotókör végnapjai.* („Az ékesszólásról” tételei). = Élet és Irodalom, augusztus 11. 17. p.
550. NYILAS Attila: *Állapotfrissítés.* = Parnasszus, 2/107–108. p.
551. OLÁH András: *Egyszer.* = Látó, 6/43–44. p.
552. OLÁH András: *Fáziskésésben.* = Látó, 6/42. p.
553. OLÁH András: *batársértés.* 1. (egy másik arc). 2. (tekintet). 3. (késő). 4. (megtisztulva). 5. (küszöbök). = Műhely, 3/26–27. p.
554. OLÁH András: *hibajelentés.* = Parnasszus, 2/109. p.
555. OLÁH András: *[a levelek is].* = Palócföld, 1/17. p.
556. OLÁH András: *más dimenzió.* = Palócföld, 1/16. p.
557. OLÁH András: *Mélység.* = Látó, 6/43. p.
558. OLÁH András: *modern kori vízfőzőn.* = Parnasszus, 2/110. p.
559. OLÁH András: *Ne adj előnyt.* = Látó, 6/42–43. p.
560. OLÁH András: *nélküled.* = Palócföld, 1/16. p.
561. OLÁH András: *tiszaparti alkony.* = Palócföld, 1/17. p.
562. ORAVECZ Péter: *1980.* = Parnasszus, 2/98. p.
563. ORAVECZ Tibor: *Démon.* = Palócföld, 1/84. p.
564. ORAVECZ Tibor: *Rím nélkül, Eszternek.* = Palócföld, 1/84. p.
565. ORCSIK Roland: *Birodalmak.* = Irodalmi Szemle, 7–8/6. p.
566. ORCSIK Roland: *Gyere ki!* = Irodalmi Szemle, 7–8/5. p.
567. ORCSIK Roland: *Kérdések kérdése.* = Irodalmi Szemle, 7–8/5. p.
568. ORCSIK Roland: *Madárles.* = Hévíz, 2/749–750. p.
569. ORCSIK Roland: *Pakolás.* = Irodalmi Szemle, 7–8/4. p.
570. ORCSIK Roland: *Sisak.* = Irodalmi Szemle, 7–8/6. p.

571. ORCSIK Roland: *Szépvilág.* = Irodalmi Szemle, 7–8/6. p.
572. ORCSIK Roland: *Vakáció.* = Irodalmi Szemle, 7–8/4. p.
573. ORCSIK Roland: *Védőbeszéd.* = Irodalmi Szemle, 7–8/3. p.
574. PÁL Péter: *Pbaidoktól bazafélé.* = Pannon Tükör, 4/70–72. p.
575. PAPP-FÜR János: *homokvár.* = Parnasszus, 2/95. p.
576. PAPP-FÜR János: *ismeretlenül.* = Parnasszus, 2/95. p.
577. PAPP-FÜR János: *egy nap esztétikája.* = Pannon Tükör, 5/22–23. p.
578. PAPP-FÜR János: *egy nap esztétikája.* = Parnasszus, 2/96. p.
579. PAPP-FÜR János: *nokturn.* = Pannon Tükör, 5/23. p.
580. PAPP-FÜR János: *ősi meleg.* = Pannon Tükör, 3/25. p.
581. PAPP Tibor: *egy kupa kupa kupa.* = Parnasszus, 2/88. p.
582. PATAKI Tamás: *Arkhajlov száműzetése előtti álma.* = Bárka, 3/39. p.
583. PATAKI Tamás: *Hány halálem van?* = Bárka, 3/38–39. p.
584. PATAKI Tamás: *A magány zsarnoksága.* = Bárka, 3/37. p.
585. PAYER Imre: *Ez időben vonjunk mérleget.* = Tiszatáj, 7–8/67–68. p.
586. PAYER Imre: *Fehér függöny.* = Parnasszus, 2/104. p.
587. PAYER Imre: *Itt.* = Parnasszus, 2/104. p.
588. PAYER Imre: *Káprázat-kert.* = Magyar Napló, 7/41. p.
589. PAYER Imre: *Lángbullám.* = Parnasszus, 2/103. p.
590. PAYER Imre: *Törékeny hajnal.* = Parnasszus, 2/103. p.
591. PENCs Attila: *II.* = Helikon, augusztus 10. 11. p.
592. PENCs Attila: *III.* = Helikon, augusztus 10. 11. p.
593. PENCs Attila: *IV.* = Helikon, augusztus 10. 11. p.
594. PENCs Attila: *Beszúrás, oldaltörés.* = Helikon, augusztus 10. 11. p.
595. PENCs Attila: *Óriások a hid lábánál.* = Helikon, augusztus 10. 11. p.
596. PÉNTÉK Imre: *Fessen fest Teri.* = Kortárs, 7–8/59. p.
597. PÉNTÉK Imre: *Pókhalás helyek.* = Kortárs, 7–8/60. p.
598. PÉNTÉK Imre: *Vert hadak.* = Kortárs, 7–8/60. p.
599. PETŐCZ András: *Tokaj szőlővesszein.* = Parnasszus, 2/87. p.
600. PETŐFI Sándor: *Arany Jánoshoz.* = Lyukasóra, 4/87. p.
601. PETRÓ János: *Elválás.* = Pannon Tükör, 5/63. p.
602. PETRÓ János: *Ernyőt tart.* = Pannon Tükör, 5/63. p.
603. PETRÓ János: *Hallgatja a cseppek dalát.* = Pannon Tükör, 5/64. p.
604. PETRÓ János: *Körötte marionett bábuk.* = Pannon Tükör, 5/63. p.
605. PETRÓ János: *Megőriz mindent.* = Pannon Tükör, 5/63. p.
606. PETRÓ János: *Mellette ül.* = Pannon Tükör, 5/64. p.
607. PETRÓ János: *Mint egy tündér.* = Pannon Tükör, 5/62. p.
608. PETRÓCZI Éva: *Iszlag.* = Parnasszus, 2/68. p.
609. PODMANICZKY Szilárd: *Haláltus.* = Műhely, 3/22. p.
610. POSTA Marianna: *Ügybírójához: anya.* = Hévíz, 3/819. p.
611. PRÁGAI Tamás: *A hajnal lova.* = Parnasszus, 2/49–50. p.
612. RÁCZ Péter: *Tükölt vonzalmaim.* Már a késekhez is. Bár nem esik jól, Nem kéne megszokni. Egyszer a fák is. Ha az idő. Hegyi uzsonnák. Mifelénk nyár végén, A hányást is. Nem tudom. = Élet és Irodalom, július 28. 17. p.
613. RIEBSCH Zoltán: *Kor, kép, torz.* = Pannon Tükör, 3/70. p.
614. RIEBSCH Zoltán: *Még nem szól a kakas.* = Pannon Tükör, 3/70. p.
615. RIEBSCH Zoltán: *Mégsem forog a föld.* = Pannon Tükör, 3/70. p.
616. RÓZSA Boglárka: *töredékek.* = Pannon Tükör, 1/20. p.
617. SAITOS Lajos: *Szólítgató.* = Palócföld, 1/3. p.
618. SAITOS Lajos: *Teremtmények.* = Palócföld, 1/3. p.
619. SAJÓ László: *Kujjon Ferenc hajléktalan költő balladái.* Ballada az ételostársról. Ballada a borházzal. Kujjon éneke szeretőjéhez. Sírfelet. = Életünk, 8/59–63. p.
620. SAJÓ László: *Rövid nap el.* (Egy öngyilkosság mellékszálai). = Műút, 2/3–7. p.
621. SALAMON János: *Bevezetés a filozófiába.* Rousseau. Kant. Hegel. = Élet és Irodalom, augusztus 25. 17. p.
622. SÁNTA Miriám: *Dal egy kisebb testről.* = Korunk, 7/58. p.
623. SÁNTA Miriám: *Formák.* = Korunk, 7/58. p.

624. SÁNTA Miriám: *Ima a hallgatagsághoz.* = Látó, 6/20–21. p.
625. SÁNTA Miriám: *Transgression.* = Látó, 6/21–22. p.
626. SÁNTA Miriám: *Zöld napok.* = Helikon, július 25. 10. p.
627. SÁRÁNDI József: *Képben maradni a költői szó ígéző erejével.* = Napút, 5/24–25. p.
628. SÁRÁNDI József: *Különbség.* = Napút, 5/25. p.
629. SÁRÁNDI József: *Ráktérkép.* = Napút, 5/23–24. p.
630. SÁRKÁNY Timea: *Arteriae aquarius.* = Irodalmi Szemle, 7–8/122. p.
631. SCHNEIDER Éva: *10m².* = Műhely, 3/29. p.
632. SCHNEIDER Éva: *Horror.* = Műhely, 3/29. p.
633. SEBESTYÉN-JÁGER Orsolya: *Úrvacsora.* = Confessio, 2/77–78. p.
634. SERFŐZŐ Simon: *Az ég alja bekekült.* = Magyar Napló, 7/3. p.
635. SERFŐZŐ Simon: *Az eget, földet nézzétek.* = Magyar Napló, 7/3. p.
636. SERFŐZŐ Simon: *Láthatjuk.* = Parnasszus, 2/67. p.
637. SIMON Adri: *Hártya.* = Pannon Tükör, 5/64. p.
638. SIMONFY József: *Hatvanöt magasán.* = Látó, 7/59–60. p.
639. SIMONFY József: *Hidegen hagy* = Látó, 7/62. p.
640. SIMONFY József: *Ringatom.* = Látó, 7/61–62. p.
641. SIMONFY József: *Szálakra szakadva.* = Látó, 7/60–61. p.
642. SIMONFY József: *világ összes nyelvén hallgatok.* = Helikon, augusztus 10. 14. p.
643. SINKA István: *Bivalyok tavaszi vízben.* = Parnasszus, 1/34. p.
644. SINKA István: *Bábszikoló asszonyok.* = Parnasszus, 1/7. p.
645. SINKA István: *Boldogtalan csillagok.* = Parnasszus, 1/6. p.
646. SINKA István: *Büntetések könyve.* (részletek). = Parnasszus, 1/87–96. p.
647. SINKA István: *Csendes vers merengő csónakosoknak.* = Parnasszus, 1/33. p.
648. SINKA István: *Csúnya csillag száraz égen.* = Parnasszus, 1/31. p.
649. SINKA István: *Dal esti síkságról.* = Parnasszus, 1/9. p.
650. SINKA István: *Kendőtlen lányok.* = Parnasszus, 1/8. p.
651. SINKA István: *Két vers bajnalban.* = Parnasszus, 1/34. p.
652. SINKA István: *Kinn a világegyetemben...* = Parnasszus, 1/10. p.
653. SINKA István: *Különös utazók.* = Parnasszus, 1/5. p.
654. SINKA István: *Legyőzhetetlen menekülő.* = Parnasszus, 1/32. p.
655. STERMECKY Zsolt Gábor: *Björk a repülőn.* = Pannon Tükör, 2/39. p.
656. STERMECKY Zsolt Gábor: *a cinizmus elenében.* = Pannon Tükör, 2/37. p.
657. STERMECKY Zsolt Gábor: *tágra zárt szemek.* = Pannon Tükör, 2/37–38. p.
658. STERMECKY Zsolt Gábor: *vezetés az írás gyakorlatában.* = Pannon Tükör, 2/38. p.
659. SUHAI Pál: *Csökkérés.* = Pannon Tükör, 1/19. p.
660. SZALAI Zsolt: *Nagy kör.* = Parnasszus, 1/103–104. p.
661. SZÁNTAI János: *A feltételes kikötő.* = Helikon, július 25. 15. p.
662. SZÁNTAI János: *Főter. Tenger.* = Helikon, július 25. 15. p.
663. SZÁNTAI János: *Költözés.* = Helikon, július 25. 15. p.
664. SZÁNTAI János: *Egy többé-kevésbé jól leplezett szerelmes vers.* = Helikon, július 25. 15. p.
665. SZÁNTAI János: *Vastüdő.* = Helikon, július 25. 15. p.
666. SZARKA Tamás: *Alhambra.* = Lyukasóra, 3/22. p.
667. SZARKA Tamás: *Bazsarózsa.* = Lyukasóra, 3/21. p.
668. SZAUER Ágoston: *A látható.* = Pannon Tükör, 1/24. p.
669. SZAUER Ágoston: *Megismerés.* = Pannon Tükör, 1/24. p.
670. SZAUER Ágoston: *Példa.* = Pannon Tükör, 1/24. p.
671. SZÁVA Csanád: *(emlék).* = Műhely, 3/32. p.
672. SZÁVA Csanád: *(golyó).* = Műhely, 3/32. p.
673. SZEGEDI Eszter: *Adventi krónika.* = Hévíz, 3/839. p.
674. SZEGEDI Eszter: *A világ dicsősége.* = Hévíz, 3/839. p.
675. SZEGEDI KOVÁCS György: *Hajított kő.* = Életünk, 8/69. p.
676. SZEGEDI KOVÁCS György: *Közöttünk most.* = Életünk, 8/69. p.
677. SZEGEDI KOVÁCS György: *Mi mindig.* = Életünk, 8/70. p.
678. SZEGEDI KOVÁCS György: *Végül.* = Életünk, 8/70. p.
679. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Árt- és átkötvé.* = Parnasszus, 2/111–112. p.
680. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Első téblálok.* = Magyar Napló, 8/18. p.

681. SZELES Judit: *Opusz 23.* = Pannon Tükör, 5/26. p.
682. SZELES Judit: *Sarkkőri levelek 47.* = Pannon Tükör, 5/25. p.
683. SZENTGYÖRGYI László: *Alternatívák.* = Székelyföld, 7/67. p.
684. SZENTGYÖRGYI László: *Én és a világ.* = Székelyföld, 7/67. p.
685. SZENTGYÖRGYI László: *Ennyire futja...* = Székelyföld, 7/68. p.
686. SZENTGYÖRGYI László: *Mire jó?* = Székelyföld, 7/68. p.
687. SZENTGYÖRGYI László: *Mókuskerekben.* = Székelyföld, 7/68. p.
688. SZENTGYÖRGYI László: *Nyilatkozat.* = Székelyföld, 7/67. p.
689. SZEPESI Attila: *Malakiás csodái.* Bárbar szonettek. Hadfiak, pöfeteg boszorkák. Malakiás csodái. A triciklis suhanc. Szarvas, holdfényben. Ögyiptomi vázlat. Sis-kák. Esőcsinálók. Felhőjatek. = Székelyföld, 7/5–8. p.
690. SZERÉNYI Szabolcs: *Félretekéntve.* = Hévíz, 3/838. p.
691. SZILÁGYI A. Gábor: *Eloldozlak.* = Élet és Irodalom, július 14. 14. p.
692. SZILÁGYI A. Gábor: *Könyv-előlap, acélmetszettel.* = Élet és Irodalom, július 14. 14. p.
693. SZILÁGYI A. Gábor: *Szertelen éneke.* = Élet és Irodalom, július 14. 14. p.
694. SZITA Szilvia: *Átvilágítják.* = Bárka, 4/41. p.
695. SZITA Szilvia: *Egybegyűlnék.* = Bárka, 4/42. p.
696. SZITA Szilvia: *Virágvasárnap sétál.* = Bárka, 4/41. p.
697. SZITA Szilvia: *Vizsgálgák.* = Bárka, 4/42. p.
698. SZKÁROSI Endre: *Hey, migger!* = Magyar Műhely, 2/1–2. p.
699. SZOLCSÁNYI Ákos: *Hall.* = Élet és Irodalom, augusztus 25. 17. p.
700. SZŐCS Géza: *Assisi történet.* = Helikon, július 10. 4. p.
701. SZÖLLŐSI Mátyás: *Purgatórium.* = Látó, 6/61–71. p.
702. SZÖLLŐSSY Balázs: *Átmeneti vereség a Langerhans-szigeteken.* = Helikon, július 10. 10. p.
703. SZÖLLŐSSY Balázs: *A tudatos politoxikomán.* = Helikon, július 10. 10. p.
704. SZÖLLŐSSY Balázs: *Unom a posztapokalipszt.* = Helikon, július 10. 10. p.
705. SZÖLLŐSSY Balázs: *Uruguayban megtörik az átkot.* = Helikon, július 10. 10. p.
706. SZULKOVÉNYI Katalin: *Alant.* = Alföld, 8/34. p.
707. SZVETOSZLÁV, Sztójcsev: *Ikersötétség.* = Napút, 5/49. p.
708. SZVETOSZLÁV, Sztójcsev: *Illusztráció.* = Napút, 5/49. p.
709. SZVETOSZLÁV, Sztójcsev: *Impromptu.* = Napút, 5/50. p.
710. SZVETOSZLÁV, Sztójcsev: *Spleen.* = Napút, 5/50. p.
711. TAKÁCS Zsuzsa: *A vak remény gyöngülése.* = Hévíz, 3/805. p.
712. TAMÁS Menyhért: *Árnyalat nélkül.* = Magyar Napló, 8/3. p.
713. TAMÁS Menyhért: *Gyónom a sorsomat.* = Magyar Napló, 8/3. p.
714. TAMÁS Menyhért: *Kérdezz.* = Magyar Napló, 8/3. p.
715. TAMÁS Menyhért: *Most már.* = Magyar Napló, 8/3. p.
716. TAMÁS Menyhért: *Sinkától öt strófában.* = Parnasszus, 1/67. p.
717. TARJÁNI Imre: *El semmise vesztet.* = Pannon Tükör, 3/44. p.
718. TARJÁNI Imre: *Az esti tűznél.* = Pannon Tükör, 3/44. p.
719. TARJÁNI Imre: *Nekrológ helyett.* = Pannon Tükör, 3/45. p.
720. TARJÁNI Imre: *A szavakat mentem.* = Pannon Tükör, 3/45. p.
721. TATÁR Sándor: *Ábrándkergetés (helyett).* = Műút, 2/14. p.
722. TATÁR Sándor: *Ennek akár már bírteréke is lehetne.* = Alföld, 8/21. p.
723. TATÁR Sándor: *Föltuningolt dalocska.* = Műút, 2/15. p.
724. TATÁR Sándor: *„Hazudsz, hazudsz, én örült nem vagyok”.* = Kortárs, 7–8/61–62. p.
725. TATÁR Sándor: *Hess el, szabadság! Hagyj követnem trendet!* = Látó, 6/50–51. p.
726. TATÁR Sándor: *Téli (b)etűd.* = Kortárs, 7–8/62. p.
727. TATÁR Sándor: *Tömör búcsúelv.* = Látó, 6/50. p.
728. TATÁR Sándor: *Tudom én azt...!?* = Kortárs, 7–8/61. p.
729. TERÉK Anna: *Bevanda.* = Híd, 3/3–5. p.
730. TÓBIÁS Krisztián: *Milyen szép is lenne...* = Bárka, 3/42–43. p.
731. TÓBIÁS Krisztián: *Varázstalanítás.* (részlet). = Hévíz, 3/828. p.
732. TOLVAJ Zoltán: *Antracit.* = Irodalmi Jelen, 7–8/23–27. p.
733. TOMAJI Attila: *fűcsomó.* = Pannon Tükör, 2/41. p.
734. TOMAJI Attila: *Halottak dala.* = Pannon Tükör, 2/40. p.

735. TOMPA Zsófia: *Fabéj.* = Pannon Tükör, 5/24. p.
736. TOMPA Zsófia: *interpretáció.* = Pannon Tükör, 5/24. p.
737. TORNAI József: *Csörgőkígyó-avar.* = Kortárs, 7–8/47. p.
738. TORNAI József: *Kulstalan zárad titka.* = Parnasszus, 2/64. p.
739. TORNAI József: *Az olaszországi földrengésre, 2016.* = Parnasszus, 2/65. p.
740. TORNAI József: *Az ördög káromló.* = Kortárs, 7–8/46. p.
741. TORNAI József: *Túl a végén és a kezdetén.* = Tiszatáj, 7–8/66. p.
742. TOROCZKAY András: *Képernyők.* = Élet és Irodalom, július 7. 14. p.
743. TOROCZKAY András: *Nulladik típusú talán.* = Hévíz, 2/716–717. p.
744. TÓTH Csilla: *Fondorlat.* = Alföld, 8/19–20. p.
745. TÓTH Csilla: *A lejtőn.* = Alföld, 8/20. p.
746. TÓTH Csilla: *Realitás.* = Alföld, 8/19. p.
747. TÓTH Erzsébet: *Szalad, szalad a nyár.* = Parnasszus, 2/79. p.
748. TÓTH Éva: *Arc.* = Lyukasóra, 4/91. p.
749. TÓTH Éva: *ÍrótaBORI BORDal.* = Parnasszus, 2/72–73. p.
750. TÓTH Imre: *Emlék.* = Műhely, 3/37. p.
751. TÓTH Imre: *Két év Perzsiában.* = Műhely, 3/37. p.
752. TÓTH Krisztina: *Kikapcsolom a gépet.* = Alföld, 6/27–29. p.
753. TÖNKÖL József: *De nincs asszony-falu se másik.* = Műhely, 3/24. p.
754. TÖNKÖL József: *Kazlak égnek lángolva.* = Műhely, 3/24. p.
755. TÖNKÖL József: *A két kezemnél.* = Műhely, 3/25. p.
756. TÖZSÉR Árpád: *Fél nóta.* = Parnasszus, 2/71. p.
757. TÖZSÉR Árpád: *Jin-jang keservek.* = Kalligram, 7–8/123. p.
758. TÖZSÉR Árpád: *Tari bardók.* = Kalligram, 7–8/122. p.
759. TÖZSÉR Árpád: *Változatok Fölöttes Én-re és Te-re.* = Kalligram, 7–8/122. p.
760. TUNYOGI Bendegúz: *Éhség.* = Napút, 5/141. p.
761. TUNYOGI Bendegúz: *A fák között.* = Napút, 5/140. p.
762. TUNYOGI Bendegúz: *Fátyolos.* = Napút, 5/140. p.
763. TUNYOGI Bendegúz: *Óriások a ködben.* = Napút, 5/140. p.
764. TURAI Laura: *Titok.* = Bárka, 4/50. p.
765. TURAI Laura: *Vergődések.* = Bárka, 4/51. p.
766. TURAI Laura: *Vörös és Fekete.* = Bárka, 4/50. p.
767. TURCZI István: *A kéregető.* = Pannon Tükör, 2/11–13. p.
768. UDVARDI Attila: *Az áruházak éjszakája.* = Hévíz, 3/822. p.
769. URBÁN Gyula: *Egzegézis.* = Helikon, július 10. 4. p.
770. UTASSY József: *Költőnek lenni.* = Parnasszus, 2/48. p.
771. VÁRADY Szabolcs: *Ritmuspróbák.* = Élet és Irodalom, augusztus 18. 17. p.
772. VARGA Imre: *Elfogyva közben.* = Bárka, 4/12. p.
773. VARGA Imre: *Söntésári kérdések.* = Bárka, 4/13. p.
774. VARGA Imre: *Visszaad kérdéssel.* = Bárka, 4/12–13. p.
775. VARGA Melinda: *Félig.* = Hévíz, 2/730. p.
776. VARGA Melinda: *Létegek.* = Pannon Tükör, 3/20. p.
777. VARGA Melinda: *panelballada-kísérlet.* = Pannon Tükör, 2/14. p.
778. VÁRNAGY Márta: *Látómező.* (Pest). (a Csikágó). = Tiszatáj, 7–8/71. p.
779. VASADI Péter: *Az ember háztartása.* = Napút, 5/3. p.
780. VASADI Péter: *Riadó.* = Pannon Tükör, 3/19. p.
781. VASS Tibor: *A király beszéde Tolcsváról, Tokaj (ejtsd: Toké) irányába. Tökéletes hangvers kánonokra.* Az El, Kondor, pláza idejéből. = Parnasszus, 2/115–117. p.
782. VASS Tibor: *Kondorlány-töredékek.* Az El, Kondor, pláza idejéből. = Pannon Tükör, 4/44–51. p.
783. VESZELKA Attila: *Claire de Lune.* = Pannon Tükör, 5/68. p.
784. VILLÁNYI G. András: *Jól hangolt zongora.* = Hévíz, 2/740. p.
785. VILLÁNYI László: *Életemen túlra.* = Kortárs, 7–8/48. p.
786. VILLÁNYI László: *Folyton folyvást.* = Kortárs, 7–8/48. p.
787. VÖRÖS István: *Bor vitéz 2.0.* = Pannon Tükör, 2/6. p.
788. VÖRÖS István: *Három utazás a rossz székéren.* 1 (A beteg). 2 (A részeg). 3 (A magzat). = Élet és Irodalom, július 7. 17. p.
789. VÖRÖS István: *Héraklitosz ablaka.* = Parnasszus, 2/92. p.
790. VÖRÖS István: *Hermész-szonettek.* = Alföld, 8/22–25. p.
791. VÖRÖS István: *Hermész-szonettek.* = Bárka, 4/3–6. p.

792. VÖRÖS István: *Közmunkások.* = Parnasszus, 1/43–44. p.
793. VÖRÖS István: *Nagyinterjú.* = Parnasszus, 2/94. p.
794. VÖRÖS István: *A pesti átok.* = Élet és Irodalom, július 7. 17. p.
795. VÖRÖS István: *Petri kérdései 1978-ból.* = Parnasszus, 2/93. p.
796. VÖRÖS István: *Régi, szép felelmek.* = Hévíz, 2/751. p.
797. VÖRÖS István: *Vendéglista.* = Pannon Tükör, 1/17. p.
798. VÖRÖS Viktória: *Chaumont-en-Vexin.* = Pannon Tükör, 3/42. p.
799. WEEBER Luca Borbála: *Gyanta.* = Helikon, július 10. 11. p.
800. WEEBER Luca Borbála: *repedés.* = Helikon, július 10. 11. p.
801. WEISZ Anett: *Szakadt ütem.* = Magyar Napló, 7/30. p.
802. WEISZ Anett: *Szárnyadon bord.* = Magyar Napló, 7/30. p.
803. WEISZ Anett: *Te a híd.* = Magyar Napló, 7/30. p.
804. WEÖRES Sándor: *Hódolat Arany Jánosnak.* = Lyukasóra, 4/41. p.
805. ZÁBORSZKY Ede: *Camera obscura.* = Kalligram, 7–8/154. p.
806. ZÁBORSZKY Ede: *Felemás.* = Kalligram, 7–8/153. p.
807. ZÁBORSZKY Ede: *Rókák.* = Kalligram, 7–8/153. p.
808. ZALÁN Tibor: *Ködben szendereg.* = Pannon Tükör, 5/21. p.
809. ZALÁN Tibor: *A legnehezebb.* = Hévíz, 2/712–715. p.
810. ZILAHY Lajos: *A tambura.* = Lyukasóra, 4/23. p.
811. ZSILLE Gábor: *Tokaji Írótábor.* = Parnasszus, 2/90. p.

Rövidpróza

812. AMRAN, Ahmed: *A részletek.* = Élet és Irodalom, július 21. 15. p.
813. ANDRÁSSY József: *Nagyszombat.* = Bárka, 3/46–57. p.
814. BABICZKY Tibor: *Az ablakok.* = Élet és Irodalom, július 21. 15. p.
815. BALOGH Gyula: *A Bukfencbirka.* = Pannon Tükör, 5/55–56. p.
816. BÁNYAI Tamás: *Agnieszka.* = Várad, 4/34–45. p.
817. BÁNYAI Tamás: *Kamikaze.* = Pannon Tükör, 3/21–24. p.
818. BÁRDOS József: *A honvéd özvegye.* Arany János és Jókai Mór. = Irodalmi Jelen, 7–8/186–194. p.
819. BARNA T. Attila: *Garaba mama és a balál.* = Magyar Napló, 7/41. p.
820. BARNA T. Attila: *Kenyércsücsök.* = Magyar Napló, 7/41. p.
821. BÁTAYI Zoltán: *Mobilcsillag.* = Pannon Tükör, 2/9–10. p.
822. BÁTAYI Zoltán: *Wifipalota.* = Pannon Tükör, 5/52–54. p.
823. BECK Tamás: *Eszkört.* = Látó, 6/7–10. p.
824. BECK Tamás: *A lézer randizik.* = Hévíz, 2/746–748. p.
825. BECSY András: *Húsz szó.* = Élet és Irodalom, július 14. 15. p.
826. BENE Zoltán: *Kacsacsőrű emlős.* = Pannon Tükör, 5/59–60. p.
827. BENEDEK Szabolcs: *Felrelepés.* = Látó, 5/16–23. p.
828. BENEDEK Szabolcs: *A terasz.* = Palócföld, 1/8–12. p.
829. BEREMÉNYI Géza: *Vali.* = Hévíz, 2/705–711. p.
830. BERKA Attila: *Hidakról.* = Pannon Tükör, 2/19–20. p.
831. BERTA Ádám: *Állóvíz.* = Élet és Irodalom, augusztus 11. 16. p.
832. BÍRÓ Zsombor: *A fényképszemester.* = Magyar Műhely, 2/5–7. p.
833. BOGDÁN Emese: *A padlás angyala.* = Magyar Napló, 7/14–19. p.
834. BORCSA Imola: *Lépcsők.* = Irodalmi Jelen, 7–8/19–22. p.
835. BORSODI L. László: *Öt szarkofág.* A Családi panteon című ciklusból. Két emelet között. Nagypapám borbély. Nagyanym fiatalon özvegy. A tej, a házikenyér illata: nagyanyám. Nagypapám a szintévesztő váltókezelő. Három számozott mondat. Kijárat. = Székelyföld, 7/21–24. p.
836. CZAKÓ Gábor: *A derek nyaller panasza.* = Magyar Napló, 8/50–51. p.
837. CSENDER Levente: *Folyami emberek.* = Helikon, július 10. 14–16. p.
838. CSENDER Levente: *Szalona.* = Hévíz, 3/823–827. p.
839. [DARVASI László] Szív Ernő: *Bajor Gizi.* = Élet és Irodalom, augusztus 4. 14. p.
840. [DARVASI László] Szív Ernő: *Szép kildátások.* = Élet és Irodalom, július 7. 14. p.
841. DEÁK-TAKÁCS Szilvia: *mappanap.* = Pannon Tükör, 1/18. p.
842. DEÁK-TAKÁCS Szilvia: *Tű korallgyöngyökkel.* = Pannon Tükör, 1/18–19. p.

843. DÉCSY Eszter: *Hajnali műszak*. = Hévíz, 2/741–743. p.
844. DEMÉNY Péter: *Az éles szem kora*. [Mese]. = Bárka, 4/61–62. p.
845. DERZSY-BEN Ond: *Évszakok*. = Napút, 5/31–42. p.
846. DINÓK Zoltán: *Kijávitani a hibát*. = Várad, 5/41. p.
847. DINÓK Zoltán: *Lovas Zoltán és az öregasszony*. = Várad, 5/39–40. p.
848. DINÓK Zoltán: *A magányos ivó*. = Várad, 5/42–43. p.
849. DÖME Barbara: *Anyu, Nóri meg én*. = Palócföld, 1/18–20. p.
850. ELTER András Brúnó: *Szabadulás a rabságból*. = Pannon Tükör, 2/67–69. p.
851. FÁBIÁN László: *Görcs*. Egy történet diaramja. = Életünk, 8/1–7. p.
852. FECSKE Csaba: *Fönn a hegységben*. = Vigilia, 8/605–608. p.
853. FERDINÁND Zoltán: *Ferdinánd Ferenc öngyilkos lesz*. = Magyar Műhely, 2/3. p.
854. FERDINÁND Zoltán: *Károly, a kubista nudista*. = Magyar Műhely, 2/4. p.
855. FERDINÁND Zoltán: *A rosszul összerakott Dezső*. = Magyar Műhely, 2/3. p.
856. FERDINANDY György: *Ápa levele*. = Hévíz, 3/806–808. p.
857. FERDINANDY György: *Céges buli*. = Élet és Irodalom, augusztus 25. 16. p.
858. FERDINANDY György: *Portréfilm*. = Bárka, 4/25–37. p.
859. FRIEDLER Magdolna: *Perseidák*. = Magyar Napló, 8/23–24. p.
860. GAÁL Melinda: *Valaki másé*. = Napút, 5/66. p.
861. GAÁL Melinda: *Zeng a csend*. = Napút, 5/67–68. p.
862. GÁSPÁR-SINGER Anna: *Mennyei eszpresszó*. = Alföld, 7/11–19. p.
863. GYÖRGY Alida: *Madárijesztő*. = Látó, 7/36–37. p.
864. GYÖRGY Alida: *Újrájátszás*. = Látó, 7/38–41. p.
865. HAJÓS Eszter: *Növények növése*. = Várad, 4/12–14. p.
866. HAJÓS Eszter: *Reggelig keresték a Napot*. = Várad, 4/15–16. p.
867. HAJÓS Eszter: *Virágot gyógyítani*. = Bárka, 4/46–47. p.
868. HARAG Anita: *A csalánevő*. = Műút, 2/46–49. p.
869. HÁY János: *A tanárnő*. = Hévíz, 3/841–848. p.
870. HEGEDŰS Imre János: *A pulpos lány*. = Magyar Napló, 8/34–40. p.
871. HERNYÁK Zsóka: *Autopszichia*. = Pannon Tükör, 1/23. p.
872. HIDAS Judit: *Másik élet*. = Hévíz, 3/812–817. p.
873. HIDAS Judit: *Maugli*. = Élet és Irodalom, augusztus 4. 16. p.
874. HORVÁTH Benji: *Posztmese*. = Helikon, július 10. 1. p.
875. HORVÁTH Viktor: *A hercegi vadászlat*. = Hévíz, 2/718–725. p.
876. JÁNKY Marianna: *Húsleves*. = Pannon Tükör, 5/57. p.
877. JÁNKY Marianna: *Szerelmem zsákban*. = Pannon Tükör, 3/29–33. p.
878. JASSÓ Judit: *Szer*. = Pannon Tükör, 2/71–74. p.
879. JUHÁSZ Tibor: *Édes zsír*. = Várad, 4/27–29. p.
880. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Költséghímélet*. = Pannon Tükör, 1/37–39. p.
881. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Önértelmezési útmutató*. = Irodalmi Jelen, 7–8/28–32. p.
882. KÁCSOR Zsolt: *Csendélet gyilkossal, pirkadatok*. = Élet és Irodalom, augusztus 18. 14. p.
883. KÁCSOR Zsolt: *Csendélet holdfényben*. = Élet és Irodalom, július 21. 14. p.
884. KALÁSZ István: *Tárgyak*. Matematika. Földrajz. Kémia. A rend. Az idegen nyelv. Etika. Történelem. A házi dolgozat. Nyelv és irodalom. Testnevelés. Médiaismeret. A vég és a kezdet. = Irodalmi Jelen, 7–8/50–59. p.
885. KARINTHY Ferenc: *Papageno és Monostatos*. = Lyukasóra, 3/13–16. p.
886. KARSAI János: *A legenda őrzői*. = Napút, 5/63–64. p.
887. KARSAI János: *A végzet*. = Napút, 5/61–62. p.
888. KIRÁLY Farkas: *A gyász vége*. = Helikon, július 25. 16–17. p.
889. KIRÁLY Kinga Júlia: *A völgy*. = Székelyföld, 7/9–20. p.
890. KISS Noémi: *Csiga*. = Élet és Irodalom, augusztus 4. 16. p.
891. KOLLÁR-KLEMENCZ László: *Hogyan lehet elfogadni szüleink antiszemizmusát?* = Élet és Irodalom, július 21. 16. p.
892. KÖTTER Tamás: *A Hortby emberei*. = Látó, 5/6–12. p.
893. KÖTTER Tamás: *Születésnap*. = 831–837. p.
894. KRUSOVSKY Dénes: *Akik már nem leszünk sosem*. = Élet és Irodalom, július 28. 15. p.
895. KUTAS József: *A győztes mindent visz*. = Élet és Irodalom, július 28. 16. p.
896. KÜRTI László: *Jövőtlen jós*. = Élet és Irodalom, augusztus 18. 16. p.

897. LÉGRÁDI Gergely: *Puzzle-darabok*. = Napút, 5/70–72. p.
898. LÉGRÁDI Gergely: *Sorok között*. = Napút, 5/69. p.
899. LÉVAI Júlia Míra: *Könyvet vissza*. = Élet és Irodalom, július 7. 16. p.
900. LIPCSÉY Emőke: *Tabán*. = Lyukasóra, 3/5–7. p.
901. LOKODI Imre: *Lehetetlen panzió*. (Fázós). (Hurok). (Nedves). (Kopog). = Várad, 5/30–34. p.
902. MAGYARY Ágnes: *Meglátni Sevillát*. = Látó, 5/27–37. p.
903. MAJOROS Nóra: *Az angyalok állata*. [Mese]. = Bárka, 3/85. p.
904. MAJOROS Nóra: *A róka panasza*. [Mese]. = Bárka, 3/86. p.
905. MAJOROS Sándor: *Szamártemetés*. = Irodalmi Jelen, 7–8/36–48. p.
906. MÁRTON Evelin: *Bucharest ice tea*. = Látó, 6/23–32. p.
907. MÁTYÁS Zsolt Imre: *Az utolsó vonal*. = Várad, 4/21–26. p.
908. MÉHES Károly: *Így süllyedek*. = Műhely, 3/40–57. p.
909. MÉHES Károly: *Jégből vagyok*. = Élet és Irodalom, július 7. 15. p.
910. MIHÁLYI Gábor: *Az ornitológus halála*. = Élet és Irodalom, július 21. 16. p.
911. MIKLÓSI SZABÓ István: *A teljesség nevében*. = Tiszatáj, 7–8/3–25. p.
912. MILBACHER Róbert: *Zecharia ébredése*. = Élet és Irodalom, augusztus 11. 15. p.
913. MOLNÁR Erzsébet: *Csótányesapda*. = Élet és Irodalom, július 14. 5. p.
914. MOLNÁR Erzsébet: *Hőhullám*. = Élet és Irodalom, augusztus 11. 10. p.
915. MOLNÁR Erzsébet: *Rekviem*. = Élet és Irodalom, július 28. 12. p.
916. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *106*. = Látó, 6/36. p.
917. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Generatia verde*. = Látó, 6/38. p.
918. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Ha volna egy elbeszélés*. = Látó, 6/41. p.
919. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Időutazások elvesztett helyekre*. = Látó, 6/35. p.
920. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *János: Backspace*. = Látó, 6/39. p.
921. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Lábadozás az univerzumban*. = Látó, 6/38. p.
922. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Mándy-margóra*. = Látó, 6/36. p.
923. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Reklámnovella*. = Látó, 6/35. p.
924. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Sebészpont*. = Látó, 6/36–37. p.
925. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *A talanság titkos története*. = Látó, 6/39. p.
926. MOLNÁR Kadosa, Gy.: *Tetszik Jakab Ferenc emlékei a háborúból*. = Látó, 6/39–40. p.
927. MOLNÁR Vilmos: *Kiskaszárnya*. = Helikon, július 25. 4. p.
928. MOLNÁR Vilmos: *Mese a kérdés hasznáról*. = Helikon, július 25. 4. p.
929. MORSÁNYI Bernadett: *Pentimento*. = Élet és Irodalom, augusztus 18. 15. p.
930. MORVA Mátyás: *Hellmetál*. = Pannon Tükör, 2/42–44. p.
931. MURÁNYI Sándor Olivér: *Misztérium*. = Élet és Irodalom, július 14. 16. p.
932. NEMES Anna: *Elmúltam 18 éves, belépek*. = Pannon Tükör, 2/76–77. p.
933. NOMÁD FÖLDI László: *A tettes ismeretlen*. = Élet és Irodalom, július 14. 16. p.
934. ODZE György: *Vágyaink természetes tárgya: Európa*. = Élet és Irodalom, július 7. 15. p.
935. OLÁH András: *Megsebezve*. = Pannon Tükör, 2/34–36. p.
936. ORKESZTRA Gabó: *Igazi típusú találkozás*. novella két hangra. = Székelyföld, 7/58–66. p.
937. PÁLL Szilárd: *Egy történet a fiatalság taváról*. = Látó, 5/41–57. p.
938. PAPP András: *Vigabban fog törzsből felvirulni*. = Alföld, 6/20–24. p.
939. PATAK Márta: *Vigas*. = Székelyföld, 7/37–41. p.
940. PÉTER János: *Jobb*. = Élet és Irodalom, augusztus 18. 16. p.
941. PÉTER János: *Nevetés*. = Magyar Napló, 7/38–39. p.
942. PETRIK Iván: *Nővérszerűlék*. = Műút, 2/50–55. p.
943. POLGÁR Vera: *Viszontlátásra!* = Irodalmi Jelen, 7–8/13–15. p.
944. POTOZKY László: *Égéstermek*. = Élet és Irodalom, augusztus 18. 15. p.
945. RÖHRIG Eszter: *„Dobból ettem és cimbalomból ittam”*. = Pannon Tükör, 5/35–37. p.
946. SÁRFI N. Adrienn: *Fehér*. = Látó, 6/57–60. p.
947. SÁRFI N. Adrienn: *Herculaneum*. = Látó, 6/52–54. p.
948. SÁRFI N. Adrienn: *Az utolsó név*. = Látó, 6/54–57. p.
949. SHREK Timea: *Az árva*. = Magyar Napló, 8/20–21. p.
950. SHREK Timea: *Nagyanyám*. = Magyar Napló, 8/19. p.
951. SHREK Timea: *Olja néni*. = Magyar Napló, 8/21–22. p.

952. STAMLER Lili: *A nap, amikor Robert Merle leült borozni azzal, aki jóval az Internet Után született, és azzal, aki még Látót Fakutyát. Talán az újév napján vagyunk.* = Pannon Tükör, 3/73–75. p.
953. SZABÓ T. Anna: *A nyelv eszközei.* = Élet és Irodalom, augusztus 11. 14. p.
954. SZABÓ T. Anna: *Por.* = Élet és Irodalom, július 14. 14. p.
955. SZAKÁCS István Péter: *A lány.* = Bárka, 4/57–58. p.
956. SZÁNTÓ Péter: *A da Giogio-kód, van, ha nincs.* = Alföld, 8/14–18. p.
957. SZÁNTÓ Péter: *A fönix.* = Hévíz, 2/731–734. p.
958. SZÁNTÓ Péter: *Ne járkálj a halottakon.* = Élet és Irodalom, augusztus 25. 16. p.
959. SZÁNTÓ Péter: *Őszi mélyszántás.* = Hévíz, 2/735–736. p.
960. SZÁVAI Attila: *Szofuzatban.* = Irodalmi Jelen, 7–8/6–9. p.
961. SZÁZ Pál: *A búbanot. A szálló könnyei.* phytoanekdota. = Irodalmi Szemle, 7–8/7–17. p.
962. SZÁZ Pál: *A bűnök meséje. A üldözés. Afüvek evangéliuma.* phytoanekdota. = Irodalmi Szemle, 7–8/19–24. p.
963. SZEKERES Sándor Gábor. *Vihar.* = Pannon Tükör, 2/31. p.
964. SZIL Ágnes: *Csak az ősz fordulatán.* = Élet és Irodalom, augusztus 11. 16. p.
965. SZILASI László: *[Kész regény 2.0].* = Élet és Irodalom, augusztus 4. 15. p.
966. TABAKOVICS Nikolett: *Egy cigaretta.* = Pannon Tükör, 5/65–67. p.
967. TAMÁS Dénes: *(Éhség).* = Székelyföld, 7/25–31. p.
968. TAMÁS Kincső: *Fehér kavicsok.* Egy bol-dog szerelem története. Gyilkos banda. = Várad, 5/6–14. p.
969. TÉREY János: *Premier.* = Élet és Irodalom, július 14. 15. p.
970. TOTTH Benedek: *FF.* = Műút, 2/42–45. p.
971. VÁGI János: *Rutinlátogatásnak indult.* = Műút, 2/16–19. p.
972. VARGA Borbála: *bivatal.* = Helikon, július 10. 11–13. p.
973. VARGA Klára: *Katonadolog.* = Magyar Napló, 7/28–29. p.
974. VARGA László Edgár: *A fej.* = Látó, 5/61–69. p.
975. VÉGH Attila: *Emberhalászok.* = Helikon, július 25. 6–7. p.
976. VIDA Gábor: *Cigaretta.* = Élet és Irodalom, augusztus 25. 15. p.
977. VINCZE Ferenc: *Abovát Isten kuporodik.* = Kortárs, 7–8/49–57. p.

978. ZOLTÁN Gábor: *Egy semmisség.* = Hévíz, 2/752–759. p.
979. ZOLTAY Livia: *Gallóné.* = Palócföld, 1/14–15. p.
980. ZSIDÓ Ferenc: *Csak sín.* = Székelyföld, 7/47–53. p.

Hosszúpórá

981. ANDRÁS Sándor: *Látogatás Atlantiszba.* (Regényrészlet). = Korunk, 7/22–35. p.
982. BÁNKI Éva: *A tengeribetegség-járvány.* (Vencében, február végén, a halottak felvonnulása után). [Regényrészlet – Elsodort idő]. = Pannon Tükör, 3/64–66. p.
983. BENE Zoltán: *Életrajz, Sonka.* Részlet az Áramszünet című regényből. = Helikon, augusztus 10. 15–16. p.
984. DEBRECENI Boglárka: *A belső tő.* (részlet). = Pannon Tükör, 3/37–41. p.
985. ELMER István: *Sodronyok.* (Regényrészlet). 16. 17. = Pannon Tükör, 4/25–29. p.
986. GARACZI László: *Hasítás.* (részlet). = Bárka, 3/5–6. p.
987. GÁSPÁR Ferenc: *Trubadúrvarázs.* (regényrészlet). = Pannon Tükör, 2/26–28. p.
988. HORVÁTH Viktor: *Tankom.* Regényrészlet. = Vigilia, 7/525–533. p.
989. JUHÁSZ Tibor: *Éva.* [Regényrészlet – A Salgó blues]. = Látó, 7/46–58. p.
990. KÁCSOR Zsolt: *Öcsém világga megy.* [Regényrészlet – A harminckét bolond]. = Látó, 6/15–19. p.
991. KARÁDI-HÉDER Enikő: *Iren kalendárium.* (Részlet a regényből). = Napút, 5/14–17. p.
992. KIRÁLY Kinga Júlia: *Apa Szarajevóba ment.* [Regényrészlet]. = Kalligram, 7–8/145–152. p.
993. KRUSOVSKY Dénes: *Bazalt.* (részlet egy készülő regényből). = Műút, 2/26–33. p.
994. MÁRTON László: *Háztűznéző Janowitzban.* [Regényrészlet]. = Kalligram, 7–8/130–136. p.
995. MIKLÓS Ágnes Kata: *Az éneklés éve.* [Regényrészlet]. = Látó, 6/45–49. p.
996. MOLNÁR Miklós: *Havliková néni végakarat.* (Részlet a Kapd el a birkát című regényből). = Pannon Tükör, 4/62–66. p.
997. NOVÁK Zsolt: *Sárgarigó, darázs-fészek, nem is asszony, ki nem részeg.* (regényrészlet). A fejezet, amelyben Rozmaringot és Pistit eléri a horgász-szerencsétlenség. = Pannon Tükör, 1/31–33. p.
998. NYERGES Gábor Ádám: *A világ még nem elég érett ezekre az igazságokra.* (regényrészlet). = Műút, 2/35–41. p.

999. ORAVECZ Imre: *Ókontri.* 27. [Regényrészlet]. = Alföld, 6/4–10. p.
1000. ORAVECZ Imre: *Ókontri.* Regényrészlet. = Napút, 5/9–13. p.
1001. ORAVECZ Imre: *Ókontri.* (részlet). [Regényrészlet]. = Bárka, 4/14–18. p.
1002. PETŐCZ András: *Ancika.* (Részlet egy készülő anyaregényből). = Tiszatáj, 7–8/35–44. p.
1003. POTOZKY László: *Égéstermék.* Regényrészlet. = Látó, 7/63–67. p.
1004. POTOZKY László: *Égéstermék.* [Regényrészlet]. = Alföld, 8/9–14. p.
1005. SZILASI László: *[Ima].* (regényrészlet). = Vigilia, 7/519–523. p.
1006. TÉREY János: *Árkádiában össze.* Részletek a Káli holtak című regényből. = Bárka, 3/32–34. p.
1007. TÉREY János: *Káli holtak.* Ezért a napkorongért. [Regényrészlet]. = Alföld, 6/14–20. p.

Kevert műfajok

1008. BÍRÓ József: *Aziksz.* = Magyar Műhely, 2/13. p.
1009. BÍRÓ József: *Ennyi.* = Magyar Műhely, 2/14. p.
1010. BÍRÓ József: *Merz.* = Magyar Műhely, 2/15. p.
1011. KIRÁLY Farkas: *parton.* = Parnasszus, 2/114. p.

Átmeneti műfajok

1012. JÁNKY Marianna: *a partra.* (verses elbeszélés, 1. rész). = Tiszatáj, 7–8/51–59. p.

Közönség előtti előadásra szánt mű

1013. FERENC Judit: *Karrier napok a Jégerdében.* [Dráma]. = Hid, 3/18–28. p.
1014. GIMESI Dóra: *Az időnk rövid története.* = Alföld, 7/25–46. p.
1015. HARAG Anita: *Azért még nő maradtál.* Szobajelenetek. = Tiszatáj, 7–8/45–50. p.
1016. KAJ Ádám: *Tarantella.* [Dráma]. = Pannon Tükör, 1/42–66. p.
1017. KELECSÉNYI László: *Kettős vereség* avagy kilenc jelenet egy szerelemből meg egy házasságból. = Kortárs, 7–8/63–79. p.
1018. MARTON Árpád: *Jarius lánya.* = Pannon Tükör, 2/47–63. p.
1019. RÁKÓCZI Piroska: *Hívás.* (egyperces dráma). = Vigilia, 8/600. p.
1020. SZABÓ T. Anna: *A szecsudni böhérok.* [Dráma]. = Pannon Tükör, 3/49–63. p.

Képregény

1021. KOSKA Zoltán: *Zsarnokok és áldozataik.* = Műút, 2/105–112. p.
1022. PÁDÁR Ádám – DEMUS Zsófia – FÁBIÁN István: *Az utolsó hajó.* = Szépirodalmi Figyelő, 3/68–75. p.
1023. RÓCZEI György: *Epimetheusz Balkánol.* = Szépirodalmi Figyelő, 2/62–67. p.
1024. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *Horgászigenyek.* = Helikon, augusztus 10. 22. p.
1025. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *A játék.* = Helikon, július 10. 22. p.
1026. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *A véte-ajtó.* = Helikon, július 25. 22. p.

(Összeállította: ZAHARI ISTVÁN)

SZÁMUNK SZERZŐI

ALBERT DOROTTYA (1992) teatrológus

BÁNYAI ÉVA (1971) irodalomtörténész, kritikus, a Bukaresti Egyetem oktatója

CSUKA BOTOND (1987) kritikus, az ELTE doktorandusza

DOBÁS KATA (1983) irodalomtörténész, kritikus

FERENCZI ZOLTÁN MS (1970) református lelkipásztor

MAKSA GYULA (1975) médiakutató, a Pécsi Tudományegyetem oktatója

MÉSZÁROS MÁRTON (1977) irodalomtörténész, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója

NAGY LEVENTE (1967) irodalomtörténész, az ELTE oktatója

PINTÉR BENCE (1991) újságíró, fantasztikus irodalommal foglalkozó blogger

SÁROSI MÁTYÁS (1985) a Fantomatika képregényhavilap grafikusa

SZABÓ KRISZTA (1977) a Fantomatika képregényhavilap szerkesztője

SZILÁGYI SZILVIA (1993) a Debreceni Egyetem doktorandája

VARGA KINGA (1987) az ELTE doktorjelöltje

2017
192 oldal
2490 Ft

A regény feladata a hiteles jellemalkotás: a 19. századi regénykritikákés regényelméletek egyöntetűen így hitték. A szereplői hitelesség ugyanakkor nemcsak a korabeli esztétikai elméleteknek volt fontos tárgya. A jellem a fiziognómiáról, a nemzeti karakterról vagy a nedvalkattanról értekezőket is élénken foglalkoztatta. Az irodalmi szereplőkre vonatkozó nézetek így az emberi arc és test korabeli „olvasataival” együtt alakultak. A mára jórészt elfeledett, emberi testre, jellemre vagy arcra vonatkozó elméleteket kibontva a korabeli irodalmi művek is új perspektívába helyezhetők. A kötet szövegelemzései épp ezt kísérik meg. Elsősorban Kemény Zsigmond, továbbá Jókai Mór, Fáy András, Jósika Miklós és mások művein keresztül azt vizsgálják, mit érthettek hiteles karakteren a 19. században. Hogyan valósultak meg egy-egy szépirodalmi szövegben a konkrét szereplőalakok? Miként, milyen eszközökkel vált megalkothatóvá és megérthetővé egy-egy szereplői jellem? A 19. századi regények karakterológiai elemzése a 19. századi antropológiai elképzelésekre vonatkoztatva bontakozik ki. A kötet elemzései közelítések egy letűnt korszak könyvbe vésett jellemeihez.

Kucserka Zsófia (sz. 1979) a Pécsi Tudományegyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének oktatója, a 19. századi irodalomtörténet és az irodalomtanítás-szaktudományok kutatója. Irodalomtörténeti tanulmányai, kritikái és szaktudományi publikációi (*Az irodalomtanári mesterség gyakorlata és módszertana*, Pécs, PTE BTK, 2011) után ez az első önálló irodalomtörténeti monográfiája.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20. • tel.: (1) 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

Szeretettel várja az érdeklődőket
a kápolnásnyéki
Halász Gedeon Központ

- kiállítások
- konferenciák
- koncertek
- bérelhető terek és termek

Velencei-tavi Kistérségért
Alapítvány

2475 Kápolnásnyék, Deák Ferenc utca 10.
level@vtka.hu

KONCERTEK A KANAPÉN AZ A38 HAJÓ A YOUTUBE-ON

A38 VIBES

ZENE A LEGEMLÉKE-
ZETEBB ESTÉIDHEZ

A38 ROCKS

AHOL A HANGERŐ
MEGMOZGATJA
A HAJÓT

A38 WORLD

AHOL A ZENE NEM
ISMER HATÁROKAT

A38 FREE

AHOL A SZABADSÁG
SZÁRNYAKAT AD

NÉGY CSATORNA // TÖBB SZÁZ TELJES KONCERT //
TÖBB EZER SZÁM // LIVE STREAMEK // HD MINŐSÉG //
PLAYLISTEK // HETI FRISSÍTÉS // TIZENKÉT ÉV
TERMÉSE // A LEGNAGYOBB MAGYAR KONCERTKÍNÁLAT

HALÁSZ
GEDEON
KÖZPONT

Kiemelt támogató:

Halász-kastély

Kápolnásnyék,
Deák Ferenc u. 10.

A kápolnásnyéki **Halász-kastély** új kiállítása

Egy család – három iskolateremtő művész

FERENCZY KÁROLY

FERENCZY NOÉMI

FERENCZY BÉNI

Megtekinthető
2017. május 1-től!

Ferenczy Károly: *Artistapár* (1912, olaj, vászon)

Ferenczy Károly (1862–1917) a századelő magyarországi festészetének kiemelkedően fontos mestere volt.

Lánya, Ferenczy Noémi (1890–1957) a gobelinművészet legnagyobb hazai alakjaként,

fia, Ferenczy Béni (1890–1967) a modern magyar szobrászat nagy hatású megújítójaként került be a művészet történetébe.

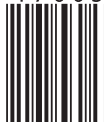
A szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum által rendezett kiállítás e három korszakos jelentőségű alkotó műveiből ad reprezentatív válogatást.

ISSN 1585-3829

9 771585 382140

17005

Ára: 600 Ft

nka

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA